

НОДИРА РАВШАНОВА

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ
ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ РАЎБАР
ХОДИМЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА МАЛАКА
ОШИРИШ БЎЙИЧА РЕСПУБЛИКА
ЎҚУВ-МЕТОДИКА МАРКАЗИ

НОДИРА РАВШАНОВА

**МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ
МУАССАСАЛАРИДА
ЭКОЛОГИК
ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ**

(Методик қўлланма)

*Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги,
Мактабгача таълим муассасаси раҳбар ходимларини қайта
тайёрлаш ва малакасини ошириш бўйича Республика
ўқув-методика марказида ташкил этилган Илмий-методик
кенгашининг 21 апрель 2006 йилдаги 2-қарори билан
нашрга тавсия этилди.*

Мазкур қўлланмада мактабгача таълим муассасаларида болаларга экологик таълим-тарбия беришнинг мақсад ва вазифалари турли кўргазмали қуроллар, табиат қўйнида ўтказилган амалий машғулотлар, топишмоқлар, тез айтишлар, мақоллар, ўйинлар орқали очиб берилган.

Тақризчилар: **О.ҲАСАНБОЕВА** — Низомий номидаги ТДПУнинг «Мактабгача ва оилавий таълим» кафедраси мудири, профессор; **Х.ЖАББОРОВА** — Низомий номидаги ТДПУнинг «Мактабгача ва оилавий таълим» кафедраси ўқитувчиси; **М.Ш.РАСУЛОВА** — МТМРХҚТМОРЎММ директори ўринбосари; **Г.Ж.ЙЎЛДОШЕВА** — Тошкент шаҳар 304-боғча мудараси.

«Ер, ерости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий захиралар умуминсоний бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир».

*(Ўзбекистон Республикаси
Конституцияси, 55-модда)*

МУҚАДДИМА

Башарият орзуси бўлмиш баркамол авлодни тарбиялаш коинот аталмиш улкан экологик тизимнинг хатосиз ишлашига маълум бир маънода боғлиқдир. Президент И.А.Каримов экология масаласига алоҳида тўхталиб, «Экология ҳар бир фуқаронинг ва оиланинг махсус эътибор зонасига айланиши зарур», деб таъкидлаши ҳам бежиз эмас.

‘Халқимизнинг «Соғ танда — соғлом ақл», деган нақли асрлар давомида авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда, чунки атроф-муҳит тозалиги, табиат софлиги, гўзаллиги, бойлиги инсоннинг гўдаклигиданоқ соғлом, жисмонан бақувват, ақлан етук бўлиб ўсишида муҳим аҳамиятга эга.

Табиатнинг ранг-баранглиги, фойдали ва зарарли томонларини таништириб бориш билан бирга, уни асраб-авайлаш, ривожлантириш, бойитиш лозимлигини, бунинг учун ҳар биримиз масъул эканлигимизни ва меҳнат қилишимиз лозимлигини таъкидлаймиз.

Экологик тарбия, асосан, табиат ҳақидаги тасаввурни шакллантириш орқали табиат билан таништириш меҳнат машгулотларида бериб борилади. «Учинчи минг йилликнинг боласи» дастурида берилган мавзуларга қўшимча қилиб, гўзал Бойсунимизга хос жонли ва жонсиз табиат, ўсимликлар ва ҳайвонот дунёси ҳақида тасаввурлар шакллантириб борилади. Бошқа боғчаларда экологик таълим бўйича олиб борилаётган ишлардан фарқли равишда, бизда экологик таълим биринчи кичик гуруҳдан бошланади. Бу босқичда болаларни табиат билан таништириш жонли мавжудодларга қизиқтириш ҳамда уларга нисбатан эҳтиёткорона муносабатни, уларни парвариш қилишда катталарга ёрдам беришни ўргатишдан иборат. Болаларни ўсимлик ва ҳайвонот дунёсидаги айрим ҳодисалар билан таништирамиз.

Болалар боғчаси участкасида болаларга табиат ҳодисаларини (ёмғир ёки қор ёғаётгани, қуёш нур сочаётгани, шамол эсаётгани), кўкатлар, дарахтлар ва уларнинг фарқловчи белгиларини (кўкат — паст, кўк; дарахт — баланд, унинг барглари кўп) кўриш ва айтишни ўргатамиз.

Майдончага учиб келувчи қушлар билан, уларнинг хатти-ҳаракатларининг айрим хусусиятлари билан (учади, дарахтга кўнади, чўқийди, товуш чиқаради) таништирамиз.

Табиат бурчагида: болаларга хона ўсимликлари, қафасдаги қушчаларни кўрсатиб, уларнинг номини айтишни, ўсимликларга сув қуйиш, қушчаларга озуқа ва сув бериш, уларни парвариш қилишни уқтирамиз.

ТАБИАТ ҲАҚИДАГИ ТАСАВВУРЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Жонивор ва ўсимликлар ҳақида илк тасаввурларни бериш.

Ўсимликлар дунёси. Болаларни сабзи, олма, лимон, апельсин каби мевалар билан таништириб, уларни ташқи кўриниши, таъмидан билиб олишга ўргатиш. Дарахтларни (1, 2), ўт, гулларни (участкада, хонада гулловчи гуллар) фарқлаш, номини айтишни шакллантириш.

Ҳайвонот дунёси. Бевосита кузатишлар, расмлар, ўйинчоқлар орқали болаларни жониворлар (кучук, мушук, товуқ, хўроз, эчки, сигир, қуён, айиқ; жониворларнинг болалари — жўжалар, мушукчалар, улоқ, бузоқ ва бошқалар) билан таништириш. Жониворларнинг тана қисмлари: калла, дум, оёқ; бошида: қулоқ, шох, кўз, оғиз ва бошқаларни номларини айта билишни ўргатиш.

Болалар жониворларнинг энг кўзга ташланадиган характери хусусиятлари: сигир, эчкида — шох, хўрозда — чиройли тож, қуёнда — узун қулоқ, калта дум, айиқда — кичкина қулоқ бўлиб, дум йўқлигини ажрата билади; хўрознинг қандай қичқиришини, мушук, кучук қандай овоз чиқаришини билишади.

Йил охирида *биринчи кичик гуруҳ болалари* ўз ўлкасининг сабзавот ва меваларининг номини билишлари ва фарқлай олишлари, болалар боғчаси майдончасидаги 2, 3 та дарахтни баргидан ажрата олишлари керак.

ИККИНЧИ КИЧИК ГУРУҲ

4 ёшга қадам қўйган болаларда теварак-атрофда яққол кўзга ташланадиган ва кўп учрайдиган табиат ҳодисаларининг айримлари ҳақидаги тасаввурларини шакллантириш. Ўсимлик ва жониворларга қизиқиш ҳамда эҳтиёткорона муносабатни, уларни парвариш қилиш иштиёқини, улардан завқ олишни тарбиялаш.

Жонсиз табиат. Кун ва тунни, об-ҳавонинг асосий ҳолатини (шамол эсяяпти, ёмғир, қор ёғаяпти, ҳаво булутли, қуёш чарақлаб турибди) фарқлаш ва айтишни ўргатиш.

Сув, қор, муз, қум, лойнинг белгиларини фарқлаш ва номини айтишни (қор оппоқ, совуқ; сув оқади, илиқ ва совуқ бўлиши мумкин; муз қаттиқ, сирпанчиқ; қум тўкилади, ҳўл қумдан нарсалар ясаш мумкин; қуриган лой қаттиқ, эса уқаланади, у ҳўл бўлса яна лойга айланади, ундан нарсалар ясаш мумкин) ўргатиш.

Жонли табиат. *Гуруҳ участкасида* ҳаракатли белгилари яққол ифодаланган (бадий шакли, танасининг ранги) 2, 3 дарахт турини фарқлаш ва номини айтишни; 2, 3 хил гуллайдиган маданий ёки бегона ўтсимон ўсимликларни, улар гулининг ранги ва баргларини таниш, номини айтишни, ўсимликларнинг ўсиши учун асосан, сув зарур эканлигини болаларга ўргатиш.

Икки хил қушнинг катта-кичиклигини, ўзига хос ранги, чиқарадиган товуши, номига кўра фарқлашни, капалак, қўнғиз, қурбақаларни танишни ўргатиш.

Йил фаслларининг характерли хусусиятлари (ёмғирли об-ҳаво, сарғайган барглар) билан таништириш.

Табиат бурчаги — табиат бурчагидаги ўсимликлар, жониворлар, уларнинг яшаш шароитлари билан таништириш: сувли аква-риумда балиқ яшайди (номи). Қафасда қушча яшайди (номи). Жониворлар танасининг асосий қисмларини фарқлашни ўргатиш.

Табиатдаги меҳнат — табиатдаги меҳнатда: ўсимликларнинг йирик баргларини артиш; балиқ, қуш, жониворларга озуқа бериш; йирик уругли гул экинларини, пиёз, сабзавотларни экишда қатнашиш; экилган гулларга сув қуйиш иштиёқини тарбиялаш.

ТАБИАТ ҲАҚИДАГИ ТАСАВВУРЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Ўсимлик дунёси — сабзи, бодринг, помидор, пиёз, олма, апельсин, лимон, олхўри, нокнинг номи, таъми, ранги, катта-кичиклиги ва шаклига кўра фарқлашни; уларнинг характерли белгиларини айтишни ўргатиш.

Ўтсимон ўсимликларнинг ер устки қисмлари тузилиши билан таништириш. Барг, поя, гулларни фарқлаш ва номини айтишга ўргатиш. Дарахтларнинг тузилиши (шона, шох, барг, мевалар) билан таништириш.

Ҳайвонот дунёси — болаларнинг хонаси ва ёввойи ҳайвонлар (мушук, кучук, сигир, эчки, чўчқа, айиқ) ва уларнинг болалари, табиат бурчагида яшовчилар (қуёнлар, қушлар, балиқлар) ҳақидаги билимларини кенгайтириш. Жониворлар танасининг асосий қисмларини ажратиш ва номини айтиш; уларга хос хусусиятлари: нима ейди, қандай юради ва қандай овоз чиқаришини болаларга ажратиб олишни ўргатиш. Болалар жониворларнинг катта, боласининг эса кичик бўлишини билишлари лозим.

Йил охирида болалар: 2 та ҳар хил гулловчи ўсимлик, дарахт, гулзордаги ўтсимон ўсимликларнинг номи, хона ўсимликларининг номини, аквариумдаги 2, 3 балиқларни, 2, 3 қушларнинг номини, ўсимлик ва жониворларнинг ташқи кўринишидаги фарқловчи белгиларини билишни, ўз маҳаллий жойлари учун хос бўлган сабзавот ва меваларнинг шакли, ранги, катта-кичиклиги ҳамда таъмига кўра ажрата олишлари; болалар боғчаси майдончасида ўсадиган дарахтлар, ўсимликлар, хона гуллари мисолида ўсимликларнинг қисмларини топишни; жониворлар танасининг қисмлари, хонаки ҳайвонларнинг ёввойи ҳайвонлардан фарқини; об-ҳаво кўринишини айтишни, табиат объектларини муҳофаза қилишларини билишлари керак.

ЎРТА ГУРУХ

ТАБИАТ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Болаларнинг ўсимлик ва ҳайвонот олами, табиатдаги мавсумий ҳолатлар ҳақидаги тасаввурларини шакллантиришни лавом эттириш. Атроф-табиатга муҳаббат, унинг гўзаллигидан завқланиш, ўсимлик ва жониворларга эҳтиёткорона муносабат ҳисси: бута ва гулларни босмай айланиб ўтиш, уларни парвариш қилиш ва улардан завқ олишни тарбиялаш.

Табиатдаги меҳнат — табиат бурчагини мустақил йиғиштириш ва у ердаги ҳайвонларни парвариш қилиш, ўсимликларни суғориш, донхўрак, сувдон, тагликларни, сабзавотларни ювиш, сувдонларга сув қуйиш, тайёрланган озуқани донхўракларга солиш. Балиқлар ва паррандаларга озуқа бериш кўникмаларини шакллантириш.

Болаларни илдизмевалар, пиёз, петрушка, қиш вақтида табиат бурчагида қушлар учун арпа, гулловчи ўсимликларнинг йирик уруғларини экишга жалб этиш.

Болаларга ўсимликларни кўчириб ўтқазишда, аквариум сувини алмаштиришда, майдонча қорларини тозалашда, қишда қоладиган қушларни боқишда тарбиячига ёрдам беришни ўргатиш.

Экинзор ва гулзорлардаги ишларга қатнашиш (мавсумга кўра), лозим бўлганда қум солиш, тупрогини юмшатиш, уруф экиш, кўчат ўтқазиш.

Меҳнат қуролларини тарғибга келтириб, жой-жойига қўйишни ўргатиш.

ЖОНЛИ ТАБИАТ

1-чорак. Ўсимликлар дунёси — сабзавот ва мевалар ҳақидаги тасаввурни шакллантиришни давом эттириш. Болалар 5, 6 хил сабзавотни ва 3, 4 хил мева, резавор экинларнинг номларини, ранги, шакли, таъми, овқатга ишлатилишининг (хомлигича, пиширилган, тузланган ва қуритилган ҳолда) ўзига хос белгиларини билишлари; сабзавотлар полизда, мевалар боғда ўстирилишини билишлари керак.

Сабзавот ва мевалар етиштиришда катталарнинг меҳнати ҳақидаги тасаввурни шакллантириш.

Ҳайвонот дунёси. Қуш, қиш даврида олмахон, қуён ва типратикан каби ҳайвонлар ҳаёти ва табиий шароитлари (қаерда яшайдилар, қандай юрадилар, нима ейишади, душманлардан қандай қутиладилар) ҳақидаги тасаввурни шакллантириш.

2-чорак. Ўсимликлар дунёси — уруғдан ўсимликлар ўстириш (ўсиш учун зарур шароитлар, парвариш) ҳақида; ўсимликлар ҳаёти ва ўсишининг айрим шартлари (улар ерда ўсади, сув билан суғориш керак, тупроқ серозуқа бўлиши учун ўғит солиш керак, алманлаш керак) ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш.

Ҳайвонот дунёси. Таниш уй ҳайвонлари ва уларнинг болалари ҳақидаги билимларни кенгайтириш. Болалар уларнинг тана қисмларининг, юриш-туриш хусусиятларини ажрата билишни ва тўғри таъриф беришни билишлари керак; нима билан

овқатланишни, қандай юришини, қандай фойда келтиришини, одамлар улар ҳақида қандай ғамхўрлик қилишларини билишлари керак.

Янги уй ҳайвонлари: от, қўй билан, уларнинг ҳаёти ва ҳужалиқда фойдаланиши билан таништириш.

3-чорак. Ўсимликлар дунёси — ўсимликлар тузилиши ҳақидаги тасаввурни аниқлаш ва мустаҳкамлаш. Дарахтларда битта тана, йўғон ва ингичка шохлар, япроқлар борлигини ўргатиш. Буталар ва бир неча ингичка танага, шохчаларга эга, улар дарахтлардан пастлигини ўргатиш. Ўтсимон ўсимликларда поя, барг, гуллар борлигини, ўсимликлар илдизлари билан ўзларини ерда тутиб туришлари, ердан сув ҳамда озуқа моддаларини олишларини ўргатиш.

Ҳайвонот дунёси. Ёввойи ҳайвонлар (қуён, олмахон, типратикан) ҳақидаги тасаввурни кенгайтириш, улар билан баҳор, ёзги мавсумдаги табиий шароитдаги ҳаёти (овқатланиши, туллаши, уя қуриши, болаларини ўстириши, болалари ҳақидаги ота-оналар ғамхўрлиги) билан таништириш; ташқи қиёфаси, хатти-ҳаракатига кўра ёш ҳайвонларнинг катталаридан фарқ қилишини ўргатиш.

4-чорак. Ўсимликлар дунёси — яқин атрофдаги ўсимликларни қуйидаги белгиларга қараб таниш: дарахтларни, буталарни — баргларига, пўстлоғига; ўтсимон ўсимликларни — рангига ва гулининг шаклига қараб таниш. Юмшоқ мевалар, сабзавотлар билан ўсимликлар ўсадиган жойлар (парк, хиёбон, боғча, боғ) билан таништириш. Таниш ўсимликлар номларини эслаб қолишга ўргатиш.

Боғчада сабзавотлар ўстирилиши ҳақидаги тасаввурларни аниқлаш.

Ҳайвонот дунёси. Таниш уй ҳайвонларининг ҳаёти, ёз вақтида одамларнинг уларни парвариш қилишдаги меҳнатлари (сигирлар, эчкилар, қўйлар яйловларда ўтлайди, одамлар ўт ўрадидлар, хашак жамғарадилар) ҳақидаги тасаввурларни аниқлаш. Уй атрофидаги ҳайвонларни, участкага келадиган қушларни, капалакларни, қўнғизларни, ниначиларни бир-биридан фарқлашни ўргатиш.

КАТТА ГУРУҲ

Табиат билан таништириш. Яқин атрофдаги ўсимликлар, уй ва ёввойи ҳайвонлар, тирик жониворларнинг ҳаёт шароитлари, табиатдаги фасл, ҳодисалар ҳақида болаларда мавжуд

бўлган тасаввурларни аниқлаш, тартибга келтириш ва кенгайтириш. Табиат объектларининг ўзига хос ва муҳим белгиларини аниқлаш асосида умумлашган тасаввурларни шакллантириш.

Жонажон ўлка табиатига муҳаббат ва эҳтиёткорликни тарбиялаш. Ўсимликлардан, ҳайвонлардан, теварак-атрофдаги табиат гўзаллигидан завқланишга ўргатиш.

Болаларни табиатда ўзини маданиятли тутиш; дам олиш жойларини ифлос қилмасликка, гуллаб турган ўсимликларни, буталарни, ҳайвонларни эҳтиёт қилишга ўргатиш (чумолили сўқмоқдан ҳатлаб ўтиш, қушлар ёнида ўзини тинч тутиш ва бошқалар).

Болалар боғча майдончасида ва унинг ташқарисида маҳаллий ўсимликлар, полиз сабзавотларини йиғиш ҳақидаги билимларини кенгайтириш. Болалар ўрмонда, ўтлоқда, боғда ўсадиган 6, 7 хил сермайса гуллайдиган ўсимликларнинг, бошоқли ўсимликларнинг 2 турини, ўрмон меваларининг 2, 3 хилини билишлари, уларнинг ранги ва япроқларига қараб фарқлашлари керак; маҳаллий ҳайвонлардан 4, 5 тасини, учиб кетадиган қушлардан 3, 4 хилини (рангига, катта-кичиклигига, овоз чиқаришига, юришига қараб) таний олишлари; капалаклар, қўнғизлардан 2, 3 хилини фарқлай олишлари, ниначиларни, чумолиларни, чивинларни, асалариларни, қурбақаларни, калтакесакларни таний билишларини, уларнинг турмуш тарзларини, силжиш усулларини кузатиш (сузадилар, сакрайдилар, дарахтга тирмашиб чиқадилар, учадилар ва ҳоказо). Табиатнинг фаслий ўзгаришларини дала, боғ, полизда кишиларнинг меҳнат фаолиятини қандай боришини фарқлашга ўргатиш. Кузда кунлар қисқароқ, тунлар узунроқ бўлади, совуқ туша бошлайди, тез-тез ёмғир ёғиб туради, кучли шамол эсади, япроқлар аста-секин сарғайиб, тўкила бошлайди, ўтлар чирийди. Ҳашаротлар ва бошқа жониворлар ғойиб бўлади. Қушлар учиб кетишади, қишлайдиганлари одамларнинг уй-жойларига яқинлашадилар, далаларда, боғларда ҳосил йиғиб-териб олинади. Қишга сабзавот ва ҳўл мевалар тайёрлаш давом этади.

Қишда энг қисқа кунлар ва узун тунлар бўлади, совуқ, аёз бўлади, қор ёғади (учқунлаб, парчалаб, доналаб); ҳовузлар муз билан, ер эса қор билан қопланади. Дарахтлар ва буталар яланғоч бўлади, барглари ўсмайди (иссиқлик, сув, говак тупроқ йўқ, ёруғлик етарли эмас). Ҳайвонлар қишлаб қолувчи қушлар, ўсимликларнинг ерга тўкилган уруғлари билан ва бошқа дон-дун билан озикланадилар. Одамлар уларни боқадилар.

Баҳорда кун узаяди, тун қисқаради, кунлар илий бошлайди, қорлар эрийди, ариқлардан сув оқади, она замин уйқудан уйғонади. Ўсимликлар ўсиши учун етарли шароитлар пайдо бўлади. Куртақлар етилади, барглар чиқа бошлайди, ўтлар, гуллар аввал кўёшли жойларда, кейин эса соя-салқин жойларда ўсиб чиқади. Учиб кетган қушлар қайтиб келади, қурт-қумурсқалар ва бошқа жониворлар пайдо бўла бошлайди. Қушлар ин қурдилар, тухум қўйиб бола очадилар. Одамлар ер ҳайдайдилар, дон, пахта, сабзавот экинларини экадилар.

Ёзда энг узун кунлар ва энг қисқа тунлар бўлиб, ҳаво илийди, исийди. Ўсимликлар ҳосил тугади, ҳайвонларни табиий шароитда сақлайдилар, одамлар ничан ўрадилар, экинларни парвариш қилишади, сабзавот ва меваларни йиғишади.

Табиат бурчагида. Болалар 5, 6 хил хонаки ўсимликларни, уларнинг шакли, барги, ранги, поясига қараб танишлари ва номини айта олишлари керак.

Ўсимликларнинг ўсиши ва ривожланиши шарт-шароитлар (нам, озикланган тупроқ, ёруғлик, иссиқлик) мавжудлигига боғлиқ эканлиги ҳақидаги тушунчани шакллантириш. Тупроқнинг турли ҳолатларини: ғовак, қаттиқ, қуруқ, нам ҳолатларини ажратишга; ўсимликни кўринишига қараб у ёки бу шароит етишмаётганини сезишга, парваришнинг тегишли усулини танлаб олишга ўргатиш. Барглар сўлимоқда (сув етарли эмас — кўпроқ сугориш керак); ўсимлик ёруғлик томонга чўзилмоқда (ёруғлик етарли эмас — деразага яқинроқ қўйиш керак); ўсимликлар нимжон, секин ўсмоқда (озуқа моддаси кам — янги тупроққа ўтказиш керак.)

Болаларнинг табиат бурчагидаги жониворлар (балиқлар, қушлар, ер ҳайвонлари) нинг ташқи қиёфаси ва ўзини тутиши ҳақидаги тушунчаларини кенгайтириш. Жониворлар танасининг айрим қисмлари, шакли, катта-кичиклиги, ранги, уларнинг вазифалари: юриши, овқатланиши, дам олиши, ин қуриши хусусиятларини ўргатиш. Қўлда боқиладиган ҳайвонларнинг яшаш шароитлари табиий шароитдагига ўхшаши кераклиги ҳақидаги тасаввурни шакллантириш (қушлар учун ҳаво бўшлиғи, дарахт шохлари, қум, овқат ва шу қабила керак), болалар билан биргаликда табиат бурчагини жиҳозлаш.

Табиат қучоғида меҳнат. Ўсимлик ва ҳайвонларга нисбатан инсоний муносабатда бўлишни, улар ҳақида ўз вақтида ғамхўрлик қилишни тарбиялаш.

Навбатчи хонаки гулларга сув қуйишига, тупроқни юмшатишига, идишларни ювишига, уларга озуқа тайёрлаш (ювиш, ке-

сиш, қирғичда қириш)га, сувни алмаштиришга, ҳайвонларга, балиқларга, қушларга ўлчов билан овқат беришга, иш жойини йиғиштириб қўйишга (стол устини тозалаш, сачраган томчиларни артиш); тарбиячи билан биргаликда ҳайвонлар остига солинган нарсалар (қум, қипиқ, пичан) ни алмаштиришга, табиат бурчагини тозалашни амалга оширишга, тарбиячи билан биргаликда хилма-хил фаслий ишларни бажаришга ўргатиш.

Кузда полиздаги сабзавотларни етиштиришга, уруғларни йиғишга, гулларнинг пиёзларини, тугунақларини қазиб олишга, полиз пушталарини, дарахтлар, буталар теварагидаги ерларни чопишга, гуллайдиган ўсимликларни ердан кўчириб олиб экишга, қишга сабзавот ва ҳўл меваларни тайёрлашда қатнашишга жалб этиш.

Қишда болаларни дарахтлар ва буталар танаси атрофида қорларни тўплашга, табиат бурчагида қишки полиз ярагишга: илдизмевалар, пиёз, қуш ва ҳайвонлар учун яшил озуқа экишга ўргатиш.

Баҳорда ерни 2 марта чопишга, гул ва сабзавот кўчатларини экишга, экинлар ва кўчатларни парваришлашга, хонаки ўсимликларни қаламча қилиб ва кўчириб ўтқазишга жалб этиш.

Ёзда болаларни пушталар, гулхоналарни юмшатишга, ўсимликларни суғоришга, чопиқ қилишга, ўташга, қушларни қишда боқиш учун ўсимликлар уруғларини йиғишга жалб этиш.

ТАБИАТ ҲАҚИДАГИ ТУШУНЧАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Жонсиз табиат. Болаларни предметлар (шарчалар, кубиклар, ўйинчоқ машиналар) ҳаракатлари билан таништириш, уларнинг йўллари ва тезликларини қиёслашга ўргатиш: 1 та ўйинчоқ машина ўз гаражидан узоқроққа чиқиб кетди, бошқаси яқинроқ кетди, бир ўйинчоқ бошқасига нисбатан тезроқ ҳаракат қилмоқда.

Моддаларнинг қаттиқ ҳолатдан суюқ ҳолатга айланиши (музнинг ёки битумнинг эриши) ва суюқ ҳолатдан қаттиқ ҳолатга айланиши ҳақида тушунча бериш.

Суюқликнинг буғга ва аксинча, буғнинг суюқликка айланиши ҳодисалари билан таништириш. Қаттиқ моддаларни суюқликка ва суюқликни қаттиқ моддага айланиши ҳақидаги таъсаввурни ҳосил қилиш.

Қор ёғиши, қор бўрони, муз, момақалдироқ, дўл ёғиши, туман тушиши, қиров тушиши ва шу каби табиат ҳодисаларидан болаларни огоҳ этиш.

Турли хил предметлар: ўйинчоқлар, транспорт ҳаракатлари ҳақидаги ва шунингдек, булутлар, қора булут, қуёш ҳаракати ҳақида бошланғич тасаввурни ҳосил қилиш. Бошланғич ҳаракат нуқтасини ва жисм ҳаракат қилаётган чизиқни белгилашга, ҳаракат характерини аниқлашга (предметлар секин, тез ҳаракат қилаяпти, турли йўллارни босиб ўтаяпти) ўргатиш.

Жонли табиат. 1-чорак. Ўсимликлар дунёси. Маҳаллий ўсимликлар ҳақида болалар тасаввурларини мустаҳкамлаш. Болалар дарахтларнинг 5 турини (баргларига, пўстлоғига, мевасига қараб), буталарнинг 4 хилини (баргларига, рангларига, меваларига қараб) номини айтишлари, фарқлашлари, сабзавотларнинг 6—8 хилини, мевали дарахтларнинг 4—5 хилининг номларини, ранглари, шакли, мазаси, овқатда қўлланиш усуллари-нинг ўзига хос хусусиятлари ва белгиларини билишлари керак.

Сабзавотлар ва мевалар ҳақидаги умумлаштирилган тасаввурларни қуйидаги белгиларга қараб шакллантириш: 1) сабзавотлар ва мевалар овқатда қўлланилади; 2) уларни махсус етиштирадilar; 3) сабзавотлар полизда (далада) ўсади, мевалар эса боғда етиштирилади.

Ҳайвонот дунёси. Тулки, бўри, айиқ каби ёввойи ҳайвонлар ҳаёти билан таништириш. Ҳайвонларнинг ташқи қиёфаси, яшаш тарзи хусусиятларини ажрата билиш ва таърифлаш кўникмасини шакллантириш; улар қаерда яшайди, ўзига қандай уй қуради, қандай юради, кузда, қишда нима билан овқатланади, қишга қандай тайёргарлик кўради. Болаларни ҳайвонлар кўриниши ва хулқидаги турли хиллик ва умумийликни ажрата билишга, бири-бирига ўхшашлигига қараб хулоса чиқаришга (ўрмон ҳайвонлари, йиртқич ҳайвонлар) ўргатиш.

Фасллар. Кузги табиат ўзгаришлари изчиллиги ҳақидаги тасаввурни системага солиш. Совуқнинг кучайиб бориши билан ўсимликлар ҳолати, ҳашаротларнинг йўқолиши, қушларнинг учиб кетиши, ҳайвонларнинг қишга тайёргарлиги ўртасидаги боғланиш тушунчасини ташкил қилиш.

2-чорак. Ўсимликлар дунёси. Ўсимликлар тузилиши, уларнинг айрим қисмлари, бажараётган вазифалари ҳақидаги тасаввурни аниқлаш ва кенгайтириш: илдизлар сувни, озуқа моддаларни шимиб олади, булар поялар орқали тана, шохлар орқали япроқларга, гуллар, ҳосилга узатилади; япроқлар нурни ютадилар. Ўсимликлар ҳаёти ва ўсиши учун айни бир вақтда ёруғлик, сув, иссиқлик, озуқали тупроқ зарурлиги ҳақида тасаввур ҳосил қилиш. Айрим шароитлар етишмаслигини билдирувчи белгиларни болалар билишлари керак: ёруғлик камайганда ўсимлик ёруғлик

томонга чўзилади, чаноқлари ва пояси оқаради; озуқа моддаси кам тупроқда ўсимликлар секин ўсади, иссиқсиз уруғ унмайди, барглар ёзилмайди; сувсиз ўсимликлар қуриб қолади.

Ҳайвонот дунёси. Уй ҳайвонларининг асосий турлари ҳаётининг хусусиятлари ва шарт-шароитлари ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш ва системалаштириш. Қуйидаги белгилар асосида умумлаштирилган тасаввурни ташкил қилиш: 1. Одам ёнида яшайдиган, ундан кўрқмайдиган ҳайвонлар. 2. Фойда келтирадиган ҳайвонлар. 3. Инсон уларнинг ҳаёт кечиришлари учун лозим бўлган шароитларини яратиш.

Болаларда олтин балиқлар, уйда боқиладиган хонаки ҳайвонлар ҳақида тасаввурни ҳосил қилиш. Қишлаб қолувчи қушлар (4—6 хил қушлар) ҳақидаги тасаввурни умумлаштириш. Болалар бундай қушларнинг ташқи қиёфаси, ўзини тутиши, нима билан овқатланиши, нима учун учиб кетмаслиги каби ўзига хос белгиларини яхши билишлари керак.

Фасллар. Табиатдаги ички ҳодисалар ҳақидаги тасаввурларни системалаштириш. Ҳаво ҳарорати, сувнинг, тупроқнинг, ўсимликларнинг ҳолати, ҳайвонлар турмуш тарзи ўртасидаги боғлиқликни белгилаш.

3-чорак. Ўсимликлар дунёси. Ўсимликларни кўпайтиришнинг усулларида бири — қаламча қилиш билан таништириш. Эрта гуллайдиган ўтсимон ўсимликларни таний олишга; умумлаштирилган номлардан фойдаланишга; япроқли дарахлар ва нинабаргли дарахларни фарқлашга ўргатиш.

Ҳайвонот дунёси. Сувда сузувчи уй ҳайвонлари (ғозлар, ўрдаклар) билан, уларнинг тузилиши, ўзини тутиши, сузишга мосланганлиги хусусияти билан, уларнинг фойдалилиги, одамлар уларни парвариш қилишлари билан таништириш. Ёввойи ҳайвонлар (тулки, айиқ, бўри) нинг баҳорги, ёзги даврдаги ҳаётлари: уларнинг яшаш учун жой кўриши, болалаш, овқатланиши, юриши ҳақида тасаввур ҳосил қилиш.

Фасллар. Баҳорда табиатдаги ўзгаришлар ҳақидаги тасаввурни системалаштириш. Иссиқликнинг ортиб бориши билан қор, музларнинг эриб бориши ўртасидаги, тупроқнинг ҳолати ва уйкудалиги ёки дам олишдаги ўсимликлар, ҳайвонларнинг уйғониши, қушларнинг учиб кела бошлаши ўртасидаги боғланишни белгилаш.

4-чорак. Ўсимликлар дунёси. Уруғлардан ўсимликлар ўстирилиши (2—3 хил сабзавот, гуллайдиган ўсимликлар мисолида), ўсимлик ўсиши ва ривожланишидаги асосий босқичлар ҳақидаги (уруғ униб чиқиши, япроқли поя, гул, уруғ); ўсимликлар ўсти-

риш, уларни парваришланинг асосий усуллари (чопилган ерга ўтказиш, сув куйиш, ерни юмшатиш, ўтоқ қилиш, озуқа бериш) борасидаги тасаввурни шакллантириш.

Участкадаги ва яқин орадаги табиат муҳитидаги ўсимликлар борасидаги билимларни аниқлаш. Япроқларига, гулларига, меваларига, пўстлоғига қараб дарахтларни, буталарни, ўрмон, ўтлоқ, боғдаги ўсимликларни фарқлашга ўргатиш. Бошқоқли экинларни ўстириш, ўрмон мевалари билан таништириш. Турли хил ўсимликлар ўсадиган жойлар (ўтлоқ, дашт, тоғ, ўрмон, дала, боғча, полиз, боғ, парк) ҳақидаги тасаввурни аниқлаш.

Ҳайвонот дунёси. Ҳашаротлар (капалаклар, ниначилар, чумолилар, асаларилар, чигирткалар) нинг, қурбақалар калтакесакларнинг табиий шароитдаги ҳаёти тўғрисидаги тасаввурларни шакллантириш: маълум жойларда яшайдилар (капалаклар — ўтлоқларда, қурбақалар — ботқоқлик жойларда), овқат излашади (капалаклар, асаларилар — гуллар ширасини, қурбақалар — майда чивинларни), душманлардан қочиб кетиш билан, ниқобланиш билан қутуладилар; ҳаммалари ҳаракат қилишга яхши мослашганлар (ниначилар тез учади, капалаклар пириллаб учади, чигирткалар, қурбақалар сакрайди), учиб кетадиган қушлар (3—4 хили) билан, ташқи кўриниши, хатти-ҳаракати (нима билан овқатланади, нима учун иссиқ ўлкаларга учиб кетади) билан, қора қарға (ёки бошқа қуш мисолида) ин қуриши, бола очиши билан таништириш.

Фасллар. Табиатдаги ёзги ҳодисалар ҳақида, иссиқликнинг ёки намнинг кўплиги билан ўсимликларнинг бирданига авж олиб ўсиши, барча ҳайвонларнинг фаол ҳаёт бошлаши ўрта-сидаги алоқадорлик ҳақидаги тасаввурларни системалаштириш.

Йил охирида катта гуруҳ болалари қўйидаги тасаввурларга эга бўлишлари керак:

Табиатдаги фасл ўзгаришлари; сувнинг хусусиятлари ва ўсимликнинг ўсиши ҳолати ва ривожланиши учун лозим бўлган зарур шароитлар; сабзавот ва меваларни парвариш қилишни билиш.

Бута ва дарахтларнинг барги ҳамда мевасига қараб аташ, фарқлай олиш; эрта гулловчи 2—3 хилдаги маҳаллий ўтсимон ўсимликларни билиш. 2—3 турдаги доимий қишлоғчи ҳамда учиб келувчи қушларнинг ташқи кўринишига қараб фарқлай олиш, хона ва участкадаги ўсимликларни парвариш қила олиш, табиат бурчагида навбатчилик қилиш.

ТАЙЁРЛОВ ГУРУҲИ

ТАБИАТ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Жонли ва жонсиз табиат ҳақида болаларнинг аниқ тасаввурларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш. Уларни ҳайвонлар ва ўсимликлар дунёси билан таништириш. Табиат ҳодисаларини фаслларга қараб ўзгариб боришини йил давомида кузатиш, табиат тақвимида тасвирлаб бериш.

Болаларда табиатга нисбатан меҳр-муҳаббатни, ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳақида ғамхўрлик қилиш кўникмасини тарбиялаш; ўсимликларни хароб қилиш ва ҳайвонларни йўқ қилиб юбормасликка ўргатиш. Табиат кўйнида ўзини одоб билан тутиш кўникмаларини: буталар ва дарахтларни синдирмаслик, ҳайвонларни кўрқитмаслик, дам олиш жойларида ахлат қолдирмаслик кўникмаларини сингдириш.

Болалар боғчаси майдончасида ва унинг ташқарисида. Яқин атрофдаги ўсимликлар ҳақида аниқ билимларни тўплаб бориш. Япроқларига, гулларига, меваларига қараб дарахтларнинг 6 турини, боғда гуллайдиган ўсимликларнинг 4—5 турини, буталар, ўтларнинг 4—5 турини, номларини билиш.

Ё з д а: Япроқлари ва гулларига қараб ўсимликларнинг турини, бошоқларнинг паст-баландлиги ва шаклига қараб, бошоқли ўсимликларнинг 2—3 турини фарқлай олиш. Сабзавот ва мевалардан овқатда фойдаланишнинг турли усуллари (хомлигича, қайнатиб, қовуриб), ўсимликлар ўсадиган жой (ўрмон, дала, ўтлоқ, тоғ, парк, дашт, боғча, полиз, боғ) ҳақида болалар тасаввурини мустаҳкамлаш.

Яқин атрофдаги ҳайвонларни таний олиш. Уларнинг номларини билиш, рангига, шаклига, катта-кичиклигига, чиқарадиган овозига, ҳаракатига қараб фарқлаш.

Ёввойи ҳайвонларнинг табиий шароитда яшашга мослашганлиги билан таништириш. Капалаклар, чигирткалар, қурбақалар, чумчуқлардаги ниқобланиш ҳолатини кузатиш; ниқоб ранги уларни душманлардан сақлашини, овқат излаб топишга ёрдам беришини билиш. Ҳайвонларнинг юришлари, уларнинг ҳаракат усулларига мосланганлигини кузатиш. Сакраб юрувчиларнинг орқа оёқлари олдингисидан узунроқ; югурувчиларнинг ҳамма оёқлари бир хил узунликда; сузувчиларнинг оёқларида пардалари бор; учадиганлари қанотларга эга.

Жонсиз табиат ҳодисалари билан танишиш. Болаларнинг энг оддий физик ҳодисалар ҳақидаги тасаввурларини бойитиш. Улар-

ни ҳаво ва унинг оддий хусусиятлари (тиниклиги, қайишқоқлиги, ҳаракат қилиши — шамол) ва кўёш нурининг хусусиятлари (предмет нурни тўсса, соя пайдо бўлиши, ясси сатҳдан нурнинг акс эттириши) билан таништириш.

К у з д а : Болаларни кузнинг белгилари билан таништириш: кун қисқароқ, ҳаво совуқроқ бўлади, булут кўпаяди, тез-тез ёмғир ёғади, совуқ шамоллар эсади; дарахтлар ва буталарнинг япроқлари сарғаяди, қизаради ва аста-секин тўкилади, ўтлар сарғаяди ва сўлади; кўчувчи қушлар илиқ ўлкаларга учиб кетадилар, ҳашаротлар яширинади.

Жонли табиатдаги ўзгаришларни ташқи шароитдаги ўзгаришлар билан боғлаш: ўсимликлар ҳаётининг ўсишдан аста-секин тўхташига сабаб — совуқ тушиши ва бунинг оқибатида сув ва озуқа моддалари етишмаслигидир. Қушларнинг учиб келиши эса совуқ тушиши, ҳашаротларнинг йўқолиши ва ҳовузларнинг музлаши билан боғлиқ.

Одамларнинг боғ ва полизлардаги сабзавот ва меваларни етиштиришдаги, далаларда пахта теришдаги меҳнатлари билан таништириш. Тарбиячи раҳбарлигида болалар боғчаси полизида ишлаш, етиштирилган сабзавот ва меваларни териш; гулларни кўчириб ўтқазиш, қушларни қишки овқатланишга тайёрлаш, турли хил ўсимликларнинг мевалари ва уруғларини тўплаш, охурчалар тайёрлаш. Куз гўзаллигини ҳис этишга, уни расмларда, аппликацияларда акс эттиришга ўргатиш.

Қ и ш д а : Болаларни қиш белгилари билан таништириш: кун куздагига қарамасдан янада қисқароқ бўлади, ер қор билан, ҳовузлар эса муз билан қопланади, тез-тез совуқ бўлиб туради, дарахтлар ва буталар япроқсиз, ҳашаротлар йўқ, қушлар кам.

Ўсимликларнинг уйқуга киришини шароит билан боғлаш: совуқ, озуқа моддалари йўқ, ёруғлик етарли эмас. Таниш дарахтлар ва буталарни шоҳларига ва пўстлоғига қараб фарқлаш.

Қишлаб қолувчи қушларни ташқи қиёфаларига (рангига, ҳажмига, хатти-ҳаракатига), чиқарадиган товушига, юриш усулига, бошқа қушлар билан ўзаро муносабатига қараб таниб олиш. Қишловчи қушларни мунтазам равишда боқиб туриш, дарахтлар ва буталарни эҳтиёт қилиш, сайр вақтида уларга зарар етказмасликка, қиш табиатининг гўзаллигини ҳис этишга ўргатиш.

Б а ҳ о р д а : Баҳорда табиат ўзгаришини кузатиб бориш, кун узаяди, илийди, қор ва дарёлардаги музлар эрийди, дарахтлардаги куртаклар тўлишади, япроқлар ва гуллар пайдо бўлади. Қушлар учиб келади, ҳайвонлар қишки уйқудан уйғонади.

Жонсиз табиатдаги ўзгаришларни кунларнинг исиши ва жониворларнинг ҳаёти учун зарур бўлган шароитларнинг аста-секин пайдо бўлиши билан боғлаш. Ўсимликлар дунёсидаги баҳорги ўзгаришларнинг муддати, ўсимликларнинг эҳтиёжига, униб-ўсаётган жойига боғлиқлиги: иссиқсевар ўсимликлар кечроқ барг ёзади; тепаликлардаги қуёшли жойдаги ўсимликлар вақтлироқ барг ёзади.

Биринчи баҳор гулларини таний олиш. Полизлар, боғлар ва далалардаги баҳорги ишлар билан таништириш. Тарбиячилар билан биргаликда гуруҳ майдончасида сабзавот экинлари ва гулларни экиш ва уларни парваришlash, қушларнинг ин қуришларини кузатиш. Болаларда баҳорда табиат гўзаллигини идрок этиш ва завқланишни тарбиялаш.

Табиатда меҳнат. Болаларда ҳайвонларни парваришlash, мустақил равишда уларга озуқа бериш, улар учун сув ва овқат тайёрлаш, идиш-товоқларини ювиш, иш жойини йиғиштириш; ўсимликларни суғориш, барглари ва тувакларининг атрофини артиш, уларга сув пуркаш, тагини юмшатиш каби меҳнат кўникмаларини тарбиялаш. Болаларнинг майдончадаги меҳнати муҳим тарбиявий аҳамиятга эга. Уларни бутун йил давомида боғча майдончаларидаги ишларга қўлларидан келгунча қатнашишга, жўяклар ва гул пушталар очишга, кўп йиллик гулловчи ўсимликлар ўтказишга, кўчатлар экишга, майда уруғларни сепишга, суғоришга, ўтоқ ва чониқ қилишга ўргатиш ва бу ишларнинг аҳамияти ҳақида болаларга сўзлаб бериш.

ТАБИАТ ҲАҚИДА ТАСАВВУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Тайёрлов гуруҳи болаларини теварак-атрофдаги табиат билан таништиришда, уларга табиат ҳодисалари, жонли ва жонсиз табиатнинг бир-бири билан боғлиқлиги, жонли махлуқларнинг яшаш шароитлари ҳақидаги бошланғич билимларини давом эттириш керак.

Ж о н с и з т а б и а т . Болаларни жонсиз табиат ҳодисалари ҳақида: ҳавонинг, магнитнинг, электрнинг хусусиятлари билан таништириб, билим бериб бориш керак.

Ж о н л и т а б и а т . 1-чорак. *Ўсимликлар дунёси.* Болаларни янги хонақи ўсимликлар билан таништириш. Уларнинг хусусиятлари, шакли, ҳажми, поясининг, баргларининг, гулининг рангини ажратиш ва характерлашга ўргатиш. Ўсимликларнинг умумий ва бир-биридан тафовутловчи: ёруғликка, иссиқлик-

ка, намга, озиқлантирувчи тупроққа эҳтиёжлари ҳақида тасав-
вурларини шакллантириш. Ёруғликни севувчи ва салқинга чи-
дамли, сувни севувчи ва сувсизликка бардош берувчи ўсим-
ликларнинг ташқи кўринишига қараб фарқлашни ўргатиш.

Сабзавотларнинг (8—9 хили) ва мевалар (5 хили) нинг шак-
ли, ранги, ҳажми, таъми, озиқ-овқат сифатида қўлланилиши
каби белгиларга қараб қиёслаш ва тавсиф бериш кўникмасини
шакллантириш. Умумлаштирилган (сабзавотлар, мевалар)
сўзларни қўллашга ўргатиш.

Ҳайвонот дунёси. Болаларни ўзларига таниш бўлган ёввойи
(қуён, тулки, бўри, айиқ) ва табиат бурчагида яшовчи ҳайвон-
лар (тошбақа, қуён) нинг мослашувчанлик хусусиятлари би-
лан таништириш. Ҳайвонларнинг ўзи яшайдиган муҳитга тана-
си, тузилиши ва хатти-ҳаракатлари билан мосланишига доир
белгиларини ажрата билишга, бу ажратувчи белгиларини улар-
нинг яшаш жойи ва турмуш тарзи билан қиёслашга ўргатиш:
узун, бақувват оёқлари тез югуриш имконини беради (бўри);
агар орқа оёқлари узунроқ бўлса, унда ҳайвон қатта сакраб-
сакраб юради (қуён); ўткир қайрилган тирноқлари дарахтларга
тирмашиб чиқишига ёрдам беради (олмахон); тўмтоқ, бақув-
ват, олдинги оёқлари ён томонга чиққан, тирноқлари ерни
қазишга мослашган (тошбақа, кўрсичқон).

Кўп ҳайвонларнинг тана қоплами жуда аниқ кўзга ташлана-
диган, мослашув хусусиятига эга: ниқоб учун хизмат қилади-
ган ранг (қуён, олмахон)га, ниначиларга, типратиканларга, қат-
тиқ қопламга (тошбақа) эга бўлиб, улар душмандан ўзини ҳимоя
қилишга ёрдам беради.

Мавсумий ҳодисалар. Жонсиз табиатдаги ўсимлик ва ҳайво-
нот дунёсидаги ўзгаришларни акс эттирувчи белгилар жамла-
маси асосида куз ҳақида умумлашган тасаввурларни шакллан-
тириш: кунлар қисқаради ва совий бошлайди. Япроқлар тўки-
лади, ўтлар сўлийтиди, ўсимликлар ўсишдан тўхтайтиди, ҳашаротлар
яширинади, қушларнинг кўпчилиги учиб кетади, ҳамма ҳай-
вонлар туллайтиди, қишга овқат тўплаб, тайёргарлик кўради (ол-
махон), овқат еб семириб кетади ва қишки уйқуга кетади (тип-
ратикан, айиқ).

2-чорак. Ўсимликлар дунёси. Майдончадаги ҳамма ўсимлик-
ларнинг ёруғликка, иссиқликка, сувга бўлган эҳтиёжлари ҳақи-
даги болалар тасаввурини аниқлаш.

Ҳайвонот дунёси. Ўзбекистонга хос бўлмаган уй ҳайвонла-
ри билан (шимол буғуси, фил) билан таништириш. Уларнинг
яшаш жойи, ташқи қиёфаси, феъл-атвори, ҳаёт тарзи ва улар-

дан келадиган фойда ҳақида тасаввурни шакллантириш. Шимол буғуси ўзининг белгилари билан уй ҳайвонлари тоифасига киришини болаларга аниқлашни ўргатиш.

Табиат бурчагида яшовчи қушлар ҳақидаги билимларни кенгайтириб бориб, мустаҳкамлаш.

3-чорак. Ўсимликлар дунёси. Ўсимликларни қаламчасидан, пиёзидан, бутасидан ажратиб экишни ва кўпайтиришни болаларга ўргатиб бориш. Ўсимликларнинг парвариши учун зарур шарт-шароитлар борасидаги билимларни кенгайтириб, мустаҳкамлаш.

Ҳайвонот дунёси. Ёввойи ҳайвонларнинг баҳор давридаги ҳаётидаги ўзгаришлар билан таништириш. Уйқудан уйғонадилар, дам олиш ҳолатидан чиқадилар, туллайдилар, уй-жой қилдилар ва бошқалар. Ҳайвонларнинг овқатланиши, ўзларини ҳимоя қилиши, юришга мослашганлиги ҳақида тасаввурларни кенгайтириш.

Ҳайвонларнинг ривожланиши борасидаги билимларни кенгайтириш (тухум қўяди, бола очади, ҳайвонлар болалайди, балиқлар увилдириқ қўяди ёки тирик балиқча туғади).

Мавсумий ҳодисалар. Жонсиз табиатда ўсимликлар ва ҳайвонот оламидаги ўзгаришлар ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш.

3-чорак. Ўсимликлар дунёси. Боғда, полизда, майдончада сабзавот ва гул экинларини етиштириш тўғрисидаги тасаввурларни бойитиш. Ўсимликларнинг белгилар асосида хонаки, боғча, дала, полиз экинларини — маданий ўсимликларга, ўрмон, ўтлоқ экинларини эса ёввойи ўсимликларга бўлинишини болаларга ўргатиш.

Ҳайвонот дунёси. Таниш уй ҳайвонларини уларнинг ёз вақтидаги ҳаёти ҳақидаги болалар билимларини аниқлаш, мустаҳкамлаш. У ёки бу ҳайвоннинг уй ҳайвонларига ёки ёввойи ҳайвонлар гуруҳига қайси белгилар асосида кириши борасидаги болалар билимларини мустаҳкамлаш.

Мавсумий ҳодисалар. Жонсиз табиат, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси белгилари асосида ёз фасли ҳақида умумлашган тасаввурни шакллантириш. Кунлар илиқ, иссиқ, ёмғир ёғади, момақалди роқ бўлади, ҳашаротлар, қушлар кўп, ҳайвонлар фаоллашадилар, болалайдилар, ўсимликлар гуллайди, етилади, ҳосил беради.

Йил охирида тайёрлов гуруҳи болалари билиши керак:

- йил фасллариининг характерли хусусиятлари ҳақида;
- табиатдаги ва ўсимликлар, ҳайвонлар ва одамлар ҳаётидаги мавсумий ўзгаришлар ҳақида;
- пахтакорлар меҳнати ҳақида;
- боғбонлар ва деҳқонлар меҳнати ҳақида;
- ўсимликлар ва ҳайвонларни муҳофаза қилиш ҳақида;

— яқин атрофдаги дарахтлар, буталар, ўсимликларнинг номларини билишлари, бир неча ҳайвонларнинг табиатда, расмда таниб олиш ва уларнинг номларини айта билишлари;

— мустақил равишда майдончада ва табиат бурчагида ўсимликларни парвариш қилишни билишлари лозим;

— табиатда ўзини қандай тутишга доир қоидаларни бажара олишлари лозим.

«ТАБИАТ БИЛАН ТАНИШТИРИШ» МАШҒУЛОТЛАРИ ДАСТУРИ

КИЧИК ГУРУҲ

№	Ўсимликлар дунёси	Уй ва ёввойи ҳайвонлар	Жами сони (соат)
1	9	9	18

1. Табиат бурчаги билан таништириш.
2. Мевалар билан таништириш (олма, нок, анор, олҳўри).
3. Сабзавотлар билан таништириш (сабзи, помидор, карам, картошка).
4. Дарахтларга хос хусусиятлар ва қисмлари билан таништириш (ер устки қисми, тана қисмлари, шохи, барги, гули, меваси).
5. Гуллар — қоқи ва лолақизғалдоқ билан таништириш.

6. Сув, ҳаво, қуёш ўсимликлар ўсиши учун зарур эканлиги билан таништириш.
7. Ҳона гуллари билан таништириш (герақ, кактус).
8. Ўсимликларни ажратишни ўргатиш (майса, гул, бута, дарахт).
9. Манзарали дарахтлар билан таништириш (арча, чинор).
10. Ҳашаротлар билан таништириш (капалак, ниначи).
11. Қушлар билан таништириш (чумчуқ).
12. Тўтиқуш билан таништириш.
13. Мушук ва кучук билан таништириш.
14. Қуён ва типратиканни таққослашни ўргатиш.
15. Эчки ва қўй билан таништириш.
16. Сигирнинг боласи (бузоқ) билан таништириш.
17. Чумолининг инини кузатиш.
18. Бўри ва тулкини таққослаш.

ЎРГА ГУРУҲ

№	Ўсимликлар дунёси	Уй ва ёввойи ҳайвонлар	Жами сони (соат)
1	9	9	18

1. Полизга саёҳат.
2. Пиёз экиш.
3. Тошбақани кузатиш.
4. Манзарали дарахтлар (герақ билан таништириш).
5. Типратикан билан таништириш.
6. Мевали дарахтлар (олма, гилос) ва мевалар билан таништириш.
7. Капалак билан таништириш.
8. Дала гуллари (қоқигул) билан таништириш.
9. Манзарали дарахт (чинор) билан таништириш.
10. Ёввойи ҳайвонлар (айиқ) билан таништириш.
11. Қуён билан таништириш.
12. Уй ҳайвонлари (сигир) билан таништириш.
13. Қорнинг хусусиятлари билан таништириш.
14. Полиз экинлари (қарам ва шолғом), уларнинг фарқлари ва хусусиятлари билан таништириш.
15. Бута ўсимлиги (наъматак) билан таништириш.
16. Аквариумда балиқларни кузатиш.
17. Полиз экинлари (лавлаг, пиёз) билан таништириш.
18. Ҳашаротлар (капалак, ниначи, тиллақўнғиз) билан таништириш.

КАПТА ГУРУҲ

№	Ўсимликлар дунёси	Уй ва ёввойи ҳайвонлар	Жами сони (соат)
1	9	9	18

1. Мевали ва манзарали дарахтларни бир-биридан фарқлашни ўргатиш.
2. Бўғдой уруғини экиш.
3. Каптарларни кузатиш.
4. Манзарали ва мевали дарахтлар (тут, терак, чинор, қайрағоч, тол) билан таништириш.
5. Йил фасллари ҳақида суҳбат.
6. Олақарғани кузатиш.
7. Бедана билан таништириш.
8. Қушлар (мусича, чумчуқ, каклик) билан таништириш ва таққослашни ўргатиш.
9. Дала гуллари (қоқигул ва бинафша) билан таништириш.
10. Қалдирғоч билан таништириш (табиатда ва расмда).
11. Манзарали дарахтлар (терак ва қайрағоч) ҳақидаги билимларни чуқурлаштириш.
12. Ёввойи ҳайвонлар (бўри ва тулки) билан расм орқали танишиш.
13. Мевали дарахтлар (гилос ва шафтоли) билан таништириш ва уларни қиёслашни ўргатиш.
14. Атиргул ва чиннигул кўчатларини экиш ва уларни парвариш қилишни ўргатиш.
15. Уй ҳайвонларидан (кучук ва мушук) билан танишиш.
16. Болаларни сувнинг хусусияти билан таништириш.
17. Ўрмон ҳайвонлари (фил) билан расм асосида танишиш.
18. Гул кўчатларини майдончага экиш ва парваришlash.

ТАЙЁРЛОВ ГУРУҲИ

№	Ўсимликлар дунёси	Уй ва ёввойи ҳайвонлар	Жами сони (соат)
1	9	9	18

1. Табиат ҳақида тушунча бериш.
2. Майсалар, ўтлар, гуллар, буталар, дарахтларни бир-биридан ажратишни ўргатиш.
3. Ўсимликлар ўсишида сув, қуёш, ҳаво ва тупроқнинг роли (гуруҳ участкасига саёҳат).

4. Полизга саёҳат.
5. Мевали дарахтлар билан манзарали дарахтларни таққослаш.
6. Богча богига саёҳат (мева ва манзарали дарахтларни фарқлаш).
7. Баҳор элчилари – бинафша, чучмома, бойчечак, лолақизгалдоқ билан таништириш.
8. Хона гуллари (хитой гули) билан таништириш.
9. Пахта ўсимлиги ҳақида суҳбат.
10. Капалак ва хонқизи билан таништириш.
11. Судралиб юрувчилардан (илон ва калтакесак) билан таништириш.
12. Ёввойи ҳайвонлар (айиқ ва йўлбарс) билан таништириш.
13. Туя ва от (бўғалоқ ва тойчоқ) ҳақида тушунча бериш.
14. Уй паррандалари (товуқ, гоз, курка, ўрдак) билан таништириш.
15. Эчки билан улоқ, қўй билан қўзичоқ ҳақида суҳбат.
16. Асалари ва қоғоқарини фарқлашни ўргатиш.
17. Қор ва унинг хусусиятлари.
18. Арча дарахти ва унинг хусусиятлари, фойдаси ҳақида болалар билан суҳбат.

ЭКОЛОГИК БИЛИМЛАР АСОСИДА ТУЗИЛГАН ТЕСТЛАР (ТОПИШМОҚЛАР)

1. Баҳорда биринчи очиладиган гул.
А) лолақизгалдоқ В) бойчечак С) чучмома
2. Верголетнинг учиши қайси ҳашаротнинг учишига ўхшайди?
А) капалак В) ниначи С) ари
3. Қайси қушлар қишда юртимизда қишлайди?
А) булбул, қалдирғоч В) чумчуқ, мусича С) турна, лайлак
4. Туянинг боласи нима дейилади?
А) бузоқ В) бўғалоқ С) қўзичоқ
5. Виз-виз, виз-виз
Учамиз, қўнамиз.
Гулдан-гулга кўчамиз,
Гул шарбатин ичамиз.
Виз-виз, виз-виз,
Қани топинг, ким биз?
А) пашша В) асалари С) қоғоқари
6. Қайси қуш баҳорнинг элчиси?
А) булбул В) қалдирғоч С) мусича

7. Уй ҳайвонини топинг.
 А) бўри В) сигир С) йўлбарс
8. Ёввойи ҳайвонни топинг.
 А) от В) айиқ С) туя
9. Қишин-ёзин кўм-кўк либосда.
 А) тол В) арча С) бодом
10. Қайси дарахт мева қилмайди?
 А) шафтоли В) терак С) олма
11. Қушларни топинг.
 А) товуқ, ўрдak В) булбул, какку С) ғоз, хўроз
12. Айёр ҳайвонни биласизми?
 А) айиқ В) тулки С) кучук
13. Полиз экинини топинг.
 А) сабзи, карам В) анор, олма С) писта, бодом
14. Жим туради, жим ухлайди, жим уйғонади, йиғлаганда дарё тўлиб оқади?
 А) сув В) қор С) ёмғир
15. Мевали дарахтларни топинг.
 А) арча, терак В) нок, олма С) чинор, қайрағоч
16. Сабзавотни топинг.
 А) олма, анор В) пиёз, сабзи С) қовун, тарвуз
17. Бу гулларнинг қайси бири сувда ўсади?
 А) атиргул В) нилуфар С) гултожихўроз
18. Қайси қуш ерда юрмайди?
 А) каптар В) қалдирғоч С) мусича
19. Бу жониворларнинг қайси бири сувда ҳам, қуруқликда ҳам яшайди?
 А) балиқ В) олмахон С) қурбақа
20. Бу мевалар ичида қайси бири эрта пишади?
 А) ёнғоқ В) олма С) ўрик
21. Қайси қуш бир оёқда туради?
 А) чумчуқ В) лайлак С) оққуш
22. Олтин, сариқ тўни бор, қўйни тўла дони бор, у нимадир топиб ол?
 А) гуруч В) буғдой С) арпа
23. Кичкина қумғон, ўтириб кўзини юмғон.
 А) кучук В) мушук С) қуён
24. Чўмилса ҳам у шўнғиб, сувдан чиқар қуп-қуруқ.
 А) товуқ В) ғоз С) ўрдak
25. Мени сўрашади, кўринсам қочишади?
 А) қор В) ёмғир С) шамол
26. Тилла сандиқ очилди, ичидан зар сочилди.

- А) ой В) қуёш С) лампочка
 27. Узун бүйли сарилар, қўлтигида нони бор?
 А) пахта В) бугдой С) қамиш
 28. Қор эриб шошар, ариқлар тошар, гуллар кўп — асал.
 Бу қайси фасл?
 А) ёз В) баҳор С) куз
 29. Пиширса ош бўлур, пиширмаса қуш бўлур.
 А) гуруч В) тухум С) қуш
 30. Осмонни қайси ранг билан бўяйсиз?
 А) зангори В) яшил С) кўк
 31. Лола расмини қайси ранг билан бўяйсиз?
 А) пушти В) қизил С) оқ
 32. Қайси ҳашарот энг кам умр кўради?
 А) чумоли В) капалак С) пашша
 33. Қайси ранг кўзда яқин кўринади?
 А) оқ В) қора С) қизил
 34. Энг полвон ҳашарот нима?
 А) ари В) хонқизи С) чумоли
 35. Отнинг боласи нима деб аталади?
 А) отча В) тойчоқ С) бўталоқ.

Тез айтишлар

1. Жамила жийдани жойига жойлади.
2. Салим сабзини саватга солди.
3. Гулнора гулли гиламни ёйдими,
гулли гиламни Гулнора ёйдими?
4. Экинни Эркин эккан экан.
5. Жўранинг жами жўжалари жам.
6. Жавлон Жаҳонга жийда жўнатди.
7. Самад саҳарда соғин сигирни соғди.
8. Туйғун тонгда тўртта тўти тутди.
9. Йўлдош йўлакда йиртқич йўлбарсга йўлиқди.
10. Қодир сирганчиқ қишда қорни қизғанди.
11. Қўзичоғим қўнғироқ, қўнғироқли қўзичоқ.

Мақоллар

1. Айиқ ўз кучини ўзи билмайди.
2. Арипинг уясига тексанг ўртага олиб талайди.
3. Чумоли инига чўп тикма.
4. Ари чақди деб аразлама, боли бор.
5. Арпа-бугдой ош экан, олтин-кумуш тош экан.

6. Асал – қилмайди касал.
7. Қарқуноқдан булбул чиқибди.
8. Полалон бошига турумтой тушган.
9. Бақани боссанг ҳам, «вақ» этади.
10. Бир анор минг беморга даъво.
11. Бир бошоқ – бир сават нон.
12. Бир томчи сув – чумолига дарё кўринар.
13. Бир товуққа ҳам дон керак. ҳам сув.
14. Бир кессанг, ўнни эк.
15. Боғни боқсанг боғ бўлар, ботмон дахсар ёғ бўлар,
боқмасанг боғ тоғ бўлар. юрак-багринг доғ бўлар.
16. Булбул навоси – кўнгил ҳавоси.
17. Булут йиғлайди, гул кулади.
18. Бугдой ҳосили бошида, сабзи ҳосили тагида.
19. Бўри қариса ҳам, бир қўй олар кучи бор.
20. Чумолидан қурбақа хайр сўрабди.
21. Гул тикансиз бўлмас.
22. Дарахт бир жойда кўкаради.
23. Ёзи кетиб кузи қолди, қиши кетиб музи қолди.
24. Ёнғоқ минг яшайди, арча билан тенг яшайди.
25. Жўжали товуқдан дон ортмас.
26. Жўжани кузда санайдилар.
27. Икки куённи қувлаган бирини ҳам туголмас.
28. Илиб-илиб ёз бўлар, совиб-совиб қиш бўлар.
29. Ит аразлайди. Эгаси билмайди.
30. Кийикли тоғ – суюкли тоғ.
31. Мушукнинг ўйини – сичқоннинг ўлими.
32. Нон – асли дон.
33. Обод қилган – обод бўлади.
34. Тариғи пишганнинг товуғи бўлгим келади.
35. Терга ботган – зарга ботган.
36. Ўрдак билан топишган хўрознинг катагини сув босади.
37. Бобомнинг тол эккани – ўзига ном эккани.
38. Яхшидан боғ қолади, ёмондан доғ қолади.
39. Боғ жамоли боғбондан.

Ўйинлар

1. Воқеабанд – ижроли ўйинлар

1. Ошқовоқ пишди.
2. Қовун экиш.
3. Қовунингни пойла.

4. Боғбоғ ва гуллар.
5. Оила.
6. Болалар боғчаси.
7. Дўкон.
8. Чойхона.
9. Хола-хола.
10. Кичик аравакаш.
11. Зар, замин ва деҳқон.
12. Ялқов, бахт, ғайрат ва меҳнат ҳақида.

II. Таълимий ўйинлар

1. Йил фасллари.
2. Ёввойи ва уй ҳайвонлари.
3. Ким чаққон?
4. Қаерда нима ўсади?
5. Қаерда нима гуллайди?
6. Қаерда нима пишади?
7. Ишлаш учун нима зарур?
8. Карчоқ.
9. Ажойиб халтача.
10. Рангига қараб танла.
11. Домино.

III. Ҳаракатли ўйинлар

1. Қармоқча.
2. Ғозлар.
2. Чўпон ва пода.
3. Зағизғон.
4. Айёр тулки.
5. Оқ теракми — кўк терак.
6. Қуёнчага сабзи бер.
7. Қуёш ва ёмғир.
8. Айиқлар ва асаларилар.
9. Курк товуқ ва жўжалар.
10. Топинг-чи, нима қичқираяпти?
11. Мушукчалар.
12. Тулки товуқхонада.
13. Кулранг қуён ювинаяпти.
14. Овчилар ва қуёнлар.
15. Капалакни тут.

КИЧИК ГУРУҲЛАР УЧУН МАВЗУЛАР

Мавзу. МЕВАЛАР БИЛАН ТАНИШТИРИШ (ОЛМА, НОК, АНОР)

Дастур мақсади: Болаларни табиат ҳақидаги тасаввурларини бойитиш, мевалар борасидаги билимларини кенгайтириш.

Дастур мазмуни: Кичкинтойларга табиатнинг ноз-неъматлари ҳақида дастлабки тушунчалар ҳосил қилиш, кундалик ҳаётларида истеъмол қилаётган меваларининг номларини, таъми, шакли, рангини ўзаро таққослаб, фарқлашга ўргатиш ва уларни етиштириш жараёни билан таништириш.

Дастур кўргазмаси: Саватдаги мевалар, дарахтлар.

Методик усул: Саёҳат (боғча боғига сайр уюштириш).

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан боғча боғига боради, уларни суҳбатга тортади.

Тарбиячи: Болалар ҳозир қайси фасл?

Болалар: Ёз фасли.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, бугун об-ҳаво қандай?

Болалар: Иссиқ, қуёшли кун.

Тарбиячи: Ҳақиқатан ҳам болажонлар, қуёш чақнаб нур сочяпти, қуёш нурлари ерни қиздираяпти, ўсаётган гулларни, майсаларни сувсатяпти. Ариқларда оқаётган сувлардан майсаларга, гулларга, баргларга қуйсак, майсалар яшнаб кетади, гуллар янада чиройли ўсади, дарахтлар кўкка бўй чўзиб, баланд ўсади.

Болалар: Опа, сув жуда яхши, бизлар ҳам сув ичамиз.

Тарбиячи: Ҳа, болажонлар, сувнинг яхши хислатлари жуда кўп, атрофимиздаги олам, табиатнинг ҳаёти учун жуда зарур. Сув биз учун ҳам жуда катта аҳамиятга эга. Инсон томирларида қон оқиб турганидек, она табиатимиз учун қон вазифасини сув бажаради. Сувни исроф қилмаслик керак, ариқларда оқаётган сувларни ифлос қилмаслик керак. Суҳбатлашиб боққа келиб қолганимизни ҳам сезмабмиз. (Тарбиячи болалар билан биргаликда боғчада мавжуд дарахтларнинг турларини айтиб ўтади: нок, анор, ёнғоқ, олхўри, бодом, олма). Энди сизлар билан биз мана бу дарахтнинг номини, унинг мевасини нима деб номланишини айтишимиз керак, қани ким айтади?

Болалар: Бу олма дарахти, шохларида мевалари (олмалари) бор.

Тарбиячи: Келинглар, биргаликда шеър айтамыз:

Боққа кирсак олмалар қип-қизариб пишибди,
Силкитибди шамоллар, ерга тўп-тўп тушибди.

Тарбиячи дарахтдан олма узиб болаларга кўрсатади: Болалар, олма қайси рангда?

Моҳигул: Қизил

Тарбиячи: Тўғри, олманинг рангини тўғри топдингизлар, энди сизларга мен олма териб бераман (тарбиячи саватчага олмаларни териб олади, болалар олмадан емоқчи бўладилар). Болалар, меваларни ейишдан олдин нима қилишимиз керак эди?

Азиз: Ювиш керак эди, опажон.

Тарбиячи: Албатта, олмаларни ювиб ейиш керак, бўлмаса қоринларингиз оғриб қолади (олмаларни сувда ювиб, болаларга таркатади). Олманинг мазаси қандай экан, ким айтиб беради?

Болалар: Ширин, ширин...

Тарбиячи: Олма қип-қизил, жуда ширин мева экан, лекин сариқ, кўк олмалар ҳам ширин бўлади. Мен сизларга ҳозир ҳикоя айтиб бераман (болалар дарахт соясига ўрнашиб ўтириб олишади). Сизларга ўхшаган Мунира исмли қизча бўлган экан. Бир куни дадаси билан сайр қилиб юрганда, катта бир дарахтни кўриб, дадасидан сўрабди:

— Дада, бу қандай дарахт?

— Қизим, бу олма дарахти, вақти келиб у сенга ширин олмалар беради.

Кунлар ўтибди, баҳор келиб, ёмғирлар ёғибди, она табиат дарахтга сув берибди, қуёш нурлари билан ерни иситибди, дарахт барг чиқарибди, гуллабди, кейинчалик кичик-кичик олмачалар тугибди. Шунда Мунира дарахтнинг олдига келиб: «дарахт олмаларингдан бер», деб сўрабди, лекин дарахт олмаларидан бермабди. Мунира роса хафа бўлиб йиғлабди. Шунда дарахт қизга ёрдам бериш учун қуёшга мурожаат қилибди. Қуёш ерни роса қиздирибди, олмалар катта-катта бўлибди, қип-қизариб пишибди. Буни кўриб хурсанд бўлган қизча яна: «Дарахт, олмаларингдан бер», дебди. Дарахт эса олмалардан узиб беролмабди, чунки унинг қўли йўқ экан-да. Шунга бу сафар шамолни ёрдамга чақирибди, шамол дарахтни силкитибди, олмалар дувиллаб тўкилибди. Мунира хурсанд бўлиб, саватчасига олмаларни териб, уйига олиб кетибди.

Олма: Мен сизларнинг Олмангиз,
Хомлигимда олмангиз.
Нортожига ўхшаб сўнг,
«Вой қорним» деб қолмангиз, — дейди.

Тарбиячи: Меваларни энди хомлигида, ювмасдан емаслик кераклигини билиб олдингизлар. Энди топишмоқ топамиз:

Изи бор-у,
Ўзи йўқ,
Сўзи бор-у,
Юзи йўқ. (*Шамол*)

Машғулот охирида тарбиячи болалар билан «Олмалар» дидактик ўйинини ўйнайди.

Мавзу. САБЗАВОТЛАР БИЛАН ТАНИШТИРИШ (ПИЁЗ, САБЗИ, ПОМИДОР, КАРТОШКА, КАРАМ)

Дастур мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги тасаввурларини бойитиш, сабзавотлар ҳақидаги билимларини кенгайтириш.

Дастур мазмуни: Болаларни сабзавотларнинг айримлари билан таништириш, уларнинг ранги, шакли ҳақида тушунчалар бериш, ўсиш жараёни, одамлар учун фойдали хусусиятлари тўғрисида тушунча бериш

Дастур кўргазмаси: Саватдаги сабзавотлар.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Ер тагида олтин қозиқ, у ҳаммага бўлар озиқ (сабзи).

Болажонлар, топишмоқда қайси сабзавот ҳақида гап кетаяпти, уни саватдан топиб кўрсатинг ва таърифлаб беринг.

Азизбек (саватдан сабзини олиб кўрсатади):

— Ранги сариқ, ўзи узунчоқ.

Тарбиячи: Тўғри. Энди яна бошқа топишмоқлар айтаман, сизлар саватдан топиб кўрсатасизлар.

1. Қават-қават кўйлаги бор — тугмаси йўқ. (*Карам.*)
2. Пак-пакана бўйи бор, етти қават тўни бор. (*Пиёз.*)
3. Қат-қат қулоқ — дум-думалоқ. (*Карам.*)

Болалар саватдан юқоридаги топишмоқда келтирилган сабзавотларни топишади ва тарбиячи уларнинг шакли, ранги, тuzилиши, хусусиятлари ҳақида сўзлаб беради:

— Сабзи, карам, пиёз, картошка — сабзавотлар турига киради. Сабзавотлар ерда ўсади, уларни бизлар овқатда ишлата-

миз, ҳар хил салатлар тайёрлаймиз ва севиб истеъмол қиламиз. Болажонлар, мана бу ликопчага мен саватдан олиб бир хил сабзавотлардан солдим. Бу сабзавотларнинг номини, рангини, шаклини ким айтади?

Муниса: Бу — помидор, унинг ранги қизил, шакли думалоқ.

Тарбиячи: Тўғри, қани, ким сабзини саватдан топиб олиб ликопчага солади?

Болалар бу топшириқни ҳам бажаришади.

Тарбиячи: Сизлар ҳозир ажратган сабзавотларни хом ва пишган ҳолда истеъмол қилиш мумкин. Саватимизда қолган картошка, пиёз ва карамни бизлар кўпроқ пишган ҳолда истеъмол қиламиз. Ҳозир мен сизларга шоир Анвар Обиджоннинг «Картошка» номли шеърини ўқиб бераман.

Картошка

Гоҳ ухлайман турбада,	Лағмонда ҳам мен борман,
Гоҳ пишаман шўрвада.	Ҳамма жойда тайёрман.
Қовурмада қайнайман,	Кўринмасам шовлада,
Маставада яйрайман.	Эринмасдан ковлада.

Тарбиячи: Энди, мен сизларга сабзавотлар гурига кирадиган «Шолғом» ҳақида эртак айтиб берман.

Тарбиячи болаларга эртакни ҳикоя қилиб беради ва савол-жавоб ўтказди.

1. Чол шолғомнинг уруғини қаерга экибди? (Тупроққа.)
2. Шолғом катта бўлиб ўсиши учун нима қилибди? (Сув куйибди.)
3. Чол катта шолғомни ердан қандай олди? (Тортиб олди.)
4. Шолғомни тортиб олишда чол бобога кимлар ёрдам берди? (Буви, невар, ит, мушук, сичқон.)

Машғулот охирида тарбиячи болалар билан бирга сабзавотлардан салат тайёрлайди ва тушликда бирга истеъмол қилишади.

Мавзу. ТАБИАТ БУРЧАГИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Дастур мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги тасаввурларни бойитиш, сабзавотлар борасидаги билимларини кенгайтириш.

Дастур мазмуни: Болаларга табиат ҳақида илк маълумотлар бериш орқали уларнинг қалби ва онгига табиатга нисбатан қизи-

қиш ҳамда меҳр-муҳаббат уйғотиш. Гуруҳ хонасининг табиат бурчаги билан яқиндан таништириш ва у ердаги жонли, жонсиз табиатга муносабатни тарбиялаш.

Дастур кўргазмаси: Гуруҳ хонасидаги табиат бурчаги кўргазмалари.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни табиат бурчагини кузатиш қулай бўлиши, у ердаги нарсаларни бемалол кузатиши учун қулай ҳолатда жойлаштириши.

Тарбиячи: Бу бурчакнинг номи «Табиат бурчаги». Табиат деганда биз нимани тушунамиз? Қани, Муниса қизим, бир шеър айтиб беринг-чи.

Муниса: Табиат-ку улкан она,
Табиат-ку кўркам олам,
Бизга жону тан хона,
Бор бўлганмиз биз шундан,
Ер, сув, осмон, ой, кундан. (*Қ.Муҳаммадий*)

Тарбиячи: Баракалла. Демак, бизни атрофимизни ўраб турган теварак олам —бу табиатдир. Биз сайрга чиқсак албатта, ўтларни, гулларни, дарахтларни, сувни, қуёшни кўрамиз, тоза ҳаводан нафас оламиз. Чунки бизни ўраб турган яшил ўсимликлар олами биз нафас олаётган ҳавони тозалаб туради. Ҳозир гуруҳимиздаги кичкинагина табиат бурчаги улкан табиатнинг бир бўлагидир. (Бурчакдаги гулларни кўрсатиб) Сизлар кўриб турган мана бу яшил ўсимликларнинг номи нима?

Болалар: Гуллар!

Тарбиячи: Тўғри, буларнинг ҳаммасини умумий номи — гуллар. Улар тупроқда ўсади, озиқланади, сув ичади, нафас олади, очилади. Демак, уларнинг ҳам жони бор, улар ҳам яшайдилар.

Болалар: Опажон, гулларга сув қуйсак майлими?

Тарбиячи: Албатта. Қани, Акмалжон, гулларга сув қуйгинчи. (Болалар навбати билан гулларга сув қуйишади.)

Тарбиячи: Болалар, мана бу бурчакдаги суратда нималар тасвирланган?

Болалар: Дарахтлар, жуда кўп дарахтлар.

Тарбиячи: Тўғри, суратларда гуркираб ўсаётган дарахтлар, уларнинг тагида ўтлоқлар, ариқларда оқаётган сувларни кўриб турибсизлар. Сиз кўриб турган нарсаларнинг барчаси табиат манзарасидир. Яшил ўсимлик оламидан ташқари суратда яна нимани кўриб турибсизлар?

Болалар: Осмонни.

Тарбиячи: Тўғри, кўм-кўк мусалффо осмон ҳам албатта табиатнинг бир бўлагидир. Қани, ким менга айтади, осмонда нималар учади.

Болалар: Самолётлар, вертолётлар, қушлар.

Тарбиячи: Баракалла, албатта осмонда қушлар парвоз этади, бу суратда ҳам парвоздаги қушлар тасвирланган. Қушларнинг жуда кўп тури бор, қани ким уларнинг номларини айтади.

Болалар: Чумчуқ, тўтиқуш, қарға, қалдирғоч, мусича...

Мухлиса: Мен қалдирғоч ҳақида шеър айтиб бераман.

Қалдирғоч, ғоч-ғоч,
Чийилламай бола оч.
Менинг сочим жингалак,
Писта билан бодом соч.

Тарбиячи: Раҳмат Мухлисахон, лекин фақат қушлардан писта, бодом сочишни кутмасдан, уларнинг ҳам оч қолмасликлари учун уларни бизлар ҳам боқишимиз керак, уларга ҳам дон, нон ушоқлари, сув бериб турсангизлар, сизларни жуда ҳам яхши кўришади, боғчамизга учиб келишади, сизларни кўрганларида хурсандчиликдан сайрашади.

Тарбиячи: Табиат бурчагимиздаги мана бу сайроқи қушнинг номи нима ва у қаерда яшайди?

Болалар: Бу каклик, тоғларда жуда кўп, қишда жуда қийналадилар.

Тарбиячи: Ҳақиқатан ҳам бу қуш каклик бўлиб, ўзимизнинг тоғларда жуда кўп учрайди. Қиш фаслида ҳамма нарса — ўтлар, гуллар, дарахтлар қор тагида қолиб кетиши сабаб, тоғда яшайдиган какликлармиз ҳаёти учун зарур бўлган донни топишга қийналадилар ва улар одамлар яшайдиган жойларга, йўлларга тўда-тўда бўлиб яқинлашадилар. Шунда баъзи бир одамлар уларни овлайди, ўлдиради, қафасларга солиб сотишади. Улар тўғри қилишадими?

Болалар: Йўқ, какликларни ўлдириш мумкин эмас.

Тарбиячи: Тўғри, шунинг учун ҳам боғчамиз «Қизил китоби»га какликни ҳам киритганмиз. Бу какликка доимо ғамхўрлик қиламиз. Дон, нон ушоқлари, сув бериб парвариш қилиб келмоқдамиз. Албатта, бундан кейин ҳам бу ишларимизни давом эттиришимиз керак.

Болажонлар қани айтинглари-чи, қиш биринчи қаерга келади?

А) шаҳарга В) тоққа С) қишлоққа Д) далага

Бу суҳбат давомида тарбиячи болалар билан какликка дон бериб, парвариш қиладилар.

Тарбиячи: Атрофимиздаги табиатда ўсимликлар, кушлардан ташқари ҳайвонлар ҳам бор. Мана бу суратда ҳайвонот олами вакиллари тасвирланган. Қани, ким қайси ҳайвонни танияпти?

Болалар: Сигир, от, ит, мушук, қўй, эчки, эшак, бўри, қуён, тулки...

Тарбиячи: Баракалла, билағонлар. Бу ҳайвонларни тўғри топ-дингизлар. Номини айтган ҳайвонларингиз уй ҳайвонлари ва ёввойи ҳайвонлар туркумига бўлинадилар.

Тарбиячи машғулот давомида ер ва қуёш ҳақида ҳам қис-қача тушунча беради, ўсимликлар, ҳайвонот дунёсида, инсонлар ҳаётида ер, сув ва қуёшнинг тутган ўрни ҳақида айтиб ўтади.

Машғулотни «Қуёш ва ёмғир» ўйини билан тугатадилар.

Мавзу. СУВ, ҲАВО, ҚУЁШНИНГ ЎСИМЛИКЛАР ЎСИШИ УЧУН АҲАМИЯТИ ҲАҚИДА ТУШУНЧА БЕРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, ўсимликлар ўсиши учун қуёш ва ҳавонинг аҳамияти тўғрисидаги тасаввурларини ҳосил қилиш. Сувнинг хусусиятлари билан таништириб, муҳофазага муҳтожлиги ҳақида болаларга тушунча бериш.

Машғулот жиҳози: Стаканларда, пиёлаларда сув, муз, қайнаган сув, табиат манзаралари тасвирланган рангли расмлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни ўтказиб қўйиб, топишмоқлар беради.

1. Мен бор жойда гул бўлар,
Менсиз гулзор чўл бўлар. (Сув)

2. Ўз-ўзини қувиб келар
Ўт-тошларни ювиб келар,
Етиб боргач далаларга,
Жон кирар гул, лолаларга. (Сув)

3. Отаси қор, онаси ёмғир
Ишлатсангиз, чиқаради нур.
Кўкартириб ҳар бир гиёҳни,
Яшнатади у ҳамма ёқни. (Сув)

Тарбиячи: Раҳмат, болажонлар, топишмоқларнинг жавобларини тўғри топдингизлар, албатта, бу сув. Сув ариқларда, анҳорларда, дарё ва денгизларда, уммонларда оқади. Ҳар биримизнинг ҳовлимизда эса водопровод кранлари, яъни сув қувурларидан оқиб туради. Мана бу стакандаги сув ҳам биз ичадиган тиниқ, рангсиз, ҳидсиз, тоза сув. (Болаларга стол устига пиёлаларга қуйилган сувлардан бир ҳўпламдан ичиб кўришга топшириқ беради.) Болажонлар, сиз ичиб кўрган сувнинг таъми қандай — шўрми, аччиқми, ширинми?

Болалар: Шўр ҳам эмас, аччиқ ҳам эмас, ширин ҳам эмас.

Тарбиячи: Тўғри. болалар, сувнинг таъми бўлмайди. Агар сизлар пиёладаги сувларингизни музлатгичга қўйсангизлар нима бўлишини ким билади?

Болалар: Музлайди.

Тарбиячи: Тўғри. ҳарорат маълум бир миқдорга етиб, совуқ бўлганда, сувдан муз пайдо бўлади. Агар сувни чойнакка солиб, олов устига қуйиб қайнатсак, чойнақдан буг бўлиб чиқиб кетади (стакандаги қайнаган сувнинг буғланишини намоиш қилади). Демак, сув суюк бўлиб оқади, музласа — қаттиқ жисмга айланади, қайнаганда буғга айланиб, ҳавога қўшилиб кетар экан. Кейин қачондир, қор, ёмғир, дўл бўлиб, ерга қайтиб тушади. Сув борки, ер юзида ҳаёт бор. Чунки барча тирик жонзот сувсиз яшай олмайди. Масалан, одам организмнинг 80 %и сувдан иборат. Одамлар, ҳайвонлар, қушлар, ўсимликлар сув истеъмол қилмай тура олмайди. Шу сабабли сувни исроф ва ифлос қилмай асрашимиз керак. Биз яшайдиган Ўзбекистон иссиқ ўлкалар сирасига киради. Ёзда ҳаво жуда исиб кетади. Айтинглар-чи, ҳавони нима иситади?

Узоқ тоғда ўт ёнар. (Қуёш)

Тўғри, болажонлар, ҳаво исишига сабаб — қуёшнинг иссиқ нурлари. Қуёш ҳақида ким топишмоқ билади?

Камола: Ўзи танҳо — ягонадир,
Табиатга чин онадир.
Тилла баркаш ярақлайди,
Бахт улашиб чарақлайди. (Қуёш)

Озода: Шарқдан чиқар тонг чоғи
Ғарбда унинг ётоғи. (Қуёш)

Тарбиячи: Раҳмат, болажонлар, жуда кўп нарса билар экансизлар. Демак, ўсимликларнинг ям-яшил бўлиб ўсиши учун сув

каби қуёш нурларида исиган ҳаво ҳам зарур экан. Қуёш — катта, иссиқ, оловли шар. Қуёш нури ер юзидаги одамларга, ўсимликларга ёруғлик ва иссиқлик беради. Барча тирик мавжудотлар қуёшга интилади (болаларга қуёш тасвири туширилган сурат кўрсатади).

Тилла сандиқ очилди,
Ичидан зар сочилди. (*Қуёш*)

1. Болажонлар қуёшнинг ранги қандай? (*Сариқ.*)
2. Болажонлар қуёшнинг шакли қандай? (*Доира.*)
3. Болажонлар қуёшнинг тафти қандай? (*Иссиқ.*)
4. Қуёшга яна нимани ўхшатамиз? (*Нон.*)
5. Қуёш яхшими-ёмонми? (*Яхши.*)

— Тўғри, қуёшнинг жуда кўп яхши хусусиятлари бор. Ўсимликларга нур сочиб ўстиради. Ерни қиздиради, бизга ёруғлик беради. Лекин, қуёш ерни жуда кўп қиздириб юборса, майсалар қовжираб, қуриб қолади, дарахтларнинг барглари тўкилади — бу қуёшнинг ёмон хислатлари. Майсалар қовжирай бошласа, дарров уларга сув қўйишимиз керак. Қуёшнинг иссиги кўпайиб, бизларга зарар бера бошласа, сув ёрдамга келади. Демак, барча тирик мавжудот сувсиз ва қуёшсиз яшай олмас экан.

Машгулот охирида «Сув тўкилмасин» ҳаракатли ўйинини ўйнашади. Машгулотни якунлаб, тарбиячи болаларни сайрга олиб чиқади ва машгулот давомида олган билимларини об-ҳавони кузатиб, мустақамлайди.

*Мавзу. ҰСИМЛИКЛАРНИ (КҰКЛАМ КҰКАТЛАРИНИ) БОЛАЛАРГА
ТАҚҚОСЛАШНИ ҰРГАТИШ*

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини ўрганиб, кўклам кўкатлари ҳақидаги билимларини бойитиш. Ариқ бўйларида ёввойи ҳолда ўсувчи ўсимликлар (майса, ялпиз, отқулоқ, исмалоқ)ни таққослашга ўргатиш. Уларнинг шифобахш хусусиятлари ҳақида тушунча бериш.

Тарбиячи машғулотни очиқ далада сайр тарзида ўтказди.

Сайр давомида тарбиячи болаларнинг диққатини куннинг ажойиблигига: ҳавонинг тозалиги, осмоннинг тиниқлигига, беғуборлигига, қуёшнинг чарақлаб нур сочиб туришига, ёмғирдан сўнг майсаларнинг ям-яшил яшнаб туришига қаратади. Табиат манзарасининг ажойиблиги билан болаларнинг кўтаринки кайфиятини боғлайди ва шеърхонлик уюштиради.

Озода: Кўклам келди, ҳар ерлар
Яшнар лола, гул билан.
Боғлар, бўстонлар тўлди,
Қумри-ю булбул билан.

Нафиса: Ёмғир ёғалоқ, ям-яшил ўтлоқ,
Энди экинлар, чиқарар қулоқ.

Аброр: Бойчечак гул аслидир,
Наврўз фаслин наслидир.
Бойчечагим, бойчечак,
Кутиб олай хушчақчақ.

Тарбиячи болаларга, уларни табиат кўйнига олиб чиқишдан мақсади — ариқ бўйида ўсаётган кўклам кўкатларидан териш ва уларни бир-бирига таққослашни ўргатиш эканлигини айтади. Одамлар, ҳайвонлар қишдан чиққанида организмлари дармондориларга муҳтож бўлиши ва шифобахш хусусиятларга эга кўклам кўкатлари-ю, гиёҳларини кўнгли тусаб қолишини тушунтиради. Беда, жағ-жағ, ялпиз, отқулоқ, исмалоқ каби кўкатлар барра вақтлигида теришиб, таомларга қўшилиб, тановул этилса, одам бардамлашади, қувватга киради. Касалликларга нисбатан қаршилиги ошади. Кўкатлардан сомса, чучвара, манти, қатлама каби таомлар баҳорда тайёрланиб, дастурхонимиз кўрки бўлишини болалар билан савол-жавоб жараёнида аниқлаб, уларнинг билимларини мустаҳкамлайди. Ялпизни тераётган вақтда унинг ҳиди ўткир ва ёқимлилигига болаларнинг диққатини жалб этади ва уни шохчаларини териш керак эканлигини ўргатади. Чунки илдизи қолган ялпиз яна шохчалар ва барглар чиқаришини, ундан бошқалар ҳам баҳраманд бўлиши кераклигини ўқтиради (шу тариқа бошқа кўкатларга хос хусусиятларни болаларга тушунтириб, уларни ҳам асраб-авайлаш ва муҳофаза қилиш кераклигини ўргатади. Зарур миқдордаги кўкатларни териб олгач, гуруҳга қайтиб, ошпаз опаларга кўк сомсалар тайёрлаш учун топширишади). Тарбиячи болаларга кўкатларни қуритилган, пиширилган ёки хом ҳолда истеъмол қилиш мумкинлигини айтади. Сайрдан қайтган болаларга рангли қаламлар тарқатилади ва табиат манзараларидан олган таассуротларини қоғозга тушириш топширилади. Майсаларнинг ўсиб чиқиши, қуёшнинг нур сочиши, дарахтларнинг гуллаши, сувларнинг оқиши болалар томонидан тўғри ранг танлаган ҳолда қоғозга туширилади. Тарбиячи болалар ижодига ёрдам бериб, йўналтириб туради ва хатоларини топади.

Мавзу. КАПАЛАК БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машгулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, гулзордаги ҳашарот — капалак билан унинг тузилиши ва ўзига хос хусусиятлари билан таништириш.

Машгулот боғча гулзорига саёҳат тарзида ўтказилади.

Машгулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни боғча гулзорига саёҳатга олиб чиқади ва йўл-йўлакай уларнинг билимларини аниқлаб, савол-жавоб тарзида мустаҳкамлайди.

— Болажонлар, гулзорда нималарни кўраяпсизлар? (Гулларни.)

— Тўғри, бу гулларнинг номлари атиргул, чиннигул, гулсапсар, гултожихўроз. Уларнинг ранг-баранглигига эътибор қилинг. Қаранг-а, гуллар узра яна бир гул учиб юрибди. Қани топинг-чи, у нима?

Эрта-ю, кеч учади,
Гулдан-гулга қўнади.
Қанотида нақши бор,
Фақат гулни кучади.
Фикринг жамлаб, чоп, ўртоқ,
Жавобини топ, ўртоқ.

Болалар: Бу — капалак!

Тарбиячи: Тўғри, бу гул — капалак. Гулни қимирлатса, капалак чўчиб учади. Шунда биз уни гул эмас, капалаклигини билиб олишимиз мумкин. Қани, капалак ҳақида ким шеър айтади?

Гулдор капалак

Дилафрўз:

Аҳмад бир кун боққа кирди,
Даста-даста гул терай, деб.
Хурсанд қилиб дўстларимни
Кучоқ-кучоқ гул терай, деб.

Феруз: Узаман деб қўл чўзувди,
Гул тўсатдан ўчиб кетди.
Аввалига шошиб қолиб,
Аҳмад бирдан чўчиб кетди.

Илёс: Кейин билса гул дегани
Гул эмас, бўлак экан.
Гул бошида қўниб турган
Гулдор капалак экан.

Тарбиячи: Раҳмат, болажонлар, жуда чиройли шеър айтдингизлар. Капалаклар жуда чиройли ҳаширотлардир. Улар яшайдиган макон мана шу гулзорлардир. Уларнинг қорни, бошчаси бўлиб, рангдор қанотлари гулларнинг баргина ўйнайди. Шу сабабли биз уларни гулбаргларга ўхшатамиз. Капалаклар жуда кичкина, гулларнинг ширасини сўриб яшайди. Уларнинг умри жуда қисқа, узоқ яшамайдилар. Уруг қўйгандан кейин ҳалок бўлишади.

Тарбиячи болалар билан «Капалак» ўйинини ўйнайди. Ўйинни тугатгач, болаларни гуруҳга олиб кириб, рангли қаламлар, қоғозлар тарқатади ва гулзорда ўзлари кузатган капалакнинг расмини чизишни топширади (доскага капалак расмини илиб қўяди). Тарбиячи болалар ишини кузатиб, хатосини тузатиб, ишини йўналтиради ва охирида уларнинг ишини баҳолаб, машғулотни якунлайди.

Мавзу. ТўТИҚУШ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, тўтиқушнинг тузилиши, ҳаёт тарзи ва ўзига хос хусусиятлари билан таништириш.

Машғулот жиҳози: ўйинчоқлар, муляжлар, тўтиқушнинг рангли суратлари.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи тўтиқушнинг суратини доскага илади ва топишмоқ айтади: ❁

Бу қушчами, қилсам танқид,
Қаранг, менга қилар тақлид.
Гапиради шундай тахлит
Топинглар-чи, бу қандай қуш? (*Тўтиқуш*)

— Тўтиқушлар эркин тарзда ўрмонларда яшайди. Уларнинг патлари тарам-тарам, қизил, сариқ рангда бўлади, тумшуғи калта ва илмоқсимон, жуда бақувват, ўсимлик меваларини,

уруғларини, ёнғоқларини чақиб, озиқланишга мўлжалланган. Тўтикушнинг нечта оёғи бор? (Иккита.)

— Тўғри, тўтикушнинг оёғи иккита, лекин баъзан улар дарахтдан чиқаётганларида тумшуклари учинчи оёқ вазифасини бажаради. Тўтикушнинг оёқларига эътибор қилсангиз, худди «омбурга» ўхшайди, оёғининг иккита бармоғи олдинга, биттаси орқага қараган. Бу оёқлар дарахтларда юришга мослашган. Қанотлари яхши ривожлангани учун улар тез учадилар. Тўтикушларнинг учмайдиغانлари ҳам бор, улар Зеландия деган узоқ ўлкаларда яшайди, бирор-бир хавф-хатар сезса, дарахт тагидаги уяларига кириб яширинадилар. Кўпинча одамлар тўтикушларни қафасларда сақлайдилар. Бундай тўтилар одамларнинг баъзи гапларини ёдлаб олади ва тўхтовсиз такрорлайди. Шу сабабли ҳам биз уларни гапирадиган қушлар, деб атаймиз. Тўтикушларнинг «тарам-тарам» деган турлари кичкина, «ара» деган турлари катта бўлади. Ўзбекистонда товланадиган тўтикушлар кўп. Ранглари яшил, оқ, сариқ рангда. Ковак уйларда кўпайтирилади, уяларда тухум қўядилар ва тухумлардан бола очадилар.

Болалар тўтикушларга «Какаду» деб ном қўйишади. Муляжларни ва ўйинчоқларни табиат бурчагига жойлаштиришади, болалар расмни илиб қўйишади. Машғулот сўнггида «Қушлар учиб ўтади» ҳаракатли ўйинини ўйнашади, тўтикушнинг овозини имитация қилишади.

Мавзу. ЧУМЧУҚ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, ўлкамизда қишлаб қолувчи қушларнинг ташқи кўринишига, чиқарадиган товушига қараб таққослашни ўргатиш. Қушларга озор бермаслик, асраб-авайлашни, парвариш қилишни ўргатиш.

Машғулотнинг жиҳози: Чумчуқнинг, дарахтларнинг муляжи, ёғочдан ва хас-чўплардан ясалган инлар, суратлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга «Чумчуқча» деган эртакни айтиб беради. Эртак орқали болалар олган билимларини савол-жавоб жараёнида мустаҳкамлайди.

1. Полапонлар нималар билан озиқланади? (Ҳашаротлар.)
2. Чумчуқлар қандай товуш чиқариб ота-оналари билан гаплашадилар? (Чирқ-чирқ.)
3. Чумчуқларнинг учиб ерга тушишида нима ёрдам беради? (Қанотлари.)
4. Аҳмад деган бола тўғри иш қилдими? (Йўқ, чумчуқларни роғатқадан тош отиб тушириш мумкин эмас.)

5. Чумчуқча онасини қандай қутқарди? (Чумчуқча онасига отилган тошга ўзини тутиб, онасини қутқариб қолди.)

6. Чумчуқчага нима бўлди? (Оёғи синди.)

7. Чумчуқчанинг оёғини ким даволади? (Раҳимжон.)

8. Раҳимжон қандай бола? (Раҳимжон яхши бола, чумчуқчанинг оёғини тuzатди, у яхши дўст.)

Чумчуқ кичкина малла ранг қушча бўлиб, боғларда жуда кўп учрайди. У турли хил ҳашаротлар билан озиқланади. Шу сабабли чумчуқ боғларни зарарли ҳашаротлардан тозаловчи қуш сифатида жуда фойдалидир.

Мақтар чумчуқ боғини,
Чирқ-чирқ-чирқ,
Севади ёз чоғини,
Чирқ-чирқ-чирқ.
Қишни у писанд этмас,
Юртини ташлаб кетмас,
Чирқ-чирқ-чирқ.

— Ҳа, болажонлар, қиш келиб совуқ тушганда баъзи қушлар совуққа чидай олмай, гала-гала бўлиб, иссиқ ўлкаларга учиб кетдилар. Лекин, чумчуқ кичкина бўлса-да, жуда ботир қуш. Совуқ тушса ҳам яшаб турган жойини ташлаб кетмайди. Қишнинг изғирин кунларида улар овқат топа олмай қолишса, чирқиллаб қоладилар, шунда биз уларга мана бундай инлар қуриб, дарахтга осиб қўйишимиз керак. (Ёғочдан ясалган инни кўрсатади.) Уларга дон ва нон ушоқларини ҳар доим бериб туриш керак.

Феруз: Мен қушларга дон сепдим,
Учиб келди ғужурлаб.
Чўқилашиб донларни,
«Раҳмат», деди чуғурлаб.

Машғулот охирида тарбиячи болалар билан «Чумчуқлар ва мушук» ўйинини ўйнайди. Машғулотдан сўнг боғча ҳовлисига чиқиб, болалар билан қушларга донлар сепишади.

Мавзу. БОҒЧАМИЗДА БОҒИМИЗ БОР

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги олган билимларини аниқлаб, дарахтлар ва уларнинг қисмлари (шохи, барги, гули, меваси, танаси) билан таништириш.

Машғулот боғча боғида сайр тарзида ўтилади.

Машгулотнинг бориши: Болалар тарбиячи билан қўшиқ ай-
тиб, боғга сайрга чиқишади:

Боғчамизда боғимиз бор,
«боғчамиз»
«Боғчамизда» гул экканмиз
барчамиз
Гулсапсар, чиннигул, гулраъно
«Боғчамизда» мўл.

Тарбиячи болаларни суҳбатга тортади:

1. Болажонлар, ҳозир қандай фасл? (Ёз фасли.)

2. Ёз фаслида ҳаво қандай бўлади? (Иссиқ бўлади.)

3. Боғчамизда нималарни кўряпсизлар? (Дарахтлар, гуллар,
ўтлар.)

— Тўғри, дарахтлар кўп ўсадиган жой боғ деб аталади. Боғни
эса боғбон парвариш қилади. Боғда, асосан, мевали дарахтлар
кўп экилади. Мевасига қараб, дарахтларнинг номини топамиз
(Болалар олма, ўрик, нок, беҳи, олча, гилос, шафтоли дарахт-
ларининг номларини айтадилар.)

— Қишбобо тоққа, совуқ жойларга қорларни олиб кетган-
дан кейин, гўзал Баҳорой фасли ўлкамизга келади. Куёш ерни
исита бошлаганда, боғдаги дарахтлар ва ўсимликлар куртакла-
ридан яшил барглар ва гуллар униб чиқади. Дастлаб бодом,
ўрик, шафтоли, гилос гуллайди. Болажонлар, дарахтлар гулла-
ганда боғларимиз худди келинчакдек оқ ва пушти рангларга
чулғаниб, жуда гўзал бўлиб кетади, лекин тез орада уларнинг
гуллари тўкилиб, ўрнида мевалар ривожлана бошлайди.

Дарахтларнинг танаси битта, ингичка ёки йўғон, катта, вояга
етган дарахтлар баланд, кичик ва ёш дарахтлар паст бўйли бўла-
ди, меваси ёзда куёш ерни қаттиқ қиздира бошлаганда пишади.
Ҳаво иссиқ бўлса, дарахтларнинг меваси тез пишади. Энг аввал
гилос, ўрик, олча пиша бошлайди, кейинроқ, олма, шафто-
ли, анжирлар пишади. Олманинг баъзи бир навлари, олхўри,
анор, беҳиларнинг дарахт новдалари анча вақтгача ўз мевала-
рини сақлаб туради. Бу меваларни биз кеч кузда қор ёғишидан
олдин териб оламиз. Дарахтларнинг мевалари бизларнинг сало-
матлигимиз учун жуда фойдали, чунки уларнинг таркибида жуда
кўп дармондорилар мавжуд. Баъзи меваларни (олма, анор, хур-
мо, нок) қиши билан истеъмол қиламиз ёки оналаримиз улар-
дан мураббо, шарбат, қиёмлар тайёрлайдилар. Қани, мевалар
ҳақида ким шеър билади?

- Шоҳида:* Олмадир менинг исмим,
Бирам ёқимли исим.
Неъмат ичра аъломан
Етмиш дардга давоман.
- Аброр:* Қулупнайман, қулупнай,
Тотли ширин шакардай
Қизил туним хол-холли,
Сизга туҳфа чиройли.
- Саид:* Осмон тиниқ, кўк шоҳи,
Оқ булут кезар гоҳи.
Гулларга кўмилади,
Қандак ўрикнинг шоҳи.

— Мана, болажонлар, сизлар билан боғда ўсадиган мевали дарахтлар ва уларнинг меваси ҳақида анча нарсани билиб олдик. Энди, боғбон бобомизни ҳам зиёрат қилиб кетайлик.

Болалар: Ассалому алайкум, бобожон!

Боғбон: Ва алайкум ассалом, болаларим. Боғимизга хуш келибсизлар. Боғимиз сизларга ёқдими? Мевалар билан танишиб олдингизларми?

Болалар: Ҳа, бобожон, жуда ёқди.

Боғбон: Қани, меҳмонлар, дастурхонга марҳамат. Мен сизларни боғимизда ўсадиган мевалар билан меҳмон қилмоқчиман. (Боғбон болаларга олма, шафтоли, ўрик улашади. Болалар меваларни мазза қилиб ейишади.) Болажонлар, мевалар ширин эканми? Энди, диққат билан менинг гапларимга қулоқ солинглар. Сизлар еяётган мана шу ширин меваларни берадиган дарахтларни эҳтиёт қилинглар. шохларини синдирманглар, уларга тош отманглар, меваларини хом узиб олиб нобуд қилманглар. Мен бу йил баҳорда эккан ниҳолларни ердан суғуриб олманглар, парвариш қилишга ёрдам беринглар, улар ҳам ўсиб улғайганда, ўз навбатида, сизларга худди бугунгидай ширин мевалар беради.

Мавзу. Қўй ва эчки билан таништириш

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, уй ҳайвонларидан — қўй ва эчки билан таништириш.

Машғулот жиҳози: Қўй ва эчкининг, улоқча ва кўзичоқнинг муляжлари, ўйинчоқлари, суратлари.

Машфулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга ер юзида мавжуд ҳайвонларнинг шартли равишда уй ва ёввойи ҳайвонларга бўлинишини айтади. Баъзи ҳайвонлар (сигир, қўй, эчки, от, туя, қўён, ит, мушук) одамлар билан ёнма-ён яшаганликлари учун уй ҳайвонлари деб аталади. Болаларга суратларни, ўйинчоқларни, муляжларни кўрсатиб, уларнинг қўй ва эчки эканлигини аниқлайди.

Тарбиячи: Болажонлар, қўй ва эчки одамларга жуда кўп фойда келтиради, шу сабабли ҳам одамлар уларни уйларида сақлайдилар, кўпайтирадилар ва ғамхўрлик билан парвариш қиладилар: улар учун қуруқ ва ёруғ молхоналар қурадилар, ўт-ўланлар экадилар, ем-хашак ғамлайдилар. Қўй билан эчки одамлардан қўрқмайди, чунки одамлар уларга қўлдан озиқ-овқат, сув берадилар, тағларини тозалаб, парвариш қиладилар.

Соқолли бўлиб, дунёга келар
Ўзи кийикдек югуриб, елар. (Эчки)

Кичкинагина бўйи бор,
Жингалак пўстли тўни бор. (Қўй)

Тарбиячи болаларга расмларни кўрсатиб, савол-жавоб ўтказди.

1. Қўйнинг ва эчкининг ранги қандай бўлади? (Оқ, қора, кул ранг.)
2. Қўйнинг ва эчкининг оёғи нечта? (Тўртта.)
3. Қўйнинг ва эчкининг танаси нима билан қопланган? (Жун билан.)
4. Эчкининг бошида нима бор? (Шохи.)
Қўйнинг бошида нима бор? (Шохи йўқ.)
5. Қўйнинг думи борми? (Йўқ.)
Эчкининг думи борми? (Ҳа.)
6. Расмлардаги иккала ҳайвонда ҳам елин бор, у нима учун керак? (Боласини эмизиш ва сут соғиш учун.)
7. Қўй билан эчки нима ейди? (Ўт, беда, ем, озиқ-овқат қолдиқлари.)

— Кўриб турганингиздек, қўй билан эчки одамларга жуда катта фойда келтирар экан. Улар одамларга сут, гўшт, ёғ беради, териси ва жунидан ҳам фойдаланамиз.

Тарбиячи болалар билан биргаликда «Бойланди» ўйинини ўйнайди. (Ўйинда бир гуруҳ болалар қатнашадилар, дарвозабонлар танланади, қолган иштирокчилар тизилиб турадилар.

Дарвозабон савол беради, қолганлар жавоб қайтаради. Шартга кўра, онабошининг қўйлари бор деб тасаввур қилинади ва болалар бу қўйларни боқадилар. Дарвозабон савол берганда болалар бир овоздан жавоб қайтариши керак, жавобни онабоши бошқариб боради.)

Дарвозабон: Болалар, қўйларингиз қайда?

Болалар: Қўйларимиз сойликда.

Дарвозабон: Болалар, тузингиз қайда?

Болалар: Тузликда.

Дарвозабон: Қўйингиз нима ейди?

Болалар: Бизнинг қўйлар ўт ейди.

Дарвозабон: Қўйингиз нима ичади?

Болалар: Бизнинг қўйлар сув ичар.

Дарвозабон: Қўйлар сизга не берар?

Болалар: Бизнинг қўйлар гўшт, сут, ёғ, жун ва тери берар.

Дарвозабон: Қайси бола қўйларни яхши боқади?

Болалар: Собиржон қўйларни яхши боқади.

Дарвозабон: Мана шу Собиржонга нима берайлик? Сурнайми, ноғорами?

Онабоши: Сурнай.

Иштирокчилар сурнай товушига тақлид қилиб, майдонча-ни айланадилар ва дарвозадан ўгадилар. Собиржон сафнинг охирида қолиб, дарвозага яқинлашганда, дарвозабон уни ушлаб олиб, қўлини боғлайди. Ўз жойларига бориб турган иштирокчилар бараварига қуйидаги сўзларни айта бошлайдилар:

Бойланди, бойланди,

Собиржон бойланди.

Нима учун бойланди?

Ўйин учун бойланди.

Ушбу сўзлардан сўнг қўллари боғланган Собиржон қўйдек маъраб беради:

МА-МА-МА-МА-МА... ва ўйинга тушади.

Мавзу. МУШУК ВА ИТ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, уй ҳайвонларидан — ит ва мушукнинг ҳаёт тарзи, ташқи кўриниши, овоз чиқариши ва тана тузилиши бора-сида маълумот бериб, таққослашни ўргатиш.

Машғулот жиҳози: Юмшоқ ўйинчоқлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга юмшоқ ўйинчоқларни кўрсатиб, савол-жавоб ўтказди.

1. Болажонлар, бу ўйинчоқлар қайси ҳайвонларни эслатади? (Ит, мушук.)

2. Улар қаерда яшайди? (Уйда.)

3. Кимнинг уйида ити ёки мушуги бор? Унинг номи нима? (Болалар уйларида юрган итлари ёки мушуклари ҳақида ҳикоя қилишади.)

Тарбиячи болаларга ўйинчоқ мушукни кўрсатиб, унинг номидан дейди:

Болалар кўргани он
Севишиб қилар меҳмон,
Сичқонларни тутаман
Лиққа-лиққа ютаман.

Қаранглар-а, болалар, бу Бароқвой номли мушук сичқонларни тутиб ейишни ёқтирар экан. Бу мушукнинг ранги қандай? (Оқ.) Жуни юмшоқ, қулоқлари нечта? (Иккита.) Оёқлари нечта? (Тўртта.) Думи қандай? (Узун.) Мушугимиз миёвлайди (болалар билан мушукнинг овозини имитация қилишади). Мушук уй ҳайвони бўлганлиги сабабли, биз унга сут, қаймоқ, овқат, нон, сув бериб, парвариш қиламиз, у эса уйдаги кемирувчиларни (сичқонларни) тутиб ейди. Уйда иссиққина жойни эгаллаб, қуриллаб ухлайди, уйғоқ вақтида эса сизларга суйкаланиб, эркаланади. Мушук жуда чаққон, эпчил, тез югурадиган ҳайвон. Баланд ерлардан сакраб тушганда ҳам жароҳат ёки шикаст олмайди, доимо тўрт оёқда ерга тушади.

Тарбиячи болалар билан «Мушугим» кўшигини айтади.

Мушугим номи Бароқ,
Сўзимга солар қулоқ.
Каравотда ётади,
Роса хуррак отади.
Мен боғчага борган дам,
Миёвлаб борар у ҳам.

Тезда у қайтиб кетар,
Кечкурун уйда кутар.
Уйқудан уйғонган чоқ,
Ичади суту қаймоқ.
Мушугим номи Бароқ,
Сўзимга солар қулоқ.

Тарбиячи болаларга топишмоқ айтади:

Ховли бўйлаб юраман, қоровулдай тураман,
Бегонани йўлатмай, тунда тинмай ҳураман.
Қани топинг, бу нима? (Ит.)

— Тўғри, болажонлар! Бу топишмоқда мен сизларга яна битта уй ҳайвони кучукни тасвирлаб бердим. Қани, ит ҳақида ким

гапириб беради? (Ўйинчоқ итни бир болага беради.) Қани, итга ном қўйгин-чи?

Раҳимжон: Бу итнинг номи Олапар. Унинг боши, иккита қулоғи, иккита кўзи, оғзи ва бурни бор. Танаси оқ ва қора рангда. Тўртта оёғи ва думи ҳам бор.

Тарбиячи: Раҳмат, Раҳимжон. Ит қандай овоз чиқаришини ким қўрсатади?

Феруз: Ит вовуллайди. **ВОВ-ВОВ-ВОВ.**

Тарбиячи: Ит нима ейди? (Гўшт, нон, овқат ейди, сув ичади, суяк чайнайди.) Итнинг қандай фойдали хусусиятларини биласизлар? (Одамларнинг ўзларини, уйларини қўриқлайди, чўпонларнинг қўйларини бўрилардан асрайди, улар одамларнинг дўсти, ўз эгаларига доимо содиқ, вафодор.) Тарбиячи болалар билан «Пахмоқ кучук» ўйинини ўйнайди.

Мазмуни: Болаларнинг бири бошини олдинга узатилган қўлларига қўйиб, ерга ётади ва пахмоқ кучукни ифодалайди. Қолган болалар унинг атрофида тўпланишиб, шеър ўқийдилар:

Пахмоқ кучук ётади,
Қаранг, хуррак отади.
Билиб бўлмайди асло
Уйғоқми у, ё ухлар.
Секин келиб уйғотсак,
Қизик иш бўлса керак.

Болалар кучукнинг ёнига келиб, уни туртиб, чапак чалиб, хуркитиб, отини айтиб, уйғота бошлайдилар. Кучук ўрнидан ирғиб туради ва қаттиқ вовуллайди. Болалар ҳар томонга қочиб кетадилар. Кучук уларни қувиб, бирортасини ушлаб олишга ҳаракат қилади. Ҳеч кимни ушлай олмаса, яна ўзи пахмоқ кучук вазифасини бажаради.

Мавзу. ҚУЁН ВА ТИПРАТИКАН БИЛАН ТАНИШТИРИШ

(Мужассам машғулот)

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, қуён ва типратиканни таништириш. Нутқ бойлигини ўстириш, мантиқий фикрлашни ўргатиш, мусиқа оҳангига мос ҳаракат қилдириш ва тасвирий фаолиятга бўлган қизиқишларини тарбиялаш.

Машғулот жиҳози: Тирик қуён ва типратикан, сабзи, қарам, олмалар солинган сават.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи гуруҳга қўлда қутилар билан кириб келади.

Тарбиячи: Болалар, бугун бизларнинг гуруҳимизга меҳмонлар келишган, мен уларни бошлаб келаяпман. Уларнинг ким эканликларини топишмоқлардан топиб, аниқланг.

1. Узун қулоқ, калта дум. (Қуён.)

Тарбиячи қўлидаги қутичадан қуённи олиб, стол устига қўяди:
— Салом, хуш келибсан, қуёнжон.

Болалар тарбиячининг даъвати билан қуённи бирин-кетин қўлларига олиб, ушлаб кўришади ва савол-жавоб ўтказишади.

1. Қуённинг ранги қандай? (Оқ.)

2. Қуённинг жуни қандай? (Юмшоқ.)

3. Қуённинг нечта қулоғи бор ва қандай? (Иккита, узун қулоғи бор.)

4. Қуённинг нечта оёғи бор? (Тўртта.)

5. Қуённинг думи қандай? (Калта.)

Бу савол-жавоб жараёнида қуён қочиб, стол тагига яшири-ниб олади.

Тарбиячи: Кимдандир чўчиб кетди.
Қуёнжон қочиб кетди.

Дилафрўз: Ўтлоқда қуёнчалар,
Диқир-диқир ўйнашар.
Бўри йўқмикан дея,
Аста қараб қўйишар.

Тарбиячи: Қуёнимиз жуда кўрқоқ ҳайвон, майли, у яшири-ниб турсин, биз уни қарам ва сабзи билан меҳмон қиламиз. Болалар, ким билади, қуён яна нима ейди? (Ўт.) Қуёнлар қаерда яшайди? (Уйда, ўрмонда.) Демак, қуённи уй ҳайвони ҳам, ёв-войи ҳайвон ҳам деб айтишимиз мумкин. Қани, қуёнга овқат беринглар-чи. (Болалар қуёнга сабзи ва қарам баргини беришади, қуён ея бошлайди.)

Тарбиячи: Болажонлар, яна бир меҳмонимиз бор, уни ҳам кўришни истайсизларми?

2. Қулоқларим бор менинг,
Ҳамда учли бурунчам.
Ҳеч кимдан мен кўрқмайман,
Ўзимга ниш тикмайман. (*Типратикан*)

Усти бошим тикан-тикан,
Бўлмангиз сира ҳайрон.
Жаҳлим чиқса, хурпайсам,
Тега кўрманг ҳеч қачон. (*Типратикан*)

— Тўғри топдингиз, бу типратикан. Қаранглар, унинг тиканлари жуда кўп. Қўл билан ушлаб бўлмайди. Ўзи дум-думалоқ коптокка ўхшайди. Ранги қора, агар сувни кўрса, тиканлари орасидан бошини чиқаради. Типратикан — тун ҳайвони, кеч-қурунлари овга чиқиб, қурт, қўнғиз ва майда кемирувчиларни тўтиб ейди. Кузда ейдиган нарсалар қолмаганида, ўзи учун пана жойда ин тайёрлайди, юмалоқланиб ётиб олади ва уйқуга кетади. Баҳор келгач, қишки уйқудан уйғонади. Қаранглар, болалар, типратикан доим хавф сезса, бошини игналари орасига торттиб, ўраниб олади ва думалоқ бўлиб қолади. Ҳозир ҳам у шу ҳолатда. (Болалар типратиканни ўраб олиб, уни томоша қилишади ва олдиндан тайёрлаб қўйилган қўнғизларни беришади.)

Машғулотнинг иккинчи қисмида тарбиячи болалар билан муסיқали ўйин ўйнайди.

Ўйин мазмуни: Болалар давра қуришади, куён вазифасини бажарувчи бола давра ўртасида туради. Болалар муסיқа жўрлигида кўшиқ айтадилар:

Куёнжон юзини ювар,
Балки, меҳмонга борар,
Аввал бурнини,
Кейин оғзини
Чайди у роса.
Қулоқларини ҳам ювиб,
Артинди тоза.

Куён ана шу сўзларга мос ҳаракатлар қилади, ўйнайди, кейин болалардан бирортасининг олдига икки оёқлаб, сакраб-сакраб келади. Куён танлаган бола, ўз навбатида, даврага тушади, ўйин тўрт-беш маротаба такрорланади.

Машғулотнинг учинчи қисмида болалар столда ўтириб, олдиндан тайёрлаб қўйилган рангли қоғозларнинг қирқимлари, тоза оқ қоғоз ва елим билан ишлашади.

Тарбиячи: Болажонлар, бугун гуруҳимизга келган меҳмонларимиз — типратикан ва куёнжонга сизлар ёқиб қолдингизлар. Улар кетишни истамаяптилар, бугун сизлар билан қоладилар. Типратиканнинг уйи бор. (Террариумни кўрсатади.) Лекин куённинг уйи йўқ. Биз унга столнинг устида турган қоғозчаларни оқ қоғозга ёпиштириб, уйча қуриб беришимиз керак. (Тарбиячи олдиндан тайёрлаб қўйилган кўрғазмани доскага илиб қўяди, болалар унга қараб, ўзлари ҳам уйчани аппликация қилиб ясашади.) Машғулот охирида болалар ишини тарбиячи баҳолайди ва энг чиройли уйни биргаликда куёнга тақдим этишади.

Машгулотнинг мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, чумолининг ҳаёт тарзи, яшаш жойи, тузилишини кузатиш. Унинг табиатга ва одамларга бўлган фойдали ва зарарли томонларини тушунтириш.

Машгулотга тайёргарлик: Тарбиячи машгулотдан олдин катта чумоли инини танлаб, болалар ўтиришлари учун жой тайёрлайди. Жой кузатиш учун қулай бўлиши керак.

Машгулотнинг бориши:

Тарбиячи: Болажонлар, бугунги машгулотимиз мавзусини сизлар топишмоқ орқали топасизлар.

1. Қаторма-қатор, занжирдек қатор. (*Чумоли.*)
2. Бели хипча қора от, тоққа чиқса тоймайди, тошқин бўлса ботмайди. (*Чумоли.*)

— Тўғри, болажонлар, биз бугун чумолилар билан танишамиз. Сизлар кўриб турган жой чумолиларнинг ини. Чумолилар жуда кўпчилик бўлиб яшайди, улар ҳам оила тузишади. Агар чумоли инига яқин борсангиз, уларнинг оёқ остида ҳисобсиз ўрмалаб юрганини кўриш мумкин. Бир қатор чумолилар ини томон ўрмаласа, иккинчи қатор чумолилар инидан қайтиб келаётган бўлади. Аксарият чумолилар хас-чўп, дон-дун, баргларнинг бўлақлари, нон ушоқлари, пашша, кўнғиз, капалак, қуртларни ўлжа сифатида ташиб кетишяпти. Чумолилар кўрмайди ҳам, эшитмайди ҳам. бир қатор бўлиб келаётганда улар бири-бирига урилиб, йўлда давом этиб кетаверади. Чунки улар ҳид билиш қобилиятлари орқали ўз йўлларини топадилар. Чумолилар ўз изларидан юрадилар, адашиб қолганларида изларини топмагунча бир жойда айланаверадилар, улар кўплаб зараркунанда ҳашаротларни қириб, табиатга жуда катта фойда келтирадилар. Чунки дарахт ва бошқа ўсимликларни зараркунандалардан ҳимоя қилишади. Уларнинг бир оиласи ёз давомида қиш фасли учун кўплаб ҳашарот, капалак ва қуртларни ўз инларига ташиб оладилар.

Тарбиячи болаларни сафга тизиб, чумолилар каби юришга ўргатади. Болалар сафланиб, боғча айвончасига тушади.

Тарбиячи: Болалар, сизлар ҳозир табиатда чумолилар ҳаёти-ни яқиндан кузатдингизлар, мана энди чумолининг катталаштирилган суратини томоша қиламиз. Чумоли қандай рангда экан? (Қора.) Тўғри, чумолининг ранги қора бўлиб, танаси: бош, кўкрак ва қориндан иборат. Унинг ингичка 6 та оёқчалари бор (расмдан болалар чумоли тузилишини таҳлил қилишади).

Тарбиячи болаларга «Чумоли ва типратикан» масалини ай-тиб беради. Машғулот сўнгида болалар билан масал юзасидан савол-жавоб ўтказади ва чумоли билан типратиканнинг меҳнатсеварлиги, ақллилиги каби хислатларини аниқлайди. Чунки чумоли кичкина бўлса-да, жуда кучли, меҳнаткаш, атрофдагиларга фойдали ҳашарот, ўзидан 100 баробар каттароқ, оғирроқ юкни кўтаришга кучи етади.

Мавзу. БУЗОҚЧА БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулотнинг мазмуни: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, уй ҳайвонларидан сигирнинг тузилиши, ҳаёт тарзи, одамлар учун аҳамияти ва унинг болачаси билан таништириш.

Машғулот жиҳозлари: Юмшоқ ўйинчоқлар, сигирдан олинган маҳсулотларнинг расми, намунаси ва муляжлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни уй ҳайвонлари ҳақидаги билимларини аниқлаш мақсадида савол-жавоб ўтказди. Қайси уй ҳайвонларини билишларини аниқлагандан сўнг, сигир ҳақида мукамалроқ суҳбат уюштиради.

— Қадим-қадим замонларда одамлар биринчи бўлиб сигирни қўлга ўргатишган. Сигирнинг одамлар ҳаёти учун муҳим аҳамиятга эгалиги сабаби, улардан инсон сут, сут маҳсулотлари, гўшт ва чарм учун тери олишган. Сигир катта ҳайвон, гавдасига яраша боши ҳам катта, бошида 2 та шохи бўлиб, улар буралиб туради. Шохининг тагида 2 та қулоғи бор, тумшугида катта бурун тешиклари бўлиб, оғзи ҳам тумшугида жойлашган, овқатни чайнаб ейди, кавш қайтаради. Сигирнинг 4 та оёғи ва узун думи бор, думи билан ўзини ҳашаротлардан ҳимоя қилади. Сигирнинг боласи бузоқча онасини эмиб катта бўлади.

Тарбиячи болалар билан суҳбат давомида сигирнинг нима билан озиқланишини аниқлайди (ўт, ем-хашак, озиқ-овқат қолдиқлари, сув ичади). Сигирларни кўпинча чўпонлар подапода қилиб яйловларда боқадилар, яйловда улар серозуқа ўсимликлардан тўйиб есалар, кўпроқ сут берадилар, сутдан эса болаларимиз севиб истеъмол қиладиган сариёғ, қаймоқ, қатиқ олинади. Демак, сутнинг маҳсулдорлиги бизнинг парваришимизга боғлиқ экан. Сигир, бузоқлар парвариш қилиниши натижасида етилгандан кейин одамларга гўшт беради, уларнинг терисига ишлов берилиб, чарм тайёрланади, ундан одамлар учун қишки кийим-кечаклар, оёқ кийимлари, қўлқоплар, сумкалар тайёрланади. Сигир етти хазинанинг бири, деб ҳисобланади.

Қайсар бузоқча

Яйловда бир бузоқча,	Якка ўзи ўтларкан,
Аразлабди тўдадан.	Бориб яйлов тўрига.
Кетиб қолиб узоққа,	Бузоқ тунда тўсатдан,
Адашибди подадан.	Дуч келибди бўрига.

Маъраса ҳам қанча у,
Билишмабди дўстлари.
Мазза қилиб оч бўри,
Ўйиб ебди кўзларин.

Болалар бу ҳақда дер: «Бўлинганни бўри ер».

1. Қайсар бузоқча тўдадан аразлаб тўғри иш қилдими? (Йўқ.)

2. «Бўлинганни бўри ер», деганда нимани тушундинглар?

Тарбиячи болалар жавобидан хулоса қилади: Демак, болалар катталарнинг гапидан чиқмаслиги керак, маслаҳатларига қулоқ солиб, дўстлари билан бирга бўлиши керак.

Машғулот якунида болалар «Чўпон ва пода» ҳаракатли ўйинини ўйнашади.

Мавзу. БАҲОР ЭЛЧИЛАРИ – ҚОҚИГУЛ ВА ЛОЛАҚИЗҒАЛДОҚ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулотнинг мазмуни: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, баҳор гуллари номлари, қачон, қаерда ва қандай ўсиши ҳақида маълумот бериб, болаларнинг она табиатга бўлган меҳр-муҳаббатларини ўстириш, табиатни ҳимоя қилиш туйғуларини сингдириш.

Машғулот жиҳозлари: Гербарий, рангли расмлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан баҳор келиши билан табиатда бўладиган ўзгаришлар (қуёш ерни иситиши, ёмғир ёғиши, ердан майсалар ва гуллар ўсиб чиқиши) ҳақида суҳбат уюштиради.

*Узи қизил гўзал бирам,
Қирга ёзар қизил гилам. (Лолақизғалдоқ)*

— Тўғри, болалар, топишмоқнинг жавоби лолақизғалдоқлигини топдингизлар. Лолақизғалдоқлар қип-қизил рангда бўлиб, далаларни, боғдаги ўтлоқларни эрта баҳорда қоплаб олади. Лола атрофида эса қоқигул ҳам қуёш янглиғ сариқ рангда очилади. Бу хилдаги ўсимликлар ўтган йилда танасида озик модда-

лар тўплаган, шу сабабли уларнинг ер остидаги илдиzlари ёки пиезлари йўғон ва бақувват бўлади. Улар эрта баҳорда қуёш яхши қиздирадиган жойларда ўсади (қирларда, далаларда, боғларда).

Тарбиячи болаларга қизиқарли тарзда гуллар ўзаро суҳбат уюштириши ҳақида маълумот беради:

— Кунлардан бир кун боғчага барвақт келиб қолдим. Май-сазор оралаб йўлакчадан кетаётсам, кимнингдир пастгина овози эшитилди: «Боғча опа, бизларга қарамайсиз ҳам, кеча болаларингиз бизни оёқлари билан босишди, гулларимизни узиб ташлашди, таналаримиз жуда оғрияпти». Овоз чиққан тарафга қарасам, қоқигулнинг навдаси эгилиб, титраб, қимирлаб турган экан. Эгилиб, диққат билан қарасам, лолақизғалдоқнинг барглари тушиб кетган, у ҳам титраб турибди. Сизлар қилган ишлар учун жуда уялиб кетдим, уларга сув қуйдим. Шу вақт бошқа гуллар ҳам йиғлаб, дардларини айтиб юборсалар бўладими? Сиз уларнинг номларини биласизми? (Тарбиячи болаларга дала гуллари расмларини кўрсатади.)

Болалар: Чучмома, бойчечак, бинафша, қоқигул, лолақизғалдоқ...

Тарбиячи: Болажонлар, уларнинг номларини билар экансизлар, лекин гуллар сиздан бемехр, бизни танишмайди, бизни яхши кўришмайди, бизни нобуд қилиб, парвариш қилишмайди, деб хафа бўлишди. Мен уларга эътироз билдирмоқчи бўлдим, лекин ўйлаб қолдим: балки улар ҳақдир, биз чиндан ҳам гулларни таниб, уларга меҳрибончилик қиляпмизми (болалар гулзорда гулларни парвариш қилишганлари, қандай иш бажарганлари ҳақида гапиришади, лекин шу ҳақда баъзилари гулзор ичида чопиб юрганлари, гулларни оёқости қилганларини ҳам эслашади). Демак, сизлар қачон, қасрда нотўғри иш қилганингизни, гулларни хафа қилиб, уларни нобуд қилганингизни тушуниб, пушаймон бўлибсизлар — ўзларингга керакли хулосалар чиқариб олибсизлар.

Бехруз: Лола-лола-лолажон,
Ўсар жойинг далада.
Лола-лола-лолажон,
Чидадингми жалага.

Дилноза: Жала қуйса, кўрқмагин,
Селлар келса, кўрқмагин.
Чиройимни очай деб,
Қизлар тақса, кўрқмагин.

Тарбиячи болаларнинг билимларини хулосалаб, қоқигулнинг ўглоқларда, ариқ бўйларида ўсишини айтиб, рангини қуёш нурлари билан таққослайди, қоқигулнинг барглари узун, доридармонга бой, кўз, жигар касалликлари учун даво эканлигини айтади. Қоқигулни қайнатиб, шарбат сифатида ичиш лозимлигини кўргазмали намоиш этади. Машгулот охирида тарбиячи болаларни гуруҳ майдончасига меҳнат қуроллари (пақирча, белкуракчалар) билан олиб чиқиб, гулларни парвариш қилиш (тагини юмшатиш, сув қуйиш)ни ўргатади.

Мавзу. ХОНАКИ ГУЛЛАРГА МАНСУБ — КАКТУС БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машгулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, хона гулларидан бири бўлган кактус билан таништириш, уни парвариш ва муҳофаза қилишни ўргатиш, хона гулларига нисбатан меҳр ҳисларини тарбиялаш.

Машгулот жиҳозлари: гултувакдаги кактус гули, рангли кактус фотосуратлари.

Машгулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни гуруҳдаги табиат бурчагига бошлаб бориб, у ерда турган гулларнинг номларини болалар билан бирга такрорлайди (ёронгул, геран, бегония, хитой гули, кактуслар). Кактусларнинг турлари жуда кўп бўлиши, унинг ўзига хос тузилиши, тиканларининг фойдали томонлари, гуллаганда жуда гўзал бўлиши ҳақида маълумот беради. Кактуснинг уйда тувакда ўстирилишининг сабаби, уларнинг узоқ иссиқ ўлкалардан келтирилганлиги, йил давомида гуллаши, ям-яшил бўлиб яшнаб туриши ҳақида айтади. Бизнинг ўлкамизда қишнинг совуқ келиши, гулларнинг қишга совуққа чидамсизлиги, уларни совуқ уриши мумкинлигига болалар диққатини тортади. Бу гуллар ўз ватанида иссиқ иқлимда баланд ва қалин ўсишларини, шу туфайли ҳам биз уларни доимо сув ва ёруғлик билан таъминлашимиз зарурлиги, дераза тоқчаларида қулай шароитлар яратишимиз кераклигини уқтиради. Етарли миқдорда қуёш нури, серозуқа тупроқ ва сув бўлганда улар қишин-ёзин чаман-чаман очилиб туради (кактус сувни унча хуш кўрмайди).

Маҳлиё:

Гул очилди,
Нур сочилди борлиққа.
Оҳ, қандайин.
Ўйин-кулгу,
Юрак тўлди шодликка.

Тарбиячи болаларга гулларнинг хона ҳавосини тозалаш, кислород билан бойитиб туриши, инсон баҳр-дилини очиши ҳақида айтади.

Кактус — семиз пояли ўсимлик, унинг юзи тиканаклар билан қопланган, кактуснинг бўйи пакана, шакли думалоқ ёки узунчоқ бўлади.

Болалар уларни парвариш қилаётганда, уларнинг ҳимоя воcитаси тиканаклардан эҳтиёт бўлишлари кераклигини уқтиради. Машғулот охирида болалар билан биргаликда кактус расмларини чизишади. Тарбиячи болаларнинг иқтидорини баҳолайди ва яхши чизилган расмларни гуруҳ доскасига илиб қўяди.

Мавзу. МАНЗАРАЛИ ДАРАХТЛАРДАН АРЧА ВА ЧИНОР БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, манзарали дарахтлардан: арча ва чинор, уларнинг фойдали хусусиятлари билан таништириш.

Машғулот жиҳози: Чинор ва арчанинг қуритилган барглари ва шохчалари, рангли расмлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга манзарали дарахтлардан тол, терак, чинор, арча, қайрагочларни санаб ўтади ва бу дарахтларнинг меваси бўлмаслиги, чиройли манзара касб этиши учун экишларини тушунтиради. Ушбу дарахтлар яшил барглари билан биз нафас олаётган ҳавони кислородга бойитишини, таналаридан эса қурилишлар учун ёгочлар олинишини айтиб беради. Болалар диққатини доскага илинган рангли расмларга жалб қилиб, уларга топишмоқ айтади.

1. Тоғда, боғда яшайди,
Қишин-ёзин яшнайдди. (*Арча*)
2. Қишда ҳам ёзда
Бир хил кийимда. (*Арча*)

Болаларнинг жавобларини умумлаштириб, арчанинг доимо бир хил рангда эканлигини, қишда ҳам ям-яшил бўлиб, кўзимизни кувнатиб туришини айтади. Янги йил байрами даврасида албатта, арча безалишини болаларга таъкидлайди.

1. Арча, арча, жон арча,
Япроқларинг нинача,
Атрофингни айланиб,
Кўшиқ айтади барча.
2. Ўрмондан келган кўйи
Ясанибсан кун бўйи,
Шохларингда ўйинчоқ,
Минг чироқли кўзмунчоқ.

3. Арча, арча, арчажон,
Шохларингда минг маржон.

Сенга келган болтага,
Бошим қўйиб берай жон.

Тарбиячи арчанинг фойдали хусусиятлари тўғрисидаги болалар билимларини мустақкамлаб, уни асраб-авайлаб, шохларини синдирмасдан, ўзини кесмасдан парвариш қилиш кераклигини таъкидлайди.

Чинор дарахти ҳақида болалар билан суҳбат ўтказади. Чинорнинг улканлиги, узоқ умр кўриши, унинг соясидан одамлар фойдаланиши, чинор нафақат манзарали дарахт, балки ҳавони тозалаб турувчи фильтр вазифасини бажаришини айтади.

Тест

1. Қишин-ёзин кўк либосда?

- А) тол
- В) арча
- С) чинор

2. Асрлар давомида умр кўрувчи дарахт?

- А) терак
- В) ёнғоқ
- С) чинор

Машғулот сўнгида «Баргига қараб дарахт номини топ» дидактик ўйинини ўйнашади.

Мавзу. ЁВВОЙИ ҲАЙВОНЛАРДАН — ТУЛКИ БИЛАН БЎРИНИ ТАҚҚОСЛАШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, ёввойи ҳайвонлар борасидаги тасаввурларини кенгайтириш. Бўри билан тулкининг ўхшаш томонлари ва фарқларини, уларнинг ҳаёт тарзини эртак орқали тушунтириш.

Машғулот жиҳози: Тулки билан бўрининг рангли суратлари, эртак персонажлари, юмшоқ ўйинчоқлар, панно-пахмоқ театри.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни машғулот давомида ёввойи ҳайвонлардан — бўри ва тулки билан таништириб, уларнинг диққатини суратларга қаратади ва суратда нима акс этгани тўғрисида савол-жавоб ўтказади. Ёввойи ҳайвонларнинг ўрмон ва чўлларда яшашлари тўғрисида гапириб, қишда эса овқат топиб ея олмай, нимжон, касал бўлиб қолган турли майда ҳайвонларни овлаб ҳаёт кечиришларини тушунтиради. Шу са-

бабдан ўрмонларда касаллик тарқалмаслиги ҳамда бу ҳайвонларни «ўрмон санитарлари» деб аталиши ҳақида гапириб ўтади.

— Болалар, келинглар, бу ҳайвонларни бир-бирига ўхшаш томонларини топамиз.

1. Бўрининг танаси нима билан қопланган? Тулкиники-чи? (Жун билан.)

2. Бўрининг нечта қулоғи бор, тулкида-чи? (2 та қулоғи бор.)

3. Бўрининг нечта оёғи бор, тулкида-чи? (4 та оёғи бор.)

4. Улар нимаси билан бир-биридан фарқ қилади? (Думи билан.)

— Тўғри, болажонлар, тулки билан бўри думи билан бир-биридан фарқ қилади, тулкининг думи узун, ерни супуриб юради ҳамда чиройли. Бу ҳақда мен сизларга топишмоқ ўқиб бермоқчиман.

Ўлгудайин айёрман,
Ўрмон ичра сайёрман,
Думим супурги сифат,
На дўстим бор, на улфат.
Мени қилманг кўп кулгу,
Номим тўғри айт...

Болалар: Бу — тулки.

— Энди бўрининг думига қаранглар, қандай экан — узунми, калта ёки чиройлими?

Болалар: Калта, чиройли эмас.

Тарбиячи: Тулки ва бўри фақатгина думининг узун-калталиги билан фарқланади, улар бир-бирига ўхшаш ҳайвонлардир. Лекин болажонлар, улар одатлари билан бир-бирига ўхшамайди. Мен сизларга «Тулки билан бўри» эртагини айтиб бераман.

Тарбиячи эртакни айтиб бериб, шу ҳақда болалар билан савол-жавоб ўтказади.

1. Тулки айёр, ёлғончи экан-а? (Болалар тулки ҳақида ўз фикрларини айтадилар.)

2. Бўри очкўз, лақма бўлгани учун думидан ажралиб қолди. Бўри яхшими, тулкими? (Болалар ўз таассуротларидан келиб чиқиб жавоб берадилар.)

Машғулот тарбиячи томонидан хулосаланиб, яқунланади.

ЎРТА ГУРУҲЛАР УЧУН МАВЗУЛАР

Мавзу. дала гуллари (қоқиғул)

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиатдаги ўзгаришлар ҳақидаги билимларини бойитиш, кўкламда табиатнинг уйғониши ва дала гуллари ҳақида тушунча бериш.

Кўргазма: Гуллардан гербарийлар, тирик гуллар, суратлар.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Болажонлар, ҳозир мен сизларга «Кўклам» номли шеърни айтиб бераман, диққат билан эшитинг.

Қирларингга гул-лола бўлиб,
Тоғларингга шалола бўлиб,
Келди кўклам, она ўлкам!
Келинг, дўстлар, ҳам илдизин,
Дилдан юлиб отайлик,
Улуғлаймиз — кўкламдир безак,
Кўклам бошдир — йил карвони.

— Болажонлар, шеър мазмунини тушундингизми? Шоир бу шеърда нима демоқчи экан?

Нилуфар: Баҳор фаслининг келганини, гул-лолаларнинг очилганини, кўкламнинг ажойиб фасл эканлигини айтмоқчи.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, баҳорда табиат уйғонади, одамлар ғайрату шижоатга тўлиб, яхши ният, эзгу орзулар билан иш бошлайдилар. Ким менга баҳор ёки гуллар ҳақида ўзи билган шеърини айтиб беради?

Кўклам

Азиз: Бегубор олам мунчалар кўркам,
Мусаффо, тиниқ осмон жуда ҳам.
Нурга кўмилиб, яшнайти ўлка,
Чунки элимда кезмоқда кўклам.

Сокина: Келди баҳор, гулбаҳор,
Эриб битди оппоқ қор,
Учиб келди қушларжон,
Дарахтлар тақди маржон.
Сувлар оқар шилдираб,
Юлдуз боқар милтираб
Чумолилар яйрашар,
Шўх булбуллар сайрашар.

Гуллар

Зарнигор: Ҳой гулбеор-гулбеор,
Қанча ўртоқларинг бор?
— Райҳон, бинафша, лола,
Чучмомаю гуллола,
Тугмачагул, бойчечак,
Қизил, пушти, гулпечак,
Оппоқ сирен, гулхайри,
— Боғда ўсади бари.
Ёқимли ҳид сочади!
Баҳри-дилинг очади!

Тарбиячи (болалар айтган шеърларни яқунлаб, уларни боғча ҳовлисига сайрга олиб чиқади):

— Қаранглар болажонлар, қандай ажойиб кун: тоза ҳаво, осмон тиниқ, беғубор қуёш чарақлаб нур сочиб турибди. Кечки ёмғирдан сўнг майсалар ям-яшил яшнаб турибди. Сизларни бугун табиат қўйнига сайрга олиб чиқишимдан мақсад — сизларни дала гуллари билан яқиндан таништириш. Гуруҳимизда далада, боғда ўсадиган гулларни ҳаммамиз санаб ўтдик, уларни яхши танир экансизлар. Ҳозир эса сизларни беда, жағжағ, ялпиз, отқулоқ, қоқигул ва бошқа дала гуллари билан таништираман. Бу ўсимликларнинг инсон саломатлигига катта фойдаси бор. Баҳорнинг илк даракчиси қоқигулни ҳамма биладими, уни илмий китобларда «доривор ~~қоқи~~» деб ҳам аташади. Чунки қоқи илдизи ва баргидан тайёрланган дамламалар, дорилар кўп касалликларни даволашда ишлатилади. Қоқигулни ўсимлик ўсадиган барча жойларда учратиш мумкин. Доривор қоқигулнинг пояси жуда калта бўлганлиги учун патсимон, қирқилган кўп барглари худди илдиздан чиққанга ўхшайди. Қаранглар-а, қоқигулни узганимизда ундан оқ сутга ўхшаган шира ажралар экан.

Болалар: Опажон, биз узган қоқигулдан ҳам сутга ўхшаган суюқлик ажралиб чиқаяпти.

Тарбиячи: Болажонлар, қўлларингиздаги қоқигулга озор бермасдан, у ҳақида ҳозир шеър ўрганамиз. Бир оздан сўнг қоқигулнинг аҳволини қузатамиз.

Қоқиўт

Ҳой, қоқиўт, қоқиўт,
Гуллари барқут.
Нега қовоқ уясан?
Кўринса булут.
Ҳой, қоқиўт, қоқиўт,
Танинг тўла сут.
Шифо бўлиб дардларга,
Малҳам доринг тут.

Тарбиячи: Энди, болажонлар, қоқигулнинг узилган жойига бармогингизни теккизинг-чи, нима бўлар экан?

Болалар: Қоқигулдан ажралган сутга ўхшаш нарса чўзилиб чиқаяпти.

Тарбиячи: Жуда тўғри эътибор қилибсизлар, қоқигулнинг таркибида каучук, яъни резина борлигини биласизларми? Агар билмаган бўлсангиз, бугундан эътиборан қоқигул ҳақида яна бир муҳим нарсани билиб олдингизлар (тарбиячи болалар билан «Қоқиўт» шеърини ёд олади).

Сайр охирида болалар билан биргаликда қоқиўт япроқларидан, ялпизнинг барглари, отқулоқ, исмалоқлардан териб, боғча ошхонасига олиб бориб беришади. Ошпаз опалар уларга ялпиз сомсалар пишириб беришади. Гуруҳнинг ўғил болалари боғбон бобо билан гуруҳ майдончасида ишлашади.

Мавзу. ТИПРАТИКАН БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Табиат ҳақида болаларнинг билимларини кенгайтириб, типратиканнинг ҳаёти билан таништириш.

Машғулотнинг жиҳози: жонли бурчакдаги тирик типратикан, суратлар.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: «Тикувчимас, бичувчимас — игнаси кўп». Болажонлар, ким ҳақида гапираяпман?

Сокина: Опажон, бу топишмоқнинг жавоби — типратикан.

Тарбиячи: Топишмоқнинг жавобини жуда тўғри топдинг. Топишмоғимиздан билиб олгандирсизлар, бугунги машғулоти-тимизнинг мавзуси — сизлар ҳар куни жонли бурчакда кўриб турган жонивор — типратикан ҳақида суҳбатлашамиз.

Болажонлар, уйлари-нгизда ўтлар орасида, боғда узунқулоқ типратиканни ҳеч учратганмисиз? Бу ажойиб, унчалик катта бўлмаган тиканли жониворни ҳаммамиз яхши таниймиз. Унинг асосий озиғи ҳашарот ва қуртлардир. Бу ҳашаротларнинг кўпчилиги инсон ҳаёти учун фойдали ўсимликларнинг зараркундаларидир. Типратикан шиллиққурт ва сичқонларни ҳам ейди. У довиорақ овчи бўлиб, ҳатто захарли илонларга ҳам ҳужум қилади, жуда кўп овқат ейди. Ҳар куни «ўз оғирлиги» га тенг миқдорда озиқланади. Йилнинг иссиқ вақтларида у танасига кўп ёғ тўплаши зарур, бўлмаса қишки уйқуга кетган даврда тиканлари уни совуқдан яхши ҳимоя қила олмайди. Қани болажонлар, жонли бурчакдаги типратикан билан яқиндан танишайлик-чи. Типратиканнинг кўринишини менга ким тасвирлаб беради?

Азиз: Типратиканнинг жуда кўп тиканлари бор.

Нилуфар: Иккита кўзи, узун тумшукчаси, яна иккита кулоғи бор экан.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, эътибор қилдингизларми, бизлар типратиканнинг ёнига яқинлашганимизда у ўзини қандай тутди?

Шаҳзод: Типратикан бирор хавф сезса, бошчасини тиканлари орасига яшириб олади.

Тарбиячи: Жуда тўғри сезибсизлар, типратиканнинг тиканлари ҳимоя воситасини бажаради. Типратикан одамга жуда тез ўрганади. Унга қандай озиқ берса — танламай еяверади. Лекин у бошқа озиқ-овқатларга қараганда, сув билан гўштни кўпроқ яхши кўради. Кўлга ўрганган типратикан билан ҳар хил ўйинлар кўрсатса бўлади. Типратикан ўзи ҳақида бундай дер экан:

Уст-бошим тикан-тикан,
Бўлмангиз сира ҳайрон.
Жаҳлим чиқса, хурпайсам,
Тега кўрманг ҳеч қачон.
Қулоқларим бор менинг
Ҳамда учли бурунчам.
Ҳеч кимдан мен қўрқмайман,
Ўзимга ниш тиқмайман.

Болажонлар, бу шеър сизларга ёққан бўлса, кейинчалик уни ёд оламиз. Ҳозир эса сизларга «Типратикан ва чумоли» деган масални сўзлаб бераман.

Бир кунни типратикан шудгор юқорисидаги узумзорда бир бош узумни ўғирлаб, инига қараб жўнабди. У болаларига узумни ейиш учун берибди ва узумнинг данакларини ютиб юбормасликни тушунтирибди. Типратиканнинг болалари узумни еб, уругини ерга ташлашибди. Буни узоқдан кўриб турган чумоли секин ўрмалаб келибди-да, улардан узумнинг данакларини олиб кетишга рухсат сўрабди.

— Олиб кетавер, биз узумини едик, данаги не керак? — дебди типратикан.

Чумоли узумнинг данакларини ўзининг инига судраб олиб кетаётганида типратикан ва унинг болалари:

— Ўзи кичкинаю, қатта нарсани олиб кетмоқчи бўлиб ури-нишини қаранглар, оббо баднафс-е! — дейишибди чумолининг устидан кулиб.

Уларнинг бу гапларини эшитган чумоли орқасига қараб:

— Мен буни сизларга ўхшаб ўғирлаб олиб кетаётганим йўқ, ўзларингдан сўраб, ҳалоллик билан олдим. Кучим етганича секин тортиб кетаяпман. Ҳалоллик шунақа, кучга куч қўшади.

Буни эшитган типратикан ва унинг болалари ўз қилиқларидан уялиб қолишибди. Шундан буён қаровсиз ётган ёки чиқинди мевалар билан озиқланишар экан.

Кўрдингизларми болажонлар, ўғирлик энг ёмон одат экан, ҳалоллик ҳақида мен сизларга мақол айтаман, ўрганиб олинглар:

Ҳалол бойлик қилар шерюрак,
Ўғирлик мол айлар жонсарак.

Энди болажонлар, ҳаммамиз биргалашиб типратиканга овқат, сув берамиз ва тагини тозалаймиз.

Мавзу. ҲАШАРОТЛАР (КАПАЛАК) БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулотнинг мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини синаб, кўпроқ маълумот бериб, тасаввурларини кенгайтириш.

Дастур мазмуни: Ҳашаротларнинг бир тури ҳисобланган капалакнинг табиий шароитдаги ҳаёти ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш, унинг ташқи кўриниши, ҳаёт тарзи билан таништириш, капалак ҳақида шеър ва топишмоқлар ўргатиш.

Кўргазмалар: Тирик капалак, расмлар.

Табиат қўйнида капалакни кузатиш.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Гулзорда бир гул кўрдим,
Япроқлари ялтироқ.
Узмоқчи бўлган эдим,
Учиб кетди у шу чоқ.

Болажонлар, мен айтган шеърнинг қаҳрамонини танидиларингми? У нима?

Моҳичеҳра: Бу топишмоқнинг жавоби — капалак.

Тарбиячи: Тўғри. Бугун биз табиатда, уйларимизда тез-тез учраб турадиган капалак ҳақида суҳбатлашамиз. Биз қаерда бўлмайлик — боғдами, даладами, яйловдами — бу жойларда эрта баҳордан то кеч кузгача капалаклар диққатимизни ўзига жалб этади. Ўзларингиз билганингиздек, уларнинг турлари жуда кўп. Капалакларнинг 150 минггача тури маълум. Уларнинг қанотлари майда тангачалар билан қопланган. Тангачалар — бу шакли ўзгарган тукчалардир. Улар кўпинча ҳар хил рангда бўлишади, ана шу тангачаларда капалаклар қанотида ажойиб ранг-баранг ва мураккаб нақшлар ҳосил бўлади. Капалаклар, асосан, гул нектарлари билан озиқланадилар. Капалаклар пириллаб гулдан-гулга учиб юраверадилар, уларнинг умри жуда қисқа, фақат бир кунгина ҳаёт кечирадилар. Капалак ҳақида ким шеър билади?

Баҳодир: Атрофда капалаклар
Рақсга тушар гўзал,
Гуллар кўзни олади,
Япроқлари тук, бахмал.

Нилуфар: Эй, қападақ, капалак,
Қанотлари пирпирак.
Менга йўқ кийим — енгил,
Шунинг учун мен енгил.

Енгил-енгил учаман,
Дўстларимни қучаман.
Кузатиб юрибсизми,
Олай раҳматингизни.

Сокина: Мен топишмоқ айтсам майлими?

Тарбиячи: Албатта, болажонлар, диққат билан эшитамиз, қани топишмоқнинг жавобини ким топар экан?

Сокина: Қанотлари ранг-баранг,
Учиб юрар бир жонзот.
Гулдан-гулга қўнади,
Ким айтар, нимадир — бу?

Болалар: Капалак, капалак.

Тарбиячи: Раҳмат, болажонлар, сизлар ҳамма ерда билагон экансизлар.

Энди ҳаммамиз гуруҳимиз майдончасига чиқиб, бизлар экан гулларга қўниб юрган капалакларни кузатамиз.

Тарбиячи болаларни гуруҳ майдончасига олиб чиқиб, улар билан биргаликда гуллар узра учиб юрган капалакларнинг ҳисоби кўплигига эътибор қилади. Уларда бор рангларни болалар билан биргаликда ажратади. Ҳовлида шоир Зафар Диёрнинг «Капалак» номли шеъри билан таништиради ва қўшиқ қилиб куйлашади.

Капалак

Вой, капалак, капалак, Қанотлари ипакдек, Мунча шошиб учасан, Тўхта, сўзлайин андак.	Мендан асло қочмагин, Дўст биламан ўзимга. Пилдир-пилдир учишинг, Оҳ, ёқади кўзимга.
---	---

Уч, учавер, учавер,
Гўзал боғчам гулшанида.
Сира озор бермайман,
Фикрим, севгим ҳам сенда.

Тарбиячи болаларга «Капалакни тут» ҳаракатли ўйинини ўйнатади. Сўнг гуруҳга қайтиб келиб, капалакнинг қуритилган муляжи билан табиатда кўришган тирик капалаклар орасида таққослаш олиб боришади, фикрларини якунлашади. Капалакнинг умри қисқалиги, қанотларининг гўзаллиги, ранг-баранглиги, уларда мавжуд рангларнинг таққосланиши, уларнинг фойдали ва зарарли томонларига эътибор беришади.

Машғулотнинг якунида «Сурат бўлақларидан яхлит капалакни туз» дидактик ўйинини бажаришади.

Машғулотнинг мақсади: Болаларни табиатнинг ҳайвонот олами билан таништириб, билимларини чуқурлаштириб, тасаввурларини кенгайтириш.

Дастур мазмуни: Болаларни қуён билан, унинг ҳаёт тарзи билан таништириш. Қуённинг инсон ҳаёти учун фойдали томонлари билан таништириш. «Қўрқоқнинг думи» эртагини сўзлаб бериш, ҳаракатли ва дидактик ўйинларни бажариш.

Қўргазма: Жонли бурчакдаги қуён ва унинг болалари, қуёнчалар тасвирланган суратлар, «Бўлақлардан яхлит қуённи туз» дидактик ўйини атрибутлари.

Машғулотнинг бориши: Болалар билан биргаликда жонли бурчакда қуённи кузатишади.

Тарбиячи: Болажонлар, ўзи оппоқ, юнги юмшоқ – бу нима?

Болалар: Қуён, қуён...

Тарбиячи: Узун қулоқ, калта дум – бу нима?

Болалар: Қуён, қуён...

Тарбиячи: Раҳмат, билагон болажонлар. Қуён ҳақида жуда кўп нарсаларни билар экансизлар. Қуённинг рангини оқ, қора ва кулранг эканлигини ҳаммамиз биламиз ва кўриб турибмиз. Қуён ёввойи ҳайвонлар туркумига киради ва унинг юнгининг ранги уни йиртқич ҳайвонлардан ҳимоя қилиш учун хизмат қилади.

Шаҳзод: Опа, қуённи уйда ҳам, богчада ҳам боқса бўлади-ку.

Тарбиячи: Оббо, зийрак болажон-е, албатта, одамлар қуённи уй шароитида ҳам боқиб кўнайтиришни ўрганиб олишган, чунки унинг инсон учун фойдали томонлари жуда кўп. Диққат билан эътибор қилган бўлсаларингиз, қуённинг бошқа ҳайвонлардан қандай фарқи борлигини сезган бўлишларинг керак. Қани, ким айтиб беради?

Нилуфар: Опажон, топишмоқда айтганингиздек, қуённинг қулоғи, думи бошқа ҳайвонларникидан фарқ қилади. Қулоғи узун бўлиб, думи жуда калта.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, қуённинг нечта оёғи борлигини биласизларми?

Болалар: 4 та!

Тарбиячи: Болалар, қуён нима билан озиқланади?

Шоҳжаҳон: Карам, сабзи ейди.

Тарбиячи: Ҳа, болажонлар қуён уйда карам, сабзи билан биргаликда ўт, беда, майсаларни ҳам ейди. Қани, болажонлар, қуёнларимизни овқатлантирайлик-чи.

Болалар қуёнларга сабзи, ўт, майсалар беришади. Уларни ушлаб сийпалаб кўришади, бирга ўйнашади.

Тарбиячи: Болажонлар, қуённи ушлаб кўрганингизда нима-ни сездингиз, уларнинг юнги қаттиқми ё юмшоқ?

Болалар: Қуёнларнинг юнги жудаям майин, юмшоқ, силлиқ экан.

Тарбиячи: Болажонлар, қуённинг юнги юмшоқлиги, чиройлилиги учун совуқ тушиб, қор ёққанда кишилар, болалар кийиш учун телпақлар, пальтолларнинг мўйналарини тайёрлашади. Гўшти эса жуда ширин парҳез таом сифатида севиб истеъмол қилинади. Лекин қуёнларни бизлар асраб-авайлаб, парвариш қилишимиз керак.

Қуёнлар ҳақида ким шеър билади?

Моҳичеҳра: Оқ қуёним аломат
Отини қўйдим Саломат
Тинмай чопиб ўйнайди,
Чарчашни ҳеч билмайди.
Қуёнимни севаман,
Кўк бедалар бераман.
Семирсин деб қуёнчам,
Кўк майсалар тераман.

Муштарий: Ҳой, қуён, оппоқ қуён,
Кел мен билан ўйнагин,
Чопқиллашиб у ён-бу ён,
Боғчамизда қувнагин.

Тарбиячи болалар билан биргаликда қуённинг ҳаракатларига тақлид қилган ҳолатда жойларида сакраб-сакраб, чопқиллаб ўйнашади.

Тарбиячи: Баракалла, болажонлар, энди мен сизларга «Кўрқоқнинг думи», деган халқ эртагини сўзлаб бераман. Эртақдан қуён кўрқоқлиги туфайли думидан қандай ажралганлигини, нима учун думи калталигини билиб оласизлар. Тарбиячи эртани болаларга сўзлаб беради ва савол-жавоб ўтказди.

1. Қуён олмахонга нима деб шикоят қилди?
2. Олмахон қуёнга қандай ёрдам қилди?
3. Қуённинг думига нима қилди?

Болажонлар, кўрдингизларми, қуённинг кўрқоқлиги унга қандай катта зарар етказди. Демак, қуён кўрқоқлигидан қути-

лиши керак экан. Сизларга ўхшаб жасур, қўрқмас, ботир, зийрак, чаққон ва билимдон бўлиб ўсиши керак экан. Энди сизлар билан «Овчи ва қуёнлар» ҳаракатли ўйинини ўйнаймиз.

Тарбиячи болаларни гуруҳга олиб киради ва «Бўлақлардан қуённи туз» дидактик ўйинини ўйнашади.

Мавзу. ТАБИАТ ҲОДИСАЛАРИДАН БИРИ — ҚОРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Дастур мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини кенгайтириш, табиат ўзгаришлари ҳақидаги тасаввурларни кенгайтириш.

Дастур мазмуни: Фаслга қараб об-ҳаводаги ўзгаришларни фарқлашга ўргатиш, қорнинг хусусиятлари билан таништириш, қор ҳақида топишмоқ ва шеърлар ўргатиш, қор парчалари ясаш.

Кўргазмали қуроллар: Қиш манзаралари, оппоқ қоғоз, қайчи. «Қайси фаслга доир?» дидактик ўйин.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Ерни қор қоплаб, сойни муз ёпар, аёз беҳазил бу қайси фасл?

Болалар: Бу қиш фасли!

Тарбиячи: Тўғри, болалар, мен сизларга қиш фаслини тасвирлаб бердим. Лекин сизлар қиш фасли ҳақида гап кетаётганини қаердан билдингиз?

Нилуфар: Қиш фаслида кун совуқ, осмонда булутлар кўп бўлади, тез-тез қор ёғади, шамол эсиб, туман тушади.

Сокина: Қаттиқ совуқ бўлгандан, аёз бўлади. Аёздан деразаларда арчасимон нақшлар пайдо бўлади. Челақларда сувлар музлайди, қор ёғиб, қорда юриш қийинлашади.

Тарбиячи: Қишни жуда яхши тасвирлаб бердингизлар. Қиш ҳақида шеърлар ҳам биласизларми?

Азиз: Ҳар томонда оппоқ қор, совуқ ҳукм суради,
Дарахтлар оқ кийида, хаёл суриб туради.

Элдор: Дарёларда сув музлаб, тўхтаб қолур қайиқлар,
Қиш уйқусига толар, ўз инида айиқлар.

Муштарий: Роса маза қиш, қорлари кумуш,
Оқ кийган атроф, қиш ҳавоси соф.
Коньки учамиз, ҳеч чарчамаймиз.

Тарбиячи: Раҳмат, билағон болажонларим. Қиш ҳақида шунча кўп шеър билар экансизлар. Энди айтинглар-чи, қиш фаслининг хусни қор ҳақида нималарни биласизлар?

Моҳичеҳра: Қор оппоқ рангда бўлиб, қўл теккизсангиз совуқ, ялтиллайди; шакарга ўхшайди, лекин ширин эмас. Ёққанда парга ўхшаб, жуда енгил бўлади, қўлга олиб пуфлаш мумкин.

Тарбиячи: Қўлга текканда эриб кетади. Бу — нима?

Қор паға-паға ёғиб, қуёшнинг кучсиз нурларида кунлар исий бошласа, эриб кетади, кечаси совуқ тушса музлайди. Бу — нима?

Болалар: Қор, муз.

Тарбиячи: Қор ва муз иссиқда нима бўлади?

Азиз: Қор ва муз иссиқда эриб, сув бўлади.

Тарбиячи: Қор учқунларини кўрганмисиз, улар нималарга ўхшайди?

Болалар: Юлдузларга, гулга ўхшайди.

Тарбиячи: Қор ҳақиқатан ҳам юлдузча ва гуллар шаклида бўлади. Агар ҳаво қаттиқ совуқ бўлса, қор қаттиқ ва қуруқ бўлади, унинг шакли аниқ билинади.

Болалар: Ҳаво илиқ бўлганда қор қандай ёғади?

Тарбиячи: Бундай вақтларда қор ёпишқоқ бўлиб, бир-бирига ёпишиб қолади, шаклини йўқотади. Унинг шаклини кўриш қийин бўлади ва у тез эриб кетади. Болалар қор қандай ёғади?

Болалар: Майда, катта.

Тарбиячи: Тўғри. болалар қор майда ва катта бўлиб ёғиши мумкин. Яна у учқунлар, қорбўрон бўлиб ҳам ёғади.

Болалар: Қорбўрон дегани нима?

Тарбиячи: Шамол билан бўралаб ёққан қорни бизлар қорбўрон деймиз. Яна бизлар сизлар билан қор ўйнаганимизда — ўйинни қорбўрон деб атаймиз.

Болалар, биласизларми, девор тўсиқлари орасида қор қатламлари қалин бўлади? Чунки бу жойларда шамол қорни тарқатмайди, қорнинг йўли тўсилади ва қор уюми пайдо бўлади. Қорнинг ранги қандай эканлигини менга ким айтиб беради?

Баҳодир: Қорнинг ранги албатта оқ бўлади-да.

Тарбиячи: Ҳа. болалар, қорнинг ранги аслида оппоқ бўлади, лекин қуёш нурлари қорга тушмаганда, ёруғлик тўсилганда қорнинг ранги тўқлашади, яъни кулранг ва кўкимтир тусга киради. Қор иссиқда эриб сувга, сув эса совуқда яхлаб, музга айланади. Музнинг қандай бўлишини ким айтиб беради?

Болалар: Муз қаттиқ, совуқ, қўлни кесадиган, сирпанчиқ, ялтироқ, шишасимон бўлади. Жуда совуқ бўлган кунларда узун-узун бўлиб, тарновларда, деразаларда осилиб туради.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, қор ҳақида жуда кўп нарсани билар экансизлар. Энди мен сизларга топишмоқ айтиб бераман.

refide

1. Оппоққина дастурхон,
Ер юзини қоплаган.

(Қор)

2. Туради жим, ухлайди жим,
уйғонади жим, йиғлағанда эса
тўлиб оқар дарёлар.

(Қор)

Шуҳрат қаламига мансуб шеърни ёдлаймиз.

Гуппа-гуппа ёғар қор,
Гуё кўкда ини бор.
Томлар оппоқ, ер оппоқ,
Шох, новдалар арғимчоқ.

Майли ёгсин оппоқ қор,
Оёқлари пахмоқ қор.
Қишнинг кўрки оқ қордир,
Ёғмаса қиш бекордир.

Ёгсин энди беармон,
Беармону, шўх-шодон!
Олам кийсин оқ либос,
Оқ либоси қандай соз!

Тарбиячи болалар билан биргаликда оқ қоғоздан қор парчаларини ясашади ва гуруҳ деразалари, шифтига илишади. Машгулотнинг охирида болалар билан биргаликда боғча ҳовлисига сайр қилишади, қорбобо ясашади ва қорбўрон ўйнашади.

Мавзу. БУТА ЎСИМЛИГИ (НАЪМАТАК) БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Дастур мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини кенгайтириш, ўсимликлар дунёси ҳақидаги тасавурларини бойитиш.

Дастур мазмуни: Болаларга бута ўсимликлари, яъни наъматак ҳақида тушунча бериш, унинг хусусиятлари ва табобат илимидан илк тушунчаларни бериш.

Машғулот кўргазмаси: Наъматак шохчаси меваси билан, наъматак тасвирланган суратлар, қутичага солинган наъматак ва жийда мевалари, наъматакдан тайёрланган шарбат, Ибн Сино сурати ва «Тиб қонунлари» китоби.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Бугун сизлар билан ўсимликларнинг вакили бўлган наъматак ва уларнинг шифобахш хусусиятлари билан таниша-

миз ва ўрганамиз. Қадим-қадим замонларда, ҳали дори-дармонлар кашф этилмаган вақтларда одамлар касал бўлишса, баданларига тошмалар тошса ўзларини даволаш учун табиат нознеъматлари бўлган ўсимликлардан фойдаланишган. Қайси ўсимлик қандай касалликка даво бўлишини табибларимиз ва олим боболаримиз ўрганишган, ҳаётга тадбиқ этишган. Ҳозирги доктор ва врачларимизни илгариги замонларда табиб, деб аташган, билимли кишини эса олим, деб чақиритишган. Ҳаммамиз таниган Абу Али ибн Сино дунёда машҳур олим ва табибдир. У киши Бухоро шаҳри яқинидаги Афшона қишлоғида туғилган. Ибн Сино жуда ёшлигидан тоғлардан шифобахш гиёҳлар териб келиб, беморларни даволаганлар. Олим бобомиз ўша вақтларданоқ одамларни қандай қилиб даволаш мумкинлиги ҳақида «Тиб қонунлари» деб аталган китоб ёза бошлаганлар. Китобда нафақат ўсимликлар, мевалар, сабзавот, полиз экинлари, балки сут, гўшт, жигар, ёғ каби маҳсулотларни ҳам қайси касалликка дори-дармон бўлишини тушунтирганлар. Ҳозир олдингизда турган Ибн Сино суратларини сизлар доимо боғчамизнинг «Табобат» хонасида кўриб юрасизлар. Бу ерда ўзларингга шифо бўладиган доривор гиёҳларнинг дамламаларини ҳам ичиб турасизлар.

Бугун биз шундай шифобахш ўсимликлардан бири, сизларга аввалдан таниш наъматак ҳақида суҳбатлашамиз. Наъматакнинг қандай ўсимлик эканини ким биледи?

Сокина: Наъматак ўсимлиги баланд ҳам эмас, паст ҳам эмас, унинг тиканлари бор. Боғчамизнинг ҳовлисида ўсади.

Тарбиячи: Тўғри, бундай ўсимликлар бутасимон ўсимликлар дейилади. Наъматак апрель ойида гуллайди, октябрда меваси пишди. Қани ким айтади, унинг гулининг ранги қандай?

Сарвар: Наъматакнинг гули оч пушти рангда бўлади.

Тарбиячи: Наъматакнинг гули қандай кўринишда?

Моҳиғул: Наъматакнинг гули атиргулга ўхшайди.

Тарбиячи: Наъматакнинг меваси қандай рангда ва унинг шакли қандай?

Зухра: Наъматакнинг меваси қизғиш рангда, баъзилари малла ранг бўлади, шакли узунчоқ, жийдага ўхшаб кетади, лекин наъматакнинг ичида жуда кўп данакчалари бор.

Тарбиячи: Наъматак билан жуда яхши таниш экансизлар.

Болилар: Чунки бизлар фитобарда доим наъматак дамламасидан ичиб турамиз.

Тарбиячи: Тўғри, наъматак ошқозон, ичак касалликлари, сариқ касаллигига даво. Иситма туширувчи ва иштаҳа очувчи

дори сифатида жуда машхур. Энди, болажонлар, сизлар билан биз гуруҳимизда наъматакдан шарбат тайёрлаймиз (тарбиячи болалар билан биргаликда шарбат тайёрлайди). Тайёр шарбатимизни энди қандай истеъмол қилсак бўлади?

Шерзод: Опажон, уни ичишдан олдин совитилган шарбатни докадан сузиб олишимиз керак.

Тарбиячи: Мана, энди шарбатимиз тайёр бўлди (болаларга тарқатиб беради). Шарбатнинг мазасини ким таърифлаб беради?

Болалар: Шарбатнинг мазаси ширин-нордон экан.

Тарбиячи: Наъматак таркибидаги инсон соғлиги учун зарур моддалардан дармондори, лимон кислотаси, ошловчи ва бошқа бир қатор моддалар бор. Наъматак гулларида одамлар қадим замонлардан маданий атиргулларни яратишган. Демак, наъматак бутаси ҳам чиройли манзара касб этади, ҳам шифобахш хусусиятга эга, уни асраб-авайлаб парвариш қилишимиз, кўпайтиришимиз керак. Шунинг учун ҳам биз наъматакни боғчамизда кўп экамиз ва гуруҳимиз «Қизил китоби»га киритганмиз. Ҳозир сизлар билан наъматак ва жийда меваларини бир-биридан ажратиш олиш ўйинини ўйнаймиз (бу ўйиннинг мақсади болалар бир-бирига ўхшаш жийда ва наъматак меваларини ажрата олишларини аниқлаш).

Машғулот сўнгида болалар «Боғбон» ўйинини ўйнашади.

Машғулотнинг мақсади: Болаларни уй ҳайвонлари ва уларнинг болалари билан таништириш, уларнинг ҳаёт тарзи, ўзларига хос хусусиятлари ҳақида маълумот бериш.

Машғулот жиҳозлари: Сигир ва бузоқча муляжлари, расмлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан табиат, уй ҳайвонлари ҳақида умумий савол-жавоб ўтказиб, уларнинг уй ҳайвонлари борасидаги тасаввурларини аниқлаб олади. Болалар уй ҳайвонларидан қўй, эчки, от, кучук, мушук ва сигирни би-лишларини айтишади.

Тарбиячи: Болажонларим, ҳаммаларингиз уй ҳайвонлари ҳақида яхши тасаввурга эга экансизлар. Ит билан мушук уй-мизни қўриқлаб, сичқонлардан тозалаб туришса, инсонларга дўст сифатида азалдан ҳаммага маълум бўлса, яна шундай уй ҳайвонлари борки, улар бизга нафақат дўст, балки сут, ёғ, ту-хум, гўшт каби озиқ-овқат маҳсулотларини ҳам етказиб бери-шади. Булар ўзларингиз санаб ўтганингиздек, қўй, эчки, то-вуқ, сигир. Бугун сизлар билан сигир ва унинг бузоқчаси ҳақида суҳбат олиб борамиз. Сигир қадим замонлардан бери одамларга хизмат қилиб келган ва уни етти хазинанинг бири, деб таъриф-лашган. Деярли ҳар бир уйда сигир боқилади. У сут беради, сут-дан эса сарийёғ, қаймоқ, қатиқ, сузма, пишлоқ, қурут каби маҳсулотлар тайёрлашади. Боғчамизга олиб келинаётган сут эса катта-катта фермаларда боқиб, соғиладиган сигирлардан оли-нади. Сигирлар ҳар хил бўлади, баъзи зотдор сигирлар борки, улар бир кунда йигирма литргача сут беради. Сигирдан кўпроқ сут олиш учун унга ўз вақтида етарли озуқа, яъни ем, емиш, хашак, сули ўз вақтида бериб туриш лозим. Сигирнинг боласи-ни ҳамма билади. Уни биз нима деб атаймиз? (Бузоқ.)

Тарбиячи болаларга сигирнинг муляжларини, рангли сурат-ларини кўрсатиб, савол-жавоб ўтказади ва сигирнинг сариқ, қора, малла, кўк, ола рангларда бўлишини биргаликда аниқ-лайди. Сигирнинг иккита шохи, тўртта оёғи, иккита қулоғи, кўзи, оғзи, бурни, сут соғиладиган елини, узун думи борлиги ҳақидаги маълумотларни болалар билан аниқлаб олади. Баъзи сигирларда шох бўлмаслигини айтиб ўтади. Сигирларнинг ўт, беда, сомон, хашак, кунжара, кепак, озиқ-овқат қолдиқлари-ни ейишини ва кўп сув ичишини, одамлар томонидан парва-риш қилинишга муҳтож эканлигини болаларга ўргатади. Си-гирнинг боласи бузоқча дастлабки вақтларда онасининг сути-ни эмишини, майин ўтлар ейишини болалар билан аниқлайди.

Тарбиячи: Оппоқ бўлиб, қор эмас
Сууюқ бўлиб, сув эмас,
Ширин бўлиб, қанд эмас,
Қани топинг, бу нима?

Болалар: Опажон, бу сут!

Элдор: Опажон, мен ҳар доим сут ичганимда мана бу шеър ёдимга келади:

Ола-була бузоқчам,	Бузоқчамнинг онаси,
Қордай оппоқ улоқчам,	Сигир деган жонивор,
Иккалови дўст-иноқ,	Улоқчамнинг онаси,
Икколови ўртоқчам.	Эчки деган жонивор.

Сут беради эчки ҳам,
Сут беради сигир ҳам,
Ёзилади сут ичсак
Диллардаги чигил ҳам.

Тарбиячи: Баракалла, ўғлим, нафақат, сигир билан эчкини, балки уларнинг болалари, бузоқ билан улоқчани ҳам жуда чиройли таърифлаб бердинг.

Шаҳзод:

Олавой «хош-хош»гинам,	Қовурғангни қашлайман,
Сен менинг ювошгинам.	Олдинга ўт ташлайман,
«Хош-хош»ласам, келақол,	Сув бераман, қарайман,
Сутгинангни берақол.	«Сочларинг»ни тарайман.

Тарбиячи болалар билан сигирнинг яшаш тарзи ҳақида суҳбатлашади, улар «мў-мў» деган овоз чиқаришларини болаларга айтиб, улар билан сигирнинг овозини имитация қилиб ўйнашади. Болалар билан сигирдан сут олишдан ташқари гўшт олиниши, унинг терисидан чарм тайёрланиши, чармдан эса фабрикаларда инсон учун зарур пойафзал ва устки қишки кийимлар, сумкалар, қўлқоплар тикилиши ҳақида суҳбатлашади. Машғулот охирида болалар билан «Подачи билан пода» номли ҳаракатли ўйин ўйнашади.

**Мавзу. ПОЛИЗ ЎСИМЛИКЛАРИ – ПИЁЗ ВА КАРАМ БИЛАН
ТАНИШТИРИШ**

Машғулотнинг мақсади: Болаларнинг табиат борасидаги билимларини аниқлаш ва кенгайтириш, полиз экинларидан —

пиёз ва карам билан таништириш ва уларни таққослаб, фарқи ҳамда ўхшашлик томонлари ҳақида тушунча бериш.

Машғулотнинг жиҳози: Ликопчага солинган карам ва пиёзлар, рангли расмлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга топишмоқ айтади ва уларнинг жавоблари ёрдамида болалар билимларини аниқлайди.

Яшаб етмиш етти кун,
Кияр етмиш етти тўн.
Кузда узиб олинар,
Овқатларга солинар.

Пак-пакана бўйи бор,
Етти қават тўни бор.
(Пиёз)

(Карам)

Карам ва пиёзнинг кундалик турмушда овқат тайёрлашда ҳам ёки пишган ҳолда ишлатилиши ҳақида маълумот беради. Карам ва пиёзда С витамини борлиги, уларнинг қўлгина касалликларга даво бўлиши ҳақида айтиб ўтади. Болалар қишда шамоллаб, бурнидан сув оққанида пиёзнинг суви бурунга томизилиб, даволаниши борасида болаларга кўргазмали тушунча беради. Карам ва пиёздан инсон организми учун зарур бўлган минерал моддалар, турли хил кислоталар, оқсил ва дармондорилар бўлишини гушунтиради. Карамнинг ҳажми катта, пиёзнинг ҳажми эса кичкиналиги, карамни ҳам еганда таъми ширин бўлиши, пиёзнинг эса аччиқлиги уларнинг бир-биридан фарқлиниши бўлса, лекин икковининг ҳам қават-қават тузилиши бир-бирига ўхшаш жиҳати эканлигини айтади ва кўргазмалар ёрдамида намоёни қилади.

Сокина:

Қат-қат тўним бордир,
Ҳар куни даркордир.
Баргим яшил, сўлимаган
Зўр кетаман дўлмага.
Ўзим бир бош ураман,
Ҳамма билган Карамман.

Бехруз:

Менсиз қозон осилмас,
Ошга гуруч босилмас.
Артилганда пўстларим,
Йиглайверманг, дўстларим.
Саримсоққа устозман,
Ҳаммага ганиш Пиёзман.

Машғулот сўнгида тарбиячи болалар билан «Полизга саё-ҳат» ўйинини ўйнаб, машғулот давомида болалар олган билимларини хулосалаб, машғулотни якунлайди.

Мавзу. ТИЛЛАҚЎНҒИЗ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, кенгайтириш, ҳашаротлар билан таништириш, уларнинг ҳаёт тарзи, ташқи кўриниши ва озиқланиши ҳақида маълумот бериш.

Машғулот жиҳози: Ўйинчоқлар, рангли фотосуратлар, аппликациялар, дидактик ўйинлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан ерлардан қорлар кетиб, кунлар исиши, баҳор келиши билан дарахтлар ковагида, пўстлоқлар остида қишлаётган ҳашаротлар ҳақида кўргазмали суҳбат олиб боради. Уларнинг озиқланиши «дарахт ва буталар барги»дан иборат эканлигини айтади. Ҳашаротлардан қўнғизлар тўғрисида суҳбат уюштириб, уларнинг қора, қизил, кўк, яшил ва ҳатто тилла рангда бўлишини айтиб ўтади. Қўнғизларнинг қанотлари юпқа бўлиши, учиб учун хизмат қилишини кўргазмали тушунтиради. Бундан ташқари, устқанот деб аталувчи иккита қаттиқ қаноти ҳам борлигини айтиб, улар қўнғизнинг пастки қаноти ва юмшоқ қорнини беркитиб, ҳимоя вазифасини бажаришини кўрсатади. Қўнғиз учган пайтда юқори қанотлари кўтарилиб, пастки қанотларининг ҳаракатланиши ва бунинг натижасида унинг парвоз қилишини намойиш қилади. Кечалари тилларанг қўнғизларнинг қанотлари ялтираб, ўзларидан ёруғлик чиқаришлари, шунинг учун ҳам уларнинг тиллақўнғизлар деб ном олганларини тушунтиради. Шоир О. Кўчқорбеков ёзганидек, тиллақўнғиз:

Тиллақўнғиз	Бировга сен
Дейди: «Физ-ғиз»,	Берма озор,
Кўйвор мени	Бекорчидан
Ишим тигиз.	Эл ҳам безор.

Тарбиячи болаларга қўнғизлар табиатда «санитар», яъни тозаловчи вазифасини бажариб, ўсимликлар дунёсини зарарли ҳашаротлардан тозалаб, ҳимоя қилишини тушунтиради.

Машғулот охирида «Қўнғизлар» деб номланган ҳаракатли ўйин ўйнашади.

Ўйин мазмуни: «Қўнғизлар учди», деган сигнални эшитиб, болалар хона ичидан овоз чиқариб, ҳар хил йўналишда югуришади.

«Қўнғизлар йиқилиб тушди», деган сигнални эшитиб болалар гилам устига ётиб олишади, қўл-оёғларини типирчилатиб, эркин ҳаракатлантиришади.

Мавзу. АКВАРИУМЛАРДАГИ БАЛИҚЛАРНИ КУЗАТИШ

Машғулотнинг мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, тасаввурларини кенгайтириш, табиат бурчагидаги аквариумда яшаётган балиқларнинг тана тузилиши ва озикланиши ҳақида тушунча бериш.

Машғулот жиҳози: Аквариумдаги балиқчалар, муляжлар, «Ўжар балиқча» эртаги ва унинг иллюстрациялари.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Танга-танга тўни бор,
Миттигина кўзи бор.
Юрса сувлар жимирлар,
Қамишлар ҳам қимирлар.
Қани топинг, бу нима?

Нилуфар: Опажон, бу — балиқлар!

Тарбиячи: Тўғри, болажоним. Бугунги машғулотимиз мавзу-си ҳам балиқлар ҳақида бўлади. (Тарбиячи болаларни табиат бурчагига бошлаб боради.) Болажонлар, бунақа аквариумлар сизларнинг уйларингизда ҳам борми? Қаранглар-а, аквариумда балиқлар худди дарёда ёки денгизда юргандек, эркин сузиб юришибди.

Тарбиячи болаларга аквариумни балиқлар яшаши учун тайёрлаш жараёни билан таништиради. Сувдаги ўсимликларнинг, кичкинагина насосчанинг манзарани чиройли қилишдан ташқари, балки сувни кислородга бойитиб туриш вазифаси ҳақида гапиради. Аквариумдаги товонбалиқчалар ва олтин балиқчалар билан таништиради. Уларни парвона, капалак, қуритилган дафна, нон ушоғи, ҳар хил тайёр тариқчалар билан боқилиши ҳақида маълумот беради. Аквариум балиқларнинг «уйчаси» бўлиб, уларнинг яшаши учун табиий шароитдагидек қулай бўлиши кераклигини айтади. Сув ҳарорати ўн тўрт даражадан паст бўлса, балиқлар касалланиб, нобуд бўлиши, шунинг учун ҳам сув ҳарорати доим назоратда бўлиши кераклиги, сувнинг ортиқча озик-овқат чиқиндиларидан тозалаб турилиши лозимлигини болаларга тушунтиради. Балиқларнинг қанотчалари уларнинг сувда ҳаракатлари учун «рул» вазифасини бажаришини, улар ёрдамида балиқлар эркин ҳаракатланишини ва жабралар

ёрдамида нафас олишини болаларга кўргазмали намойиш қилади. Болалар билан бирга балиқлар ҳақида шеърлар айтишади.

Баҳодир: Боши бор-у сочи йўқ,
Тез сузишда тенги йўқ.

Сокина: Балиқ, балиқ, бақалоқ,
Акулага чақалоқ,
Қани энди зўр бўлсанг,
Аквариумдан чиқиб боқ.

Фарида: Ёмғир ёғалоқ,
Тарвуз юмалоқ,
Жаладан кўрқмас,
Лаққа бақалоқ.

Тарбиячи болаларга «аквариум»нинг маъноси «сув ҳавзаси» эканлигини тушунтиради. Сўнг «Ўжар балиқча» эртагини сўзлаб беради.

1. Ўжар балиқча қандай аҳволга тушиб қолди?
2. Балиқчани онаси ва акалари қандай қутқаришди?
3. Сизлар бундай вазиятда ўзларингизни қандай тутган бўлардингизлар?
4. Балиқча тўғри иш қилдимиз?

Тарбиячи болалар билан савол-жавоб ўтказади ва машғулот сўнггида «Балиқчалар» ҳаракатли ўйинини ўйнайди.

Мавзу. ТОШБАҚАНИ КУЗАТИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, кенгайтириш, тошбақанинг тана тузилиши ва озиқланиши ҳақида тушунча бериш.

Машғулот жиҳози: Тирик тошбақа, расмлар, ўйинчоқлар, муляжлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни табиат бурчагига бошлаб боради, тирик тошбақанинг хатти-ҳаракатларини кузатишади. Шоир Мухтор Худойқулов шеърини болаларга айтиб беради:

Дерлар мени Тошбақа,
Қалқони фирт тош, бақа.
Имиллаброқ юраман,
Узоқ умр кўраман.

Тарбиячи болаларни кузатув натижаларини яқунлашга ундаб, қуйидагиларни аниқлайди: тошбақа беозор жонивор, устки қисми тош коса билан қопланган, боши илоннинг бошига ўхшайди, атрофдагилардан тез чўчийди, чўчиганида бошини дарҳол косачалар орасига яширади, тўртта оёғи бор, ранги малла. Болаларнинг ушбу билимларини аниқлаганидан кейин тарбиячи уларга тошбақанинг ўзига хос судралувчи ҳайвон эканлигини, тишларининг йўқлиги, тумшуқсимон жағи борлиги, кўзи ва ҳид билиш қобилиятлари ривожланганлигини, оёқлари тўмтоқ, бақувват, олдинги оёқларининг ён томонга туртиб чиққанлигини кўргазмали намойиш этади. Табиат тошбақага антиқа ўзини ҳимоя қилиш хислатини инъом этганлигини, яъни ташқи томондан хавф сезганда унинг боши, оёқлари ва думини косаси ичига яшириб олиши ҳақида гапириб, намойиш этади. Тошбақа ўтхўр жонивор эканлигини айтади ва болалар билан бирга унга ўт ҳамда сув беришади. Тошбақани овқатлантириш жараёнида унинг дала-дашларда, сувлар ва ботқоқликларда яшайдиган турлари бўлиши ҳақида маълумот беради. Сув тошбақасининг оёқ бармоқлари орасида сузгич парда бўлиши ва тухум қўйиш вақтидагина қирғоққа чиқишларини, дашт тошбақасининг эса тухумини кумда қўйиши ҳақида айтади.

Фарида: Ости тош, усти тош,
Ўргасида жондор бош. (*Тошбақа*)

Тарбиячи болалар билан шоир А. Абдураззоқнинг шеърига Х. Раҳимов басталаган куй остида «Тошбақа» ашуласини айтишади.

— Ҳой, тошбақа, тошбақа,
Нега номинг тошбақа?
Ёки жонинг тош бақа,
Қаттиқмикин, тошбақа?

— Йўқ, болажон, менинг ҳам
Жоним сенинг жонингдай,
Фақат жойим чинакам
Эмас сенинг жойингдай.

Ўтиб кетди жонимдан,
Саҳроларнинг бўрони.
Шундан кейин кийдим мен
Тошдай қаттиқ кийимни.

Қаттиқлигим сабабин
Билсанг мана шундадир.
Кўнглим жуда бўш, лекин
Пахтадан ҳам юмшоқдир.

Қаттиқ экан деб мени,
Босиб-янчиб, ранжитма,
Нозиккина қалбимни
Озор бериб, оғритма.

Тарбиячи болалар билан тошбақани парвариш қилишади ва тошбақа хатги-ҳаракатларини имитация қилиб ўйнашади.

Мавзу. айиқ билан таништириш

Машғулотнинг мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, ёввойи ҳайвонлардан айиқ ҳақида тасавурларини кенгайтириш. Айиқнинг ҳаёт тарзи, тана тузилиши, ташқи кўриниши ва озиқланиши борасида тушунча бериш.

Машғулот жиҳози: Айиқ ўйинчоқлари, суратлар, муляжлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга айиқ тасвирларини кўрсатиб, ушбу ҳайвон ҳақида болалар билимини аниқлаб, республикамизда яшайдиган айиқлар турлари тўғрисида маълумот беради. Республикамизда яшайдиган айиқларни оқпанжа айиқлар дейишади. Чунки уларнинг жуни узун, сийрак, панжалари оқ. Ўсимлик ва ҳайвонлар билан озиқланади, ҳамма нарсани еяверади. Кўпинча мева ва илдизлар билан озиқланади. Бундан ташқари, айиқ ашаддий асалхўр, ҳатто асаларининг чақишидан ҳам қўрқмайди. Уясини кўпинча тошлар орасида ёки қалин бутазор, чангалзорларда солади. Айиқлар ажойиб овчидир, тез югуради, дарахтга чиқишга ва сакрашга моҳир. Куздан баҳоргача ухлайди, ухлаганида овқат емасдан ўз товонининг мойини ялаб, жон сақлайди. Болалар кўпинча айиқлар билан эртақлар, мультфильмлар ёки цирк намоишлари орқали танишадилар. Чунки айиқлар ажойиб артист сифатида циркда ўйин кўрсатишади.

Ҳар ҳунарга солишар
Занжир боғлаб бўйинга,
Кўрдингизми, болалар,
Тушмоқдаман ўйинга.

*Мавзу. МАНЗАРАЛИ ДАРАХТЛАРДАН — ТЕРАК БИЛАН
ТАНИШТИРИШ*

Машгулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, манзарали дарахтлар ҳақидаги тасаввурларини кенгайтириш. Уларнинг экологик тизим учун, ипсон ҳаёти учун фойдали аҳамиятларини тушунтириш.

Машгулот жиҳози: Дарахт, гербарий, рангли расмлар.

Машгулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни табиат бурчагини томоша қилдириб, боғча боғида сайр ўтказиб, болалар диққатини манзарали дарахтлардан теракка жамлаб, унинг бошқа дарахтларга ўхшаш томонлари ва фарқларини савол-жавоб орқали аниқлаб, гуруҳга олиб кириб, суҳбат ўтказиши. Манзарали дарахтлар — мева бермайдиган, кўриниши чиройли, салобатли, одамлар соясида дам оладиган, кўпинча қурилиш ишларида фойдаланиладиган дарахтлардир (тол, мажнунтол, чинор, қайрағоч, терак). Қадим-қадим замонлардан ота-боболаримиз кўчаларда, боғларда кўплаб терак дарахтини экишган ва улардан иморатлар қурилишида фойдаланишган.

Азиз: Кўк билан баҳслашган теракман,
 Демайман осмонга тиргакман.
 Хурсандман ҳаётда ўрним бор,
 Ҳар нақшин бинога тўсин-тиргакман.

Тарбиячи болаларга «Узун терак» эртагини айтиб бериб, унинг тарбиявий аҳамиятга эга томонларига болалар билан савол-жавоб орқали эътибор беради.

1. Терак нима учун мақтанчоқ экан?
2. Ўзига бино қўйганнинг охири нега «вой» экан?
3. Ҳаммада қандай одат бўлиши керак экан?

Болалар билан камтарлик ҳақида мақоллар ўрганишади:

1. Камтарга камол, манманга завол.
2. Мақтанган панд ейди, камтарин қанд ейди.

Тарбиячи машгулот давомида болалар билан гербарийдаги барглар орасидан терак баргини топнишни ўтказиши. Машгулот охирида «Теракнинг титраб турган барги» имитацион машқни бажаради.

Болаларга экологик тизимнинг ажралмас қисми — манзарали дарахтларни асраб-авайлаб, парвариш қилиш ҳақида тушунча беради.

Машғулотнинг мақсади: Болаларнинг табиат борасидаги билимларини аниқлаб, полиз ҳақидаги тушунчаларини кенгайтириш, деҳқон меҳнати билан таништириш.

Машғулотнинг жиҳози: Полиз маҳсулотлари, сабзавотлар муляжлари, рангли расмлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан ёз фасли тўғрисида, ёз фаслида кунлар исиб кетиши, кўёш ерни жуда қиздириши, боғлардаги дарахтлар, полизлар ва экинларни суғориб туриш лозимлиги ҳақида суҳбатлашади. Ёзда олма, гилос, олча, узум, олхўри, нок, шафтоли, ўрик ва бошқа мевалар пишиши билан биргаликда полиз экинлари — тарвуз, қовун, ҳандалак, помидор, бодринглар пишиши тўғрисида болалар билимини кенгайтиради. Тарбиячи болаларни боғча ҳовлисидаги полиз майдончаларини сайр қилдириб, деҳқон ҳузурига меҳмонга боришади.

— Ассалому алайкум, бобожон!

— Ва алайкум ассалом, болажонлар, хуш келибсиз!

— Бобожон, болаларимиз сиз меҳнат қилаётган полиз экинларининг ўсиши, турлари билан танишиш учун келишди.

— Жуда соз, болалар! Сиз кўриб турган полизда тарвуз, қовун, ҳандалак, помидор, ошқовоқ, карам, сабзи, шолғом, лавлаги, бодринг экилган. Бу экинларни экишдан олдин ўзларингиз доим кўриб турганингиздек, ерга ишлов бериш керак, кейин табиий озуқа солиб, ерни юмшатиш керак, сўнгра пушталар тортилиб, уруғлар экиб чиқилади. Улар кўкариб чиқиши билан тез-тез тагини юмшатиб, вақт-вақти билан суғориб туриш керак. Пушталар бегона ўтлардан тозаланиб, чопиқ қилинади. Бобо кўёш бу экинларни серхосил ва ширин-шакар бўлиб ўсиши учун нурларини аямай сочади. Қовун-тарвуз серсув, ширин, чанқоқбосди мевалардир. Қадим замонларда узум сингари қовун-тарвузлардан ҳам ота-боболаримиз шинни қилишган. Узоқ йўлларга чиқишганда ўзлари билан албатта қовун-тарвуз олиб юришган. Қовоқни овқатга ишлатишади, ундан сомса, мантилар тайёрланади. Помидор, бодринг, сабзи, карам ва бошқа сабзавотлар ҳар хил тузлар, витаминларга бой бўлиб, нарҳез хусусиятига эга, қимматли озиқ-овқат маҳсулотлари ҳисобланади, кўп истеъмол қилинади, уруғидан ёғ олинади, чиқиндилари ва бир хил турлари чорва молларига озуқа сифатида берилади.

Болажонлар, мен сизларни ширин қовун-тарвузлар билан меҳмон қиламан. Сизлар эвазига менга улар ҳақида шеърлар, топишмоқлар, кўшиқлар айтиб берасизлар.

Сокина: У нимадир? Қонга ўхшаш,
Қони йўқ.
Ичидаги боласининг
Сони йўқ.

Азиз: Бобожон, бу — тарвуз! Мен ҳам топишмоқ айтмай:

Юмалоқ-семиз, ёғи йўқ,
Териси қалин, туки йўқ. ✓

(*Тарвуз*)

Деҳқон: Баракалла, болажонларим, тарвуз ҳақида жуда кўп топишмоқ билар экансизлар. Ҳаққиға мана сизларга тарвуз, маза қилиб еб олинглар-чи!

Шерзод: Тарвуздек ширин неъмат
Топилмайди дунёда.
Дум-думалоқ шакли бор
Жуда силлиқ, озода.

Нилуфар: Мен қовунман, сап-сарик,
Мен гўё ўлган тариқ.
Беқасам тўним гўзал,
Ичим гўёки асал.

Шаҳзод: Усти йўл-йўл, сарик, кўк.
Беқасамга ўхшайди.
Ширинлиги тил ёрар,
Ҳиди ўткир, бўйи паст,
Буни топинг, бу нима? (*Ҳандалак*)

Деҳқон: Оббо, болажонларим, жуда билагон чиқдиларинг-ку! Энди мен сизларга қовун ва ҳандалак ҳадя қиламан.

Боалар: Раҳмат, бобожон, тарвуз, қовун, ҳандалак — барчаси тил ёрар, асалдек ширин экан.

Деҳқон: Арзимайди, болажонларим. Полиз экинларидан яна қайсиларини биласизлар?

Боалар: Карам, пиёз, ошқовоқ, шолғом, картошка, турп, сабзи, лавлаги...

Деҳқон: Баракалла, боалар, жуда кўп билимга эга экансизлар, мана сизларга ўзларингиз билган сабзавотлар, буларни саватларингизга солиб олиб, ошпаз опангизга олиб боринг. Сизларга овқат пишириб берсинлар.

Болалар: Раҳмат, бобожон, бизни меҳмон қилганингиз учун! Шунча меҳнат қилиб, бизлар учун фойдали ва керакли сабзавотлар етиштирибсиз, кам бўлманг! Хайр, яхши қолинг!

Деҳқон: Ош бўлсин! Келиб туринглар, энди баҳорда келиб, менга экин-тикин ишларимга ёрдам берасизлар.

Тарбиячи ҳам деҳқонга миннатдорчилик билдириб, болаларни совғалари билан гуруҳга олиб кетади ва «Полизда» ҳаракатли ўйинини ўйнашади.

Мавзу. МЕВАЛИ ДАРАХТЛАР (ОЛМА, ГИЛОС) ВА УЛАРНИНГ МЕВАЛАРИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машгулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, уларга олма ва гилос дарахтлари, уларнинг гули, меваси билан таништириб, таққослашни ўргатиш.

Машгулот жиҳози: Дарахтлар муляжлари, мевалар, гилос ва олма қоқилари, рангли расмлар.

Машгулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни боғча боғига сайрга олиб чиқади.

— Болажонлар, боққа бир назар ташласангиз, боғимизда хилма-хил мевали дарахтлар борлигини кўрасиз. Бу дарахтларнинг кўчатларини экишдан бошлаб, мева бера бошлагунича боғбон тинмай меҳнат қилган, чунки кўчат эксангиз-у, уни парвариш қилиб, тагини юмшатиб, суғориб турмасангиз, у қуриб қолади. Ота-боболаримиз қадим замонлардан буён тинмай меҳнат қилиб, далаларда, чўлларда, қир-адирларда, тоғу тошларда кўчатлар экиб, катта-катта боғлар барпо этганлар. Шу сабабли ҳам биз яшаётган юрт — жаннатмакон Ўзбекистон дея аталур. Аждодларимиз доимо «Яхшидан боғ қолади, ёмондан доғ қолади», деган нақлни ўзларига шиор қилиб олганлар.

Тарбиячи дарахтлардан олма ва гилос меваларини болаларга териб, ювиб беради ва савол-жавоб ўткази:

Тарбиячи: Болажонлар, бу дарахтларни, меваларининг номларини биласизларми?

Муниса: Олма дарахти.

Феруза: Опажон, бу эса гилос дарахти.

Тарбиячи: Тўғри топдингизлар, билимдон қизларим, энди айтинглар-чи, буларнинг бир-бирига ўхшашлик томонлари борми?

Нилуфар: Опажон, иккови ҳам бизларга мева беради.

Тарбиячи: Тўғри, бир-биридан фарқ қиладиган томони нимада?

Сокина: Олма дарахтининг барги каттароқ, гилосники — кичикроқ, ингичкароқ ва чўзинчоқроқ бўлади. Олма меваси катта, ранги сариқ, қизил ва кўк бўлиши мумкин, гилос эса, албатта, майда ва ранги қип-қизил, қора ва сариқ бўлади.

Умид: Олма мевасининг шакли думалоқ ёки узунчоқ бўлади, гилос эса фақат думалоқ шаклда.

Шерзод: Гилоснинг мазаси нордон, олманинг мазаси ҳам нордон, ҳам ширин бўлади.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, олмани қишин-ёзин истеъмол қилсак бўлади, уларни совуқ, салқин жойларда, ертўларда сақлаб, кўкламгача истеъмол қилсак бўлади. Яна олмаларни, гилосларни қоқи қилиб, қуритиб олиш, мураббо, шарбат, қиём ҳам қилиб, баҳоргача истеъмол қилиш мумкин.

1. Ўзи кўм-кўк, юзи қип-қизил. ✓
Бу нима? (*Олма*)
2. Қизил гулдай, гул эмас,
Ҳиди гулдан кам эмас,
Ўзи думалоқ, тухум эмас,
Есанг ширин, шакар эмас. (*Олма*)
3. Мунчоқ десам, юмшоқ-ку,
Дум-думалоқ, ушоқ-ку,
Ранглари-чи, қон-қизил,
Есанг мазза, нақ асал. (*Гилос*)

Шаҳзод: Олчахонга устозман,
Нордонликдан халосман,
Ундан катта бир оз ман,
Сизлар севган Гилосман.

Муштарий: Мен Гилосман, Топсанг
Кулоқ сол, Қўшалогимни,
Рангим ёқут Кулоғингга
Тотим бол. Тақиб ол.

Нилуфар: Ҳидим хушбўй, рангим ол
Таъмим сен ҳам татиб қол.
Қўлинг чўзиб ол мани,
Фойдага кон Олмани.

Элдор: Олмадир менинг исмим,
Бирам ёқимли исим,
Неъмат ичра аъломан,
Етмиш дардга давоман.

Акмал: Мен сизларнинг Олмангиз
Хомлигимда олмангиз,
Нортожига ўхшаб, сўнг
«Вой, қорним» деб қолмангиз.

Хумоюн: Қизил, қора, сариқ гилос турлари
Шифобахшдир мева, банди, барги ҳам,
Кимё модда В,С дармондоридир.
Гули эса яраларга зўр малҳам.

Тарбиячи: Раҳмат, болажонлар. Олма ва гилос ҳақида жуда кўп шеър ва топишмоқлар билар экансизлар, хатто уларнинг шифобахш, дармондори мева эканлигини ҳам билиб олдингизлар. Бундан хурсанд бўлган боғбон бизларни ушбу мевалар билан меҳмон қиляптилар. (Боғбон болаларга бир сават олма ва бир лаган гилос меваларини олиб келиб беради, болалар унга миннатдорчилик билдиришади.) Энди сизлар билан шоир Пўлат Мўмин шеърига бастакоримиз Д. Омонуллаева басталаган «Олма» кўшигини биргаликда куйлаймиз:

Олмани қаранг,	Кетмас узилиб,
Юзлари таранг.	Турар тизилиб.
Шоҳда қалтирар,	Ким олма еса
Ранги ялтирар.	Мазза-ю мазза.

Тарбиячи болаларга «Олма» ҳикоясини сўзлаб беради: Бир аёл кўчада сават тўла олма кўтариб борарди. Саватдаги олмалардан бири ерга тушиб қолди, лекин эгаси буни сезмади. Аёлнинг орқасидан бир бола уни секингина ердан олиб, чўнтагига солди ва аёлнинг ёнидан ўтиб кетаётганида аёл уни тўхтатиб, саватдаги олмалардан бирини унга узатди. Бола олмани олишга уялди, бесўроқ чўнтагига солган олмаси олов бўлиб унинг танасини куйдираётгандек бўлди. У чўнтагидаги олмани олиб, саватга ташлади ва югуриб кетди.

Аёл олмани узатганича ҳайрон бўлиб боланинг орқасидан қараб қолди. Бола эса уйига келиб, роса йиғлади, чунки ўзининг қилмишидан уялганди.

1. Айтинглар-чи, бу бола бесўроқ олмани чўнтагига солиб тўғри иш қилдими?

2. Қилмишига пушаймон бўлиб, уялгани виждони қийналгани учунми?

3. Халқимиз «Сўнгги пушаймон — ўзинга душман», деб нега айтади?

Машғулот охирида тарбиячи болаларга қуритилган олма ва гилосларни бир-биридан ажратиш топширигини беради ва машғулотни, болаларнинг билимини хулосалаб, яқунлайди.

Мавзу. ПОЛИЗ ЭКИНЛАРИДАН — ЛАВЛАГИ ВА ШОЛҒОМ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулотнинг мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, полиз экинлари билан яқиндан таништириш. Уларнинг шифобахш хусусиятлари тўғрисида тушунча бериш.

Машғулот жиҳозлари: Сабзи, шолғом ва лавлаги, сабзавотлар муляжлари.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга саватдаги сабзавотларни кўрсатиб, биргаликда уларнинг номини аниқлайди. Лавлаги икки йиллик ўсимлик бўлиб, эрта баҳорда экилади. Сентябрь ойида пишиб етилади, сергўшт ва серсувдир. Лавлагининг таркибида қанд моддаси кўп. Ундан шакар олинади, овқатга ишлатилади. Чорва молларида озуқа сифатида ҳам ишлатилади. Оқ лавлаги ва қизил лавлаги турлари мавжуд. Лавлагидан салатлар тайёрланади.

Шолғом. У ҳам эрта баҳорда экилиб, ёз, куз ойларида пишиб етилади. Овқатга солинади. Одамлар шамоллаганда истеъмол қилса, фойда беради. Лавлаги сингари уруғидан экилади ва парвариш талаб қилади.

Топишмоқлар:

1. Ер тагида қизил бўҳча. (*Шолғом*)
2. Ичим қопдек қип-қизил,
Қизилдир ҳатто юзим.
Думим бор, йўқ палагим,
Нимадир бу? (*Лавлаги*)
3. Сувни роса симирдим,
Ер тагида семирдим.
Дангасалигим ёлгон,
Мени дейдилар... (*Шолғом*)

Тарбиячи болаларга «Шолғом» эртагини айтиб беради ва улар билан бирга саҳналаштиради. Парвариш яхши бўлса, шолғом серҳосил ва йирик бўлиши ҳақида тушунча беради.

Машғулотнинг иккинчи қисмида тарбиячи болалари билан «Ким тезроқ, чаққонроқ саватдаги сабзавотларни ажратиб олади?» ўйинини ўйнайди.

«Расм бўлакларидан шолғом ва лавлагининг яхлит кўринишини тузинг» дидактик ўйинини бажаради.

Машғулотнинг якунида болалар билан «Товуқлар полизда» ҳаракатли ўйинини ўйнайди.

Мавзу. полиз экинларидан – пиёз билан таништириш

Машғулотнинг мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, полиз экинларидан пиёз, унинг фойдали хусусиятлари билан таништириш. Болалар билан биргаликда пиёз экиш.

Машғулот жиҳози: Саватдаги пиёз, меҳнат қуроллари, расмлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан баҳор фасли, фасл ўзгаришлари тўғрисида суҳбат уюштиради (куёш ерни қиздиради, қорлар эрийди, ёмғир ёғади, момақалди роқ бўлади, боғлар, далалар кўм-кўк ўт, дала гуллар билан қопланади, дарахтлар гуллайди, барг чиқаради).

Шаҳод: Сарпо кийди боғ-далам,
Қирда ёқут пиёлам,
Офтоб шуъласи алвон,
Камалак кўкда нарвон.

Мухлиса: Салом кўм-кўк баҳорим,
Сойлари шўх оқарим.

Ҳай-ҳай, гўзал камолинг,
Гуркирайди жамолинг.

Акмал: Гул боғчам кенг қучоғи,
Жажжи гулга тўлибди. *Асмал*
Кумушдек дўппилар кийиб,
Бойчечаклар кулибди.

Сокина: Осмон тиниқ кўк шоҳи,
Оқ булут кезар гоҳи.
Гулларга кўмилади,
Қандак ўрикнинг шоҳи.

Тарбиячи: Баҳор фаслини жуда чиройли таърифладингизлар.
Энди топишмоқ айтамыз.

1. Қат-қат тўнли, қарич бўйли,
Бу нима? (*Пиёз*)

2. Қават-қават тўни бор,
Пак-пакана бўйи бор. (*Пиёз*)

— Тўғри топдингизлар, бу — пиёз.

Пиёзнинг таъми қандай? (*Аччиқ.*)

— Рангини биласизми? (*Оқ, қизил.*)

Тарбиячи пиёзнинг шифобахш хусусиятлари тўғрисида га-
пиради.

1. Ёгга қовуриб еганда, балғам кўчириб, йўтални йўқотади.

2. Пиёзнинг сувини сиқиб бурунга томизганда, тумовни да-
волайди.

Азиз: Менсиз қозон осилмас,
Ошга гуруч босилмас.
Артилганда пўстларим,
Йиғлайверманг дўстларим.
Саримсоққа устозман,
Сизга таниш Пиёзман.

Бирор овқат пиёзсиз тайёрланмайди. Пиёзни хом ҳолида ҳам севиб истеъмол қилишади, салатларга ишлатишади. Пиёз кўк ҳолида ҳам ишлатилади. Жуда кўп шифобахш хусусиятларга эга.

Тарбиячи болаларни боғча боғига олиб бориб, деҳқон билан пиёз экишади.

— Ассалому алайкум, боғбон бобо. Болалар билан сиздан пиёз экиш сирларини ўргангани келдик.

— Ва алайкум ассалом, болаларим. Пиёз экиш меҳнат талаб қилади. Келинлар, биргаликда меҳнат қиламиз. Ўғил болалар менга ерни ағдаришга ёрдам беришади, ўғит соламиз, сўнгра кичик-кичик пушталар тортиб, унга кўкара бошлаган пиёз бошларини бир қарич-бир қарич масофада экамиз. Қизларимиз пиёзларга қуйиш учун сув олиб келишади. Баракалла, болаларим, жуда меҳнатсевар, чаққон болалар экансизлар.

1. Меҳнат қилиб топганинг
Қанд-у асал тотганинг
2. Меҳнат, меҳнатнинг таги — роҳат.

Болалар боғбон билан хайрлашиб, пиёз экишни ўргатгани учун миннатдорчилик билдиришади ва гуруҳга қайтиб келиб, «Деҳқон бозори» ўйинини ўйнашади. Бунда сабзавотларни сотиб олиш учун пул вазифасини болаларнинг мевалар ёки сабзавотлар ҳақида биладиган шеърлари, топишмоқлари, мақол ёки тез айтишлари бажаради. «Пули бўлмаган» бола рақсга тушади.

Мавзу. МАНЗАРАЛИ ДАРАХТЛАРДАН — ЧИНОР БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, манзарали дарахтлардан — чинор билан таништириш, унинг экологик тизим ва инсон ҳаёти учун фойдали томонларини тушунтириб бериш.

Машғулот жиҳози: Чинор барглари, рангли расмлар.

Машғулотнинг бориши: Машғулот бошида тарбиячи чинор тасвири туширилган катта расмни доскага илиб қўяди. Чинор баргларини болаларга тарқатади. Чинорнинг узоқ умр кўриши, ўсиши, унинг соясида чойхона, ошхона, гузарлар қурилиб, тагида одамлар ўтириши ҳақида айтиб беради. Чинор экилган ерлар азалдан фойзли-тароватли, одамларни ўзига жалб этадиган маскан ҳисобланади. Узоқ умр кўрган серфарзанд инсонларни чинор дарахтига ўхшатишади. Чинор нафақат гўзал манзара касб этиши учун, балки инсонлар нафас оладиган ҳавони тозалаб бериши учун ҳам экилади. Ўзимизнинг ўлкамизда кўплаб машҳур чинор экилган жойлар бор. Масалан, Чорчинор маҳалласида тўртта чинор тагида қурилган болалар оромгоҳи ёки Сай-

робдаги чинор остидаги катта гузар. Бу чинор XIX асрда мактаб сифатида одамларга хизмат қилган. Унинг ковагида болалар илм олишган, китоб ўқишган. Бу ҳолат ҳатто тарих саҳифаларида ёзиб қолдирилган.

Чинор тагида ариқ,
Сувлари шилдирайди.
Бошимда ипак рўмол,
Шамолда ҳилпирайди.

Чинорнинг соясида
Ўтирсам дўппи тикиб,
«Балли, қизим» дейдилар,
Аяжоним тикилиб.

Тарбиячи болалар билан «Баргига қараб дарахт номини топ» дидактик ўйинини ўйнайди ва манзарали дарахтлар мавзуси бўйича тест савол-жавоблари ўтказди.

КАТТА ГУРУҲЛАР УЧУН МАВЗУЛАР

Мавзу. ЎСИМЛИКЛАР РИВОЖЛАНИШИДА СУВ, ҲАВО, ҚУЁШ ВА ТУПРОҚНИНГ АҲАМИЯТИ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, ўсимликлар ривожланишида сув, қуёш, ҳаво ва тупроқнинг аҳамияти борасидаги тасаввурни кенгайтириш.

Машғулот жиҳозлари: Табиат манзаралари тасвирланган суратлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан гуруҳ майдончасига саёҳат уюштиради ва бу ерда ўсиб турган ўсимликлар, уларнинг ўсиши учун табиат унсурлари — сув, ҳаво, қуёш ва тупроқнинг аҳамиятини кўргазмали намойиш қилади. Ўсимликлар табиий ҳолда тупроқда ва ҳатто сувларда ўсишини тушунтиради. Ўсимликларнинг қаерларда ўсишлари (денгиз, дарё, кўл, канал, ботқоқликлар), уларнинг йиллар давомида қайси ҳаёт тарзига мослашганлиги катта аҳамиятга эга. Тарбиячи болаларга табиатдаги барча ҳодисаларнинг бир-бири билан боғлиқлиги ҳақида тушунча беради. Масалан, инсон сингари ўсимликлар ҳам ўсиши, озиқланиши, тоза ҳаводан нафас олиши лозим. Фарқи шундаки, инсон фақат тоза ҳаводан нафас олса, ўсимликлар ифлос ҳавони ютиб, кислород билан бойитилган тоза ҳаво ишлаб чиқаради. Уларнинг яхши ўсиб, унишлари учун нималар билан озиқланиши кераклиги ҳақида болалар билимини аниқлайди (тупроқ, маҳаллий ўғит, сув, қуёш). Ўсимлик ўсиши учун, биринчи навбатда, тупроқдан озиқланади, ёруғликка чиқа бошлайди, ёруғликдан, сув, ҳаво ва қуёшдан ўзига энергия ва иссиқлик олади ва ривожланади. Шу сабабли ҳам деҳқонларимиз, боғбонларимиз ўзлари эккан ўсимликлар ва ниҳолларнинг тагини юмшатиб, мунтазам равишда сув бериб, ўсишларига ёрдам беришади. Тарбиячи болалар билан боғча ҳовлисида ўсаётган дарахтлар, майсалар ва гулларни кузатади. Тупроқда мавжуд тошчаларни тўдалашиб, териб олади ва тошлоқда дарахтлар ва ўсимликлар ўсиши қийинлигини болаларга тушунтиради. Ўсимликлар ўсишида сувнинг аҳамиятини тушунтиришда шеърлар ва топишмоқлардан фойдаланади.

Феруз: Сувсиз — ҳаёт бўлмас, меҳнатсиз — роҳат.

Тарбиячи: Сув қатраси — дур қатраси.

Мақсуд: Дарахт бир ерда кўкараб.

Азиза: Ҳўйиб олдим, ўрни йўқ. (*Сув.*)

Гулрухсор: Тилла сандиқ очилди, ичидан зар сочилди. (*Қуёш.*)

Камола: Тилла баркаш ярақлайди, бахт улашиб чарақлайди.
(*Қуёш.*)

Одина: Зар гилам — зар-зар гилам, кўгарай десам оғир гилам. (*Ер.*)

Тарбиячи: Раҳмат, болажонлар, табиатимиз яшнаши учун лозим бўлган табиат унсурлари тўғрисида кўнгина шеър, мақол ва топишмоқлар билар экансизлар. Ҳақиқатан ҳам: ер хазина — сув гавҳар. Фасллар келиши билан ўсимликлар дунёсида ҳам ўзгаришлар бўлади. Баҳорда дарахтлар, гуллар, майсалар гуркираб яшнаса, ёзда ўз мевасини инсонларга улашади, куз келиши билан барглар, гуллар, майсалар сарғайиб тўкила бошлайди, қиш фаслида эса хонаки гуллардан ташқари бирон-бир ўсимлик ўсмайди. Буларнинг ҳаммаси қуёшнинг нур сочиши, тупроқнинг иссиқлиги, ҳавонинг нам ёки қуруқлиги, ёнғингарчиликнинг кўплиги ёки озлиги билан бевосита боғлиқ.

Келди кўклам, келди май куни,
Кўкда кезар оловли қуёш,
Келди ёшлик, баҳор байрами,
Кўнгил қувон, шодлан, яйра, тош!

Тарбиячи яна бир бор болаларга атроф-муҳитдаги ўсимликлар дунёсининг ривожланиши учун қуёш, сув, ер, ҳавонинг аҳамиятини таъкидлайди. Улар билан биргаликда гулларни, дарахтларни парвариш қилади. Машғулот якунида «Қуёш ва ёмғир» ҳаракатли ўйини ўйналади.

Мавзу. ДАРАХТЛАР, БУТАЛАР, ГУЛЛАР, ЎТЛАР ҲАҚИДА ТУШУНЧА БЕРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, атрофимизда ўсадиган дарахтлар, буталар, ўтлар ва гуллар қаерда, қандай ўсишларини болалар тасаввурларида кенгайтириш.

Машғулот жиҳозлари: Гуллар, буталар, дарахтлар муляжлари, гербарий.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан гуруҳ майдончасига саёҳат уюштиради. Йўл-йўлакай болалар билан табиатни парвариш қилиш, дарахтларга, гулларга, буталарга, майсаларга нисбатан ғамхўрлик қилиш лозимлигини уқтириб боради. Болалар ўсимликларнинг ҳар бир фаслда ўзгача кўринишга эга бўлишини аниқлаб, сабабини ўрганишади.

Тарбиячи: Болажонлар, боғчамиз боғида қандай ўсимликлар ўсар экан?

Феруз: Дарахтлар (олма, ўрик, шафтоли, ёнғоқ, бодом)...

Азиза: Буталар (наъматак, анор)...

Дилноза: Гуллар (атиргул, гулсапсар, гултожихўроз, намозшомгул, чиннигул) ...

Камола: Ўтлар, сабзавотлар, буғдой...

— Тўғри, болажонлар, ҳамма ўсимликларнинг номини билар экансизлар. Лекин боғчамиз боғига кирганимизда, биринчи навбатда, бизга гуллар кўринади. Уларнинг яшнаб очилиб туришидан кайфиятимиз кўтарилади.

Одина: Гуллардан жуда чиройли ҳидлар таралиб, баҳр-дилимиз очилади.

Элдор: Гулларга асаларилар кўниб, уларнинг ширасидан асал олади.

Дилфуза: Гулларнинг устига чиройли капалаклар кўниб юради.

Нафиса: Опажон, баъзи гулларнинг ширасидан атир, шампунлар тайёрланади.

Тарбиячи: Гуллар ҳақида жуда кўп нарсаларни билар экансизлар, уларга қандай муносабатда бўлишимиз керак — шуни ҳам биласизларми?

Эркин: Уларни ҳимоя қилишимиз керак, парвариш қилиб, тагини юмшатиб, сув беришимиз керак, пайҳон қилмаслик керак.

Тарбиячи: Қиш, қаҳратон тунлари,
Уй иситар пояси.
Ёз, саратон тунлари,
Баҳра берар сояси. (*Дарахт*)

Тарбиячи болалар билан мевали ва манзарали дарахтлар ҳақида суҳбат уюштиради.

Тарбиячи болалар билан буталар ҳақида ҳам суҳбат уюштиради. Уларнинг вакили бўлган наъматакнинг фойдали хислатларини санаб ўтади.

Гулруҳсор: Дарахтларнинг япроқлари, гуллари, меваларига қараб, уларни мевали ёки манзарали дарахтлар турига мансуб

эканлигини биламиз. Баъзи дарахтлар бизларга мева берса, баъзи дарахтлар эса чиройли манзаралар касб этиб, баҳр-дилимизни очади.

Одина: Дарахтлар ҳам барча ўсимликлар каби чангланган ифлос ҳавони ютиб, ўзларидан кислородга бойитилган тоза ҳаво ишлаб чиқаради.

Сокина: Опажон, дарахтларимизнинг меваларини бизлар қишин-ёзин еймиз (олма, анор, хурмо, нок, бодом, ёнғоқ).

Феруз: Оналаримиз дарахт меваларидан ширин мураббо ва шарбатлар тайёрлашади.

Тарбиячи: Атрофимиздаги ўсимликларнинг яхши ўсиши учун, бизларга кўпроқ мева етказиб бериши, чиройли манзараларни касб этиши учун нима етарли бўлиши керак?

Болалар: Куёш нурлари, ёғингарчилик, сув, иссиқ ҳаво, серунум тупроқ.

Тарбиячи болалар билан ўсимликларнинг ўсишида табиат унсурларини аҳамияти борасида қисқача суҳбат уюштиради.

Феруз: Ўзи ширин туклигина, мазаси бор тотлигина. (*Шафтоли.*)

Одина: Эрта баҳорда кулди, совуқ тушгач тўкилди. (*Барг.*)

Феруз: Мен — баҳорман, келтираман атрофга гул-лолалар, Синдирмангиз, ўтинаман дарахтларни болалар.

Тарбиячи болалар билан уларнинг билимини аниқлаш, хулосалаш мақсадида тест савол-жавобларини ўтказди:

1. Қишин-ёзин кўм-кўк либосда?
А) тол В) арча С) бодом
2. Қайси дарахт мева қилмайди?
А) шафтоли В) терак С) олма
3. Мевали дарахтларни топинг
А) арча, терак В) нок, олма С) чинор, қайрағоч
4. Бу гулларнинг қайси бири сувда ўсади?
А) атиргул В) нилуфар С) гулсалсар
5. Баҳорда биринчи бўлиб очиладиган гулни аниқланг.
А) лолақизғалдоқ В) чучмома С) бойчечак
6. Қайси дарахт биринчи бўлиб гуллайди?
А) ўрик В) бодом С) гилос.

Тез айтиш

1. Жамила жийдани жойига жойлади.
2. Экинни Эркин эккан экан.

Тарбиячи болаларга Анвар Обиджон қаламига мансуб «Ёнғоқ» шеърини айтиб беради.

Баҳорда тўн бичаман, уни кузда ечаман.
Шамол келса ғувиллаб, тўкиламан дувиллаб.

Олма

Олмадир менинг исмим,
Бирам ёқимли исим.
Неъмат ичра аъломан,
Етмиш дардга давоман.

Машғулот охирида «Боғбон» ҳаракатли ўйинини ўйнашади.

Мавзу. ТАБИАТ ҲАҚИДА БОЛАЛАР ТАСАВВУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, табиат дунёсининг ранг-баранглиги, ўсимликлар ва ҳайвонот оламининг, жонли ва жонсиз табиатнинг уйғунлиги ҳақидаги билимларини кенгайтириш, табиат ҳодисаларини кузатиш.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан «Табиат деганда нимани тушунамиз?» мавзусида суҳбат уюштиради.

Феруз: Атрофимизда мавжуд қуёш, ой, юлдузлар, ер, ҳаво, сув, тоғу тошлар, дала-қирлар, дарахтлар, ўсимликлар ва одамлар — буларнинг ҳаммаси табиатдир.

Тарбиячи: Атрофимизни ўраб турган, Ферузжон санаб ўтган барча нарсалар табиат ёки экология деб аталади. Табиат шундай ажойиб нарсаки, ундаги жонли ва жонсиз, ранг-баранг ўсимликлар ва ҳайвонот оламини уйғунсиз тасаввур этиб бўлмайди. Атрофимиздаги табиат манзарасига бир боқинг: мовий осмонда қуёш чарақлаб, оқ булутлар сузиб, қушлар чарх уриб юрибди. Дарахтларнинг барглари шамолда шитирлайди, ариқда сув жимирлаб оқаяпти, гуллар очилган, ўтлар яшнаб кўкарган, бу гўзал табиат қўйнида эса инсон, яъни сиз ва биз яшаймиз. Табиатдаги ҳамма нарсалар, жараёнлар бир-бири билан боғлиқдир. Табиатнинг узилмас занжири бўлган бу организмнинг ривожланиши учун нима зарур?

Одина: Ҳаво, сув, қуёш, ёруғлик, иссиқлик, озиқ-овқат.

Тарбиячи: Тўғри, булар ҳаммаси бир-бири билан боғлиқ. Қуёш иссиқлик етказиб берса, сув қон сингари ўсимликлар учун озуқа, тупроқ. Дарахтлар ва ўсимликлар инсон учун маҳсулот етказиб берса, инсон уларни истеъмол қилиб, табиатнинг ривожланиши учун уни парвариш қилади.

Камола: Масалан, терак ёз давомида жуда кўп чангни ютиб, одамларга тоза ҳаво етказиб беради.

Тарбиячи: Дарахтлар ва буталар ҳавони чанг ва ғубордан тозалайди, иссиқ кунларда одамлар уларнинг сояларида дам олишади, дарахтлар одамларга мевалар етказиб беради. Ўсимликлар одамлардан ташқари ҳайвонлар билан ўзаро чамбарчас боғлиқдир. Ҳайвонлар нима билан озиқланишини ким айтади?

Камола: Ҳайвонлар ўт-ўланлар, ўсимликлар, уларнинг мевалари билан озиқланади.

Тарбиячи: Тўғри, демак, дарахтлар ҳайвонот олами учун ҳам озуқа сифатида хизмат қилади. Қушлар, ҳайвонлар ўсимликларга қандай фойда беради?

Нафиса: Қушлар, баъзи бир ҳайвонлар дарахтларга зарар етказадиган қурт ва ҳашаротларни еб, уларни ҳимоя қилади.

Тарбиячи: Биз сизлар билан санаб ўтган одамлар, дарахтлар, ўсимликлар, ҳайвонлар, қушлар — барчаси жонли табиат вакиллари дир. Чунки улар озиқланади, нафас олади, ўсади, ривожланади, кўпаяди ва охирида нобуд бўлади. Улар шу хусусиятлари билан ҳам жонсиз табиат жисмларидан фарқ қилади. Жонли табиат султони одам — ўз ҳаёти учун зарур барча

нарсаларни жонли ва жонсиз табиатда, меҳнат жараёнида яра-тади. Лекин шу билан бирга, табиат бойликларидан оқилона фойдаланиш учун инсон уни яхши билиши, севиши ва ҳимоя қилиши керак. Шу сабабли кейинги вақгда «экология» деган тушунча пайдо бўлди (экология — *эко* — уй, *логос* — фан, деган лотинча сўзлардан ташкил топган). Яъни барча тирик мавжудотлар уйи (табиат ҳақида фан). Экология тирик мавжудотларнинг бир-бири ва жонсиз табиат билан боғлиқлиги, одамнинг табиатдаги хулқ-атвори, унинг табиатга маданий муносабати ҳақидаги фикрдир. Табиат ва инсон бир—бутун.

1. Зар гилам — зар-зар гилам, кўтарай десам оғир гилам. (*Ер.*)
2. Кетаверади, кетаверади, орқасига қарамайди. (*Сув.*)
3. Тилла сандиқ очилди — ичидан зар сочилди. (*Кўёш.*)

Тарбиячи: Табиат жисмлари қаттиқ, суюқ ва газсимон бўлиши тўғрисида болаларга тушунча беради. Масалан, тош, темир — қаттиқ жисм; сув, нефть, бензин — суюқ жисм. Улар шаклсиз бўлиб, оқиб кетиши, ёйилиб ёки учиб кетиши мумкин. Ҳаво, табиий газ — газсимон жисмлар, уларнинг баъзи бирларидан нафас оламиз. Улар тарқаб, учиб кетиш хусусиятига эга, суюқлик сингари шаклсиз, ҳаво бошқа жисмлардан бўшаган барча бўшлиқларни эгаллаб, кўзга кўринмайди.

Феруз: Ер, кўёш — ота-она, доим бизга парвона,
Улар жуда серфарзанд, болалари асал-қанд.
Бир-биридан ортиқдир, бари бизга тортиқдир,
Аралаш ўғил-қизи, икки юзи қирмизи.

Камола: Қизғиш думалоқлиги отасига ўхшайди,
Серсув ва қумоқлиги онасига ўхшайди.

Озода: Алп чинорлар — полвонлар, хуш қоматли ўғлонлар,
Мевалари — невара, ўт-ўланлар — чевара.
Гул-чечаклар — қизлардир, ердаги юлдузлардир,
Биз ҳам уларга фарзанд, ажралмас азиз дилбанд.

Тарбиячи: Раҳмат, болажонлар, табиат жисмлари ҳақидаги олган билимларимизни жуда чиройли қилиб шеърый ифодаладингиз. Энди ўзимизни тест саволлари орқали синаб кўрамиз.

1. Ер, сув, тоғу тош ҳам ухлайдими? Ухласа, қайси фаслда?
А) қишда В) ёзда С) баҳорда.
2. Ҳаёт ташкил топган 4 унсурлардан номаълумини топинг.
А) сув Б) ҳаво С) тупроқ Д) ...?

3. Қишда қайси дарахт ухламайди?

А) чинор В) хурмо С) арча

4. Ойна каби ялтирайди, иссиқ тегса мўлтирайди?

А) ойна В) муз С) сув

Тарбиячи болалар билан ҳар бир фаслга хос ўзгаришлар ҳақида якуний суҳбат уюштиради ва машғулоти тугатади.

Мавзу. УЙ ПАРРАНДАЛАРИ (ТОВУҚ, ХҲРОЗ, ҒОЗ, КУРКА, ҲРДАК) БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулоти мақсади: Болаларнинг табиат борасидаги билимларини аниқлаб, уй паррандалари номларини билиш, уларнинг ўзига хос хусусиятларини бир-биридан фарқлаш ва таққослашни ўргатиш.

Машғулоти жиҳозлари: Паррандалар, уларнинг муляжлари, суратлари, паррандалар тухумлари ва озуқаларидан намуналар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан уй паррандалари ҳақида суҳбат уюштиради ва уларнинг билимларини аниқлайди.

Феруза: Бизлар уйда товуқ, хўроз, курка, ғоз боқамиз.

Ҳрол: Бизлар ўрдак боқамиз.

Тарбиячи: Болаларга ушбу уй паррандаларининг оқ, қора, сарик, кўк, қизил рангларда бўлиши ҳақида айтиб ўтади. Уларнинг бир-биридан патларининг катта-кичиклиги ва юмшоқлиги билан ажралиб туришини айтади (кўргазмалар намоиш этилади). Уй паррандалари ичида энг каттаси курка бўлиб, у 18—20 кг гача гўшт қилиши мумкин. Курканинг номи унинг ўзига хос «қур-қур» деб овоз чиқаришига мос берилган. Товуқ, хўроз, курка сувда сузолмайди, қуруқликда яшайди, ғоз ва ўрдаклар сувни яхши кўради ва доимо сувда сузишга ҳаракат қилади. Демак, ғоз ва ўрдак парвариш қиладиган хонадонларда улар учун тайёрланган алоҳида ҳовузлар мавжуд. Товуқ, курка, ўрдак, ғоз тухум кўяди, гўшт беради, уларнинг патларидан ёстиқ ва кўрпалар тайёрланади. Барча паррандалар бир-биридан кўяётган тухумининг ҳажми, гўштининг кўп-камлиги билан фарқ қилади.

Топишмоқ: Пиширсанг ош бўлур — пиширмасанг қуш бўлур.
(Тухум.)

Тарбиячи болалар билан ҳар бир паррандага хос овозларни имитация қилади. (Қақ-қақ, воқ-воқ, қур-қур, ғоқ-ғоқ) ва хўроз ҳақида қўшиқ айтишади.

- Озода:* Бабақ хўроз, бабақ хўроз
Тожи қизил тароқ хўроз.
Думи гажак, юрар сергак,
Хўп келишган, бўйи дароз.
- Парда:* Айбин лекин, айтай секин,
Сал урушқоқ, чатоқ бироз.
Тумшук артиб, сақлар тартиб,
Қоматини тутади ғоз.
- Урол:* Одамларни, тоғамларни
Уйғотиши жуда ҳам соз.

Тарбиячи: Баракалла, хўроз ҳақида жуда яхши қўшиқ билар экансизлар. Бу қўшиқда хўрозга хос барча хусусиятларни айтиб ўтдингизлар — урушқоқлиги, кеккайиши, одамларни эрта тонгда уйғотиши. Айтинглар-чи, бу хусусиятлар товукқа ҳам хосми?

Болалар: Йўқ. Бу хусусиятлар фақат хўрозда бор.

Тарбиячи: Товуқ 20 кун қаноти остида олиб ётган тухумлардан жўжа очади ва уларни яхши парвариш қилиб, аста-секин катта қилади. Жўжалар катта бўлгандан кейин товуқ ёки хўроз эканлиги маълум бўлади. Товуқ жуда меҳнатсевар. (Тарбиячи болаларни богчада мавжуд товукхонага олиб боради ва кузатувни ташкил этади. Болалар билан биргаликда товукларга дон, сабзавотлар ва овқат қолдигини беради.)

Сарвиноз: Паррандалар донли ўсимликлардан буғдой, мак-кажўхори, тарик ва сабзавотларнинг хом ва пишган қолдиқларини ейди, унга сув бериб туриш керак.

Тарбиячи: Паррандалар озиқ-овқатни қандай ейди? Ейдими ёки чўқилайдими?

Урол: Паррандалар чўқиб-чўқиб ейди, чунки уларнинг чайнаб ейишлари учун тишлари йўқ.

Тарбиячи: Бу паррандалар юқорига уча оладими?

Феруз: Бу паррандалар уча олмайди, шу сабабли ҳам уларни уй шароитида боқамиз, кўпайтирамиз, тухумидан, патлари ва гўштидан фойдаланамиз. Тухумида жуда кўп инсон учун фойдали оқсиллар мавжуд. Тухумини қайнатилган ёки қовурилган ҳолда истеъмол қиламиз, пишириқлар пиширишда ишлатамиз.

Тарбиячи: Жуда кўп нарсани билар экансизлар, лекин қадим замонларда одамлар ғозлар патидан қалам сифатида фойдаланганини ҳам биласизларми?

Топишмоқ:

1. Сузишга мендан ўрнак ол — дейди чаққон... (*Ўрдак.*)

2. Сувда сузар, лек сувдан чиқар куп-куруқ.... (Ўрдак.)
3. Қағ-қағ-қаглаб юраман,
Ховлида дон тераман,
Эртага ҳам, болалар
Тухум қўйиб бераман. (Товуқ.)
4. Сувда сузиб ғоқ-ғоқ-ғоқ,
Ғоқ ошаман умбалоқ,
Кувнашади болалар,
Шундан бўлар вақтим чоғ. (Ғоз.)
5. Бир қўшним бор, аввал бошдан
Соқоли унинг, қизил гўштдан
Саҳар туриб, шовқин солар
Хабари йўқ, ҳеч бир ишдан. (Хўроз.)

Тарбиячи болаларни гуруҳ хонасига олиб киради ва стол устида турган тухум пўчоқлари, пластилин ёрдамида ғоз яшашни ўргатади.

Машғулотнинг охирида «Ғозларим» ҳаракатли ўйинини ўйнашади.

Мавзу. БАҲОР ЭЛЧИЛАРИ — БИНАФША, ЧУЧМОМА, БОЙЧЕЧАК, ЛОЛАҚИЗҒАЛДОҚ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, баҳор фасли ҳақидаги тушунчаларини бойитиш, табиат гўзаллигини ҳис қилиш ва гулларни таққослаб-фарқлашни ўргатиш.

Машғулот жиҳози: Табиий гуллар, гербарий, рангли фото-сураглар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан баҳор келиши билан табиатда бўладиган ўзгаришлар (қуёш иссиқлигининг кучайиши, қорлар эриб, кунлар иссиши, ўсимликлар ўса бошлаши, дарахтлар барг чиқариб гуллаши) ҳақида суҳбат уюштиради. Гўзал ўлкамизда баҳор фаслида дала-қирларимиз ям-яшил ўт-ўланларга бурканиши, баҳор элчилари бойчечак, бинафша, чучмома, лолақизғалдоқлар гуллаб, табиат фусункор манзара касб этишини болалар билан биргаликда тасвирлашади. Баҳорда йигит-қизларимиз баҳор, Наврўз сайилларига далаларга чиқишлари, гуллардан гулчамбар, сочпопук ясаб, сочларига тақишларини ҳикоя қилишади.

Дилафрўз:

Баҳордан бердинг дарак,
Осмон бўлди кўм-кўк.

- Сенга талпинган юрак,
Севган гулим Бойчечак. *актёр*
седин
- Нафиса:* Сени кўрсам боғларда,
Бахмал адир, тоғларда,
Ям-яшил ўтлоқларда,
Сен хуснга бой, чечак.
- Урол:* Бошлаб келдинг баҳорни,
Тоза кумуш наҳорни,
Олибсан ихтиёрни,
Сепларингни ёй, чечак. *дунда*
- Парда:* Баҳор келди элимизга,
Кўм-кўк бўлди боғ, дала. *Ш.С.Коркин*
Севинч тўлиб дилимизга,
Биз териб келдик лола.
- Элдор:* Бойчечагим турар тик,
Барглари яшил тетик
Унинг ранги сариқ-оқ
Бошида кумуш қалпоқ.
- Камола:* Бинафшажон, бинафша,
Туришларинг чиройли.
Богимизда очилиб,
Кулишларинг чиройли.
Ҳамма чиқар далага,
Бинафшани тергани.
Мен ҳам тердим бир даста.
Опамизга бергани.
- Тарбиячи:* Ўзи қизил гўзал бирам
Қирга ёзар, қизил гилам.

— Топинглар-чи, бу — нима? (*Лолақизғалдоқ.*)

— Тўғри, болажонлар. Ҳозир эшитган шеърларимиз, топиш-моғимизда гул барглариининг ранглари чиройли қилиб тасвирланган. Стол устида турган, расмларда тасвирланган гул ранглари ким айтиб беради?

Болалар: Лолақизғалдоқ — қизил, бинафша, чучмома — сиёҳранг, бойчечак — сариқ рангда гуллайди. Барглари, поялари тўқ яшил рангда.

Тарбиячи: Кўклам келса унади,
Офтоб чиқса — кулади.

У баҳорнининг элчиси,
Буни ҳамма биледи (*Бойчечак.*)

Элдор: Гул экдим гулзорда,
Гўзал бўлар баҳорда.

Рухсора: Баҳор тутар гулдаста,
Бизларга кучоқ-кучоқ. *Кучоқ*
Гулга тўлар бирпасда.
Обод шаҳар ва қишлоқ.

Тарбиячи: Баракалла, ҳақиқатан ҳам, баҳор келиб дарахтлар ва гуллар гуллаганда боғчамиз, шаҳар ва қишлоқларимиз жуда чиройли тусга киради. Бизлар ҳам ака-оналаримизга қўшилиб, далаларга гуллар териш учун чиқамиз ва қўшниқ куйлаймиз.

Бойчечак

Бойчечагим бойланди,
Қозон тўла айронди.
Айронингдан бермасанг,
Қозонларинг вайронди.

Қаттиқ ердан қазилаб чиққан, бойчечак,
Юмшоқ ердан юмалаб чиққан, бойчечак.

Мақоллар

1. Гул очилмаса, булбул сайрамас.
2. Она билан бола, гул билан лола.
3. Гул тикансиз бўлмас.

Тарбиячи болалар билан биргаликда тайёрлаб қўйилган қоғоз қийқимларини оқ қоғозга елимлаб, лола гулини аппликация қилишади. Машғулот охирида «Ким кўп гул терди?» ўйинини ўйнашади.

Мавзу. ПАХТА БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, пахта ўсимлиги ҳақида уларнинг тасаввурини кенгайтириш.

Машғулот жиҳози: Пахта муляжи, пахта, ип, мато, пахта далаларининг тасвирлари.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан юртимиз бойлиги бўлган пахта ўсимлиги тўғрисида суҳбатлашади. Пахта чиги-

тини эрта баҳорда экиб, сув бериб, чопиқ қилиб, парвариш қилиш кераклигини, кеч кузда мўл ҳосил беришини айтиб ўтади.

Сонсиз эгатларга сочилмиш, ана,
Менинг шодликларим, эзгу дардларим,
Менинг она халқим, эй, қадим, ҳалол
Ризқи она ерга сепилган, халқим.

Она юртимиз далаларида буғдой, шоли, маккажўхори, полиз экинлари, боғу роғлардан ташқари пахта экини ҳам экиб, етиштирилади. Чигитдан ўсиб чиққан гўза жуда чиройли ўсимлик. Барглари ва гуллари йирик, пушти ва сариқ рангда бўлиб, фақат бир кун давомида очилиб туради. Гўзага ёз давомида ишлов берилади. Гул ўрнида мевалар — кўсақлар кузда момик тоналар билан қопланган пахта бўлиб очилади.

Момикқина онаси,
Ёғлиққина боласи. (*Пахта толаси, чигит.*)

Элдор: Чаман, чаман пахтазор,
Юртимизда ифтихор.
Сендан бахтин топади
Меҳнат қилиб, пахтакор.

Далаларда пахта етиштирадиган меҳнаткашларимизни пахтакор деб атаймиз, улар эрта баҳорда чигит экиб, ёз фаслида гўзага ишлов бериб, ёзнинг охиридан кеч кузгача меҳнатлари маҳсули бўлган пахтани қўлла ва машина ёрдамида териб олишади. Пахтани бежизга «оқ олтин» деб аташмайди, чунки у кони фойда. Кундалик эҳтиёжимиз учун зарур пахта момигидан ип, мато, матолардан кийим-кечак, кўрпа-тўшак тайёрланади. Чигитидан эса истеъмол учун пахта ёғи олинади.

Элдор: Мен ўзбекнинг олд кучи,
Фахриман, гуруриман.
Юртнинг нони, кийими,
Бойлигиман, нуриман.

Дилафрўз: Деҳқон бобом ярим йил
Қилди мени парвариш,
Олти ой эрта-ю кеч
Сира тугамади иш.

Камол: Шунча меҳнати учун
Унга энг зўр мукофот —

Ернинг фарзанди деган,
Мўътабар, муқаддас от.

Шаҳзод:

Оппоққина ошнанг— мен,
Юмшоққина ошнанг — мен.
Эгнингдаги шу нимчанг,
Оқ кўйлагинг, кўк шимчанг,
Киссангдаги даструмол —
Бари менман, билиб ол.
Пайпоқларинг ҳам ўзим,
Айтсам тугамас сўзим.

Топишмоқлар

1. Оқ гулим, оппоқ гулим,
Ушлаб кўрсам, юмшоқ гулим,
Териб хирмон қилган эдим,
Бўлиб кетди «оқ тоғ» гулим. (*Пахта*)
2. Тагида бор юлдузи,
Териб олсанг бўлар тоғ
Уруғидан чиқар ёғ,
Дарров ўйланг бу ҳақда
Бу нимадир — ... (*Пахта*)

Тарбиячи шеър ва топишмоқларда ифодаланган пахтадан олинадиган маҳсулотлар ҳақидаги болалар билимларини хулосалаб, яқунлаб, машғулот охирида «Пахтамизни терамиз» номли ҳаракатли ўйинни ўйнатади.

Мавзу. АСАЛАРИ ВА ҚОВОҚАРИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, уларга асалари ва қовоқарини бир-биридан фарқлашни ва уларнинг зарарли, зарарсиз томонларини ўргатиб, билимларини бойитиш.

Машғулот жиҳози: Асалари ва қовоқарилар сурати, асаларилар уйининг сурати.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга асални ёқтирмайдиган ва уни хуш кўрмайдиган одам бўлмаслигини гапириб, асал қаердан олинишини сўрайди. (Болалар асал асалари уясидаги мум катакларидан олинишини айтишади.)

Тарбиячи болаларга асаларининг тинмай меҳнат қилиб асал йиғиши тўғрисида тушунча бериб, асални қаердан олиш мумкинлиги ҳақида ўртага савол ташлайди. (Болалар, асаларилар асални ҳар хил гуллардан йиғишади, деб жавоб беришади.)

Тарбиячи асалариларнинг гулларга кўниб, бир неча грамм асал йиғиш учун миллионлаб км масофани учиб ўтишлари лозимлиги ҳамда асалари бутун ҳаёти давомида бу ишларни бажаришини гапириб ўтади.

1. Боғда гинг-гинг учади,
Гул шарбатин ичади.
Кўрсанг узун найзали,
Ҳосил берар мазали.

2. Сизга-бизга улашиб,
Яна кетар қувлашиб.

Аброр: Асалари.

Тарбиячи: Тўғри, уларнинг органлари дарахт ва ўсимлик гулларидадан нектар йиғишга мослашган. Асаларилар орқа панжаларидаги мажуз туклари ва саватчалари ёрдамида гул чангини йиғади ва ташийди. Узун тухумчаси ва буқоғида гул чангини асалга айлантиради. Асаларилар қайси фаслда асал йиғмайдилар?

Дилафрўз: Улар қиш фаслида, яъни декабрь, январь ойларида дам оладилар.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, бу фаслда ўсимликлар гулламайди, шунинг учун асаларилар ёз буйи тинмай меҳнат қилдилар, қиш давомидаги озукани бутун ёз давомида ғамлайдилар.

Саид: Меҳнат — меҳнатнинг таги роҳат.

Лола: Меҳнат бахт келтирар.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, асаларилар ушбу мақолларга амал қилар эканлар. Асалариларнинг меҳнати қағбий тақсимланган, баъзилари овқат топади ва уни уяга ташиб келади, бошқалари эса уларни қабул қилиб, уяларидаги мум катакларига тақсимлаб чиқади, учинчиси, катак ичини тозалайди, бошқаси эса қанотларини қоқиб, уяни шамоллатиб туради, бешинчиси, эшик олдида кўриқчилик қилиб туради ва душманларни уйига киритмайди, олтинчиси эса қуртчаларни боқади, буларнинг ҳаммасини ишчи асалари бажаради. Одамлар қадимдан асалариларни «кўлга» ўргатганлар, шу сабабдан ҳам асаларилар қутиларда боқилади, улар деярли уй ҳашаротлари ҳисобланиб, ажойиб шифокорлардир. Болажонлар, асални истеъмол қилишдан ташқари яна нималарга ишлатамиз?

Ўрол: Асал кўпгина касалликларга даво.

Тарбиячи: Унинг қимматбаҳо дориси нимадир?

Парда: Қимматбаҳо дориси «заҳар»и.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, унинг заҳаридан тўғри фойдалана олсак одамларни кўпгина дардлардан халос қилади. Кўп миқдордаги асалари кишини чақса, нохуш ҳолатларга олиб келади. Масалан, бир йўла 400 асалари чақса, одам ҳалок бўлади, бироқ асаларига ўхшаш яна бир ҳашарот борки, бу қовоқари, улар асаларига ўхшаб меҳнат қилмайди, инсонни чақса баъзиларга таъсир қилмайди, баъзиларга таъсир қилиб шишиб кетар экан. Қовоқарининг асаларидан фарқи шунда. Шунингдек, асаларини «Болари» деб ҳам аташади.

Сарвиноз: Ишим бор жуда муҳим,
Бол йиғаман бутун кун.
Тегсанг чақиб оламан,
Нишим ишга соламан.

Тарбиячи: Жуда чиройли шеър экан.

Машғулот сўнгида тарбиячи болаларга «Болари ва қовоқари» эртагини сўзлаб беради ва савол-жавоб ўтказиб, машғулотни хулосалаб якунлайди.

Мавзу. МАНЗАРАЛИ ДАРАХТЛАРДАН АРЧА БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, уларга арча дарахтининг тузилиши, турлари, инсон учун қандай аҳамиятга эга эканлиги тўғрисида тушунчалар бериш.

Машғулот жиҳози: Арча дарахтидан намуна ва сурати, рангли қаламлар ва қоғоз, янги йил байрами сурати.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга топишмоқ айтади:

Қишин-ёзин бир-хил кийимда. (*Арча.*)

— Тўғри, болажонлар. Ўзларингиз англаганингиздек, қишда ҳам, ёзда ҳам бир хил кийим кийиб гурувчи дарахт, яъни арча ҳақида суҳбатлашамиз. Болажонлар, арчани биз кўпроқ қаерларда учратамиз?

Шаҳзод: Биз арчани кўпроқ тоғларда, ўрмонзорларда учратамиз.

Тарбиячи: Ўзимиз яшаётган ҳудудда арчани қаерда учратишимиз мумкин?

Бехруз: Йўлакларнинг икки четида, боғчамизда, уйимизда учратишимиз мумкин.

Тарбиячи: Баракалла, болажонлар. Арчанинг ноёб ва чиройли бўлгани учун ҳамма уни экиш ва парваришlashга ҳаракат қилади. Бойсунда ҳам арча ўрмонзори бор, ҳозирги кунда мазкур ўрмонзордан арчалар сотиб олиниб, Бойсун кўчаларини кўкаламзорлаштириш ишлари олиб борилмоқда. Мутахассисларнинг ёзишича, арчаларнинг новдалари ва мевалари сабинол, кедрол ва альдегит эфир мойларига бой. Тоғдаги арчалар «Ҳаёт суви»дан ичиб туради, деган қарашлар ҳам мавжуд. Шунинг учун улар минг йил яшайди, кейин эса ўзидан ўт чиқиб, ёниб кетади. Арчанинг ҳаёт сувидан ичган одам ҳам минг йил яшайди, дейишади.

Мақол: Арча сувини ичган — минг йил яшар.

Ушбу мақол айтганларимиз исботидир ва афсонавий тушунчалар маҳсулидир. Мазкур мақолда ва афсоналарда арчанинг шифобахш хусусиятига ишора қилинган. Арча меваси нафас йўли шамоллашларига, жигар касалликларига фойдалидир. Манзарали дарахт сифатида янги йил байрами ўтказилишида ўрни беқийсдир, анъана тусида албатта байрам даврасига арчани бепатиш кирган.

Элдор:

Арча ўйинчоғи

Мен арчага ўйинчоқ,
Қилиқларим кўп қувноқ,
Гавдам роса думалоқ,
Устим яппа-ялтироқ.
Қувноқ, ўйинқароқ —
Болаларга мен ўртоқ.

Бехзод:

Арчаман, яшил арча,
Мени севади барча.
Ҳамиша ям-яшилман,
Зумраддек зўр, аслман.
Болалар кулиб қувноқ,
Менга осар ўйинчоқ.
Олтин шарлар осишар,
Зар кокиллар осишар.

Фарангиз:

Тож кийдириб бошимга,
Давра қуриб қошимда.
Ўйнаб кулишар роса,
Қувнаб кетишар тоза.

Мени дерлар, опаси,
Ўрмоннинг маликаси.
Янги йил байрамида,
Энг азиз меҳмон, биз-да.

Тарбиячи: Баракалла, болажонлар. Шеърларингизда арчани батафсил таърифладингизлар. Айтиб ўтиш жоизки, арчанинг ёгочидан уйлар қурилади, эшик-деразалар, уй мебеллари ясалди.

Парда: Арча хушбўйлигидан мингга киради.

Тарбиячи: Тўғри. Унинг ҳиди шундай хушбўйки, тоғ арчаларини тандир сомсаларда, тандир кабобларда, хуллас уни истеъмол қилишда фойдаси жуда катта.

Тарбиячи болалар билан арча хусусида савол-жавоб қилиб бўлгач, арча расмини чизиш машғулотини ўтказди ҳамда йўналтиради, машғулотни хулосалаб, якунлайди.

Мавзу. ПОЛИЗ ЭКИНЛАРИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат борасидаги билимларини аниқлаб, уларга полизда экиладиган экинларни етиштириш тушунчасини бериб ўтиш, уларнинг тури ва инсонлар учун кундалик фойда келтириши тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтириш.

Машғулот жиҳози: Полиз экинлари сурати, полиз экинларидан айрим намуналар (сабзи, пиёз, картошка, карам).

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни боғ сайлига олиб чиқиб, деҳқон етиштираётган ширин-шакар полиз экинлари билан таништиради ҳамда полиз экинларидан қайсиларини билишлари тўғрисида савол беради. (Болалар қовун, тарвуз, ҳандалак, бодринг, карам, қовоқ, помидор каби экинларни билишларини чуғурлашиб айтишади.)

Тарбиячи болажонларга деҳқон полиз экинларини қай тарзда етиштириши ҳақида гапириб беради ва уларни парваришлаш учун ерга ўғит солиб, ерларни юмшатишади ҳамда шу туфайли ширин-шакар тарвуз-қовун, ҳандалак ва бошқа маҳсулотлар болажонлар учун етказиб берилишини айтади. Тарбиячининг мазкур экинлар қайси фаслда етилиши тўғрисида берган саволига, болалар, ёз фаслида, деб жавоб беришади.

Тарбиячи: Болажонлар, ёз фасли жуда иссиқ, шу сабабдан тарвуз, қовун ва ҳандалак каби полиз экинларини истеъмол қилишни организм талаб қилади. Хуш, ким полиз экинлари ҳақида шеър айтиб бера олади?

Бехруз:

Ҳандалакжон, ҳандалак,
Оҳ, ҳидинг хушбуй мунча.
Қўлимга олиб сени,

Ҳидласам то тўйгунча.
Ҳидладиму ўйладим,
Деҳқонларга қойил-э,

Экинларга қойил-э. Мунчалик ширинликни,
Мунчалик хушбўй ҳидни Келтираркан қардан?

Тарбиячи: Кўриб турганингиздек, ҳандалакнинг хушбўй ҳиди-ни ҳатто шоирларимиз шеърларда ҳам таърифлашган.

Наргиза: Тарвуздек ширин неъмат,
 Топилмайди дунёда.
 Дум-думалоқ шаклим бор,
 Жуда силлиқ — озода.

Парда: Мен қовунман сап-саринқ,
 Мен гўё улкан тариқ.
 Беқасам тўним гўзал,
 Ичим гўёки асап.

Тарбиячи: Баракалла, болажонлар, сизлар тарвуз, қовун, ҳандалакларни чиройли таърифладингизлар. Қовуннинг «Оби новвот», «Шакарпалак», «Ширингўчоқ» каби турлари мавжуд бўлиб, улар мазасига кўра номланади. Полиэкинлари бири-биридан шакли, ранги ва тузилиши жиҳатидан фарқ қилади. Хўш, болажонлар, полиэкинлари қандай экилади?

Лола: У уруғдан экилади.

Тарбиячи: Тўғри, болажон, улар уруғидан кўпайиб, деҳқонларимиз парварши туфайли етилади. Шунингдек, полиэкинларига нафақат тарвуз, қовун, ҳандалак, балки помидор, болринглар ҳам кириши ўзларингизга маълум, улардан онажонларимиз ва бувижонларимиз қиш ғамини еб, банкаларга тузлаб қўйишади.

Зар-зар тўни бор,
Зардор паноҳи бор.
Урди пичоқни,
Унинг не гуноҳи бор?

Беҳруз: Қовун.

Тарбиячи: Хўппа семиз, бир туки йўқ.

Сарвиноз: Тарвуз.

Тарбиячи: Болажонлар, ошқовоқ ҳам полиэкинларига киради, биз уни овқатга солиб пиширамыз, шунингдек, ундан сомса, манти-каби мазали таомлар тайёрлаймыз. Полиэкинларидан мевалар ва сабзавотларнинг фарқи нимада?

Лобар: Мева дарахтда пишади.

Беҳзод: Сабзавотлар ерда етиштирилади, бироқ овқатга солинади.

Моҳинур: Полиз экинлари ерда пишиши билан биз уларни шу ҳолда еймиз.

Тарбиячи болаларга мазкур экинларнинг шифобахшлиги ҳамда уларда инсон организми учун зарур витаминлар борлиги ҳақида гапириб ўтиб, «Полизда» ҳаракатли ўйинини бажаришади.

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, уларнинг капалак ва хонқизи ҳақидаги тасаввурларини ошириш, уларнинг ниқобланиш ҳодисаларини кузатиш, ҳаёт тарзи, тана тузилиши ҳақида тушунчалар бериш.

Машғулот жиҳози: Капалак ва хонқизи суратлари.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга капалак ва хонқизи бир оилага мансублиги ҳамда ҳар хил ўсимликлар билан озиқланадиган ҳашаротлар, яъни капалак ва қўнғизлар ҳам шу оилага киришини таъкидлаб, катта ариқ бўйларида, ялпиз, жамбил, тоғ райҳони ва гулхайри каби ўсимликлар қуюқ ўсган жойларда капалакларни учрагиш мумкинлигини, айримларини эса сувда оқиб келаётган барг ёки бутоққа қўнган ҳолда ҳам учратиш мумкинлигини гапириб ўтади. Сўнгра болалар билан шеър айтиш машқини бажаришади.

Лобар: Ҳой, капалак, капалак,
 Қанотларинг ипакдек,
 Мунча шошиб учасан,
 Тўхта сўзлайин андак,
 Нозик, нозик капалак,
 Танлаб қўнар гулларга.
 Бориб ушлай десам,
 Қанот қоқар кўкларга.

Тарбиячи: Баракалла, қизим. Болажонлар, сизларга маълумки, капалакларнинг ранги ҳар хил (оқ, сариқ, пушти, малла...), уларга қўрқув ва ҳадиксираш бегона, капалаклар беозор жониворлардир. Қани, болажонлар, мен сизларга топишмоқ айтаман, сизлар топишга уриниб кўринглар-чи:

Жони бору суяги йўқ.

Парда: Капалак

Тарбиячи: Қаноти бор, қони йўқ, тухум қўяр, сони йўқ.

Мафтуна: Капалак.

Тарбиячи болалар билан табиат қўйнига чиқиб капалакларни кузатишади. Капалакларнинг қаноти ўртасида иккита катта катта доғ борлигига ва бу доғлар тажрибасиз қушларга мушук, бойўғли ёки лочиннинг кўзидек бўлиб туюлишини гапириб ўтади. Капалаклар ўз қанотларидаги сохта доғларни фақат хавф тугилгандагина намоён этишлари, бу эса қушларни эсанкиратиб қўйиши, шунингдек, пайтдан фойдаланиб, капалаклар қочиб қолиши, бу эса капалаклар ҳимоя воситаси эканлиги тўғрисида болаларга тушунча бериб ўтади.

— Болажонлар, капалаклар душмандан яна қандай ҳимоя-ланишади?

Жаҳонгир: Капалаклар нотекис учишади, бу эса душманни чалғитади.

Тарбиячи: Тўғри, болажон, капалаклар қанчалик нозик бўлишмасин, барибир улар ҳам табиат қонунига кўра, маълум бир ҳимоя воситаси билан таъминланган. Бу, аввало, уларнинг парвозида намоён бўлади.

Қани, болажонлар, капалаклар қадим-қадимдан ким билан дўст тутинишган?

Шаҳбоз: Капалаклар қадимдан ипсон билан дўст бўлишган.

Тарбиячи: Қайси ҳашарот қисқа умр кўради?

Жавоҳир: Капалаклар.

Тарбиячи: Тўғри, болажон, у шу қисқа умрида ўсимлик ва дарахтларни чанглатиб, табиатга анча фойда келтиради. Улар нима билан озиқланади?

Парда: Гуллар ва ўсимликлар шираси билан озиқланади.

Тарбиячи: Болажонлар, капалакларнинг ҳаммаси ҳам фойдали эмас, уларнинг айрим турлари экинларга зарар келтиради. Ер юзининг қайси бурчагига борманг, ранг-баранг капалакларни учратамиз. Келинглар, энди хонқизи ҳақида гаплашиб олайлик, улар қандай тузилишга эга.

Шаҳзод: Уларнинг елкасида қора нуқталари бўлган қизил думалоқ кўнғизчалардир.

Тарбиячи: Тўғри, болажон, халқимиз унга «хонқизи» деб ном қўйган. Улар хавф-хатар туғилганини сезган заҳоти панжаларининг учида пушти ранг суюқлик ҳосил қилади, мазкур суюқликнинг ҳиди жуда ҳам ёқимсиз бўлгани туфайли душманлари унга яқинлаша олмайди. Шунини айтиш жоизки, бир қарашда беозор кўринган бу митти ҳашарот зараркунанда эканлигини ҳамма ҳам билавермайди. У овқат излаб дарахтларнинг ширасини сўради, шунингдек, унинг фойдали томони ўсимлик битини ейишидадир. Иштаҳаси карнай бўлганлиги туфайли кунига 200 га яқин ўсимлик битини ейиши мумкин. Болажонлар, капалаклар билан хонқизининг фарқи нимада?

Моҳинур: Капалакнинг инсон учун фойдаси кўп экан.

Парда: Хонқизи эса бир томондан табиатга фойда келтирса, иккинчи томондан зарар.

Сайр сўнгида тарбиячи болаларга берган билимларини умумлаштириб, «Капалакни тут» ҳаракатли ўйинини ўтказди.

*Мавзу. Туя билан Бўталоқ, От билан Тойчоқ ҳақида
тушунча бериш*

Машгулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, уларга туя ва отнинг ҳаёт тарзи, танасининг тузилиши ва уларнинг бир-биридан фарқини ўргатиш.

Машгулот жиҳози: Туя билан бўталоқ, от билан тойчоқ суратлари, сахро суратлари, ўйинчоқлар

Машгулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга туя ва от суратларини кўрсатиб, уларнинг фарқи ҳақида тушунча беради. Қадим замонларда от билан туядан транспорт воситаси сифатида фойдаланилганлиги, туянинг «чўл кемаси» деб аталганлиги, чунки у чўл шароитида чидамли бўлганлиги тўғрисида тушунтириш ишлари олиб боради. Туянинг оёғи остида қалин қадоқ бўлганлиги учун қуёш қиздирган қумда ҳам бемалол юравериши, қалин ва узун жуни кундузги жазирама иссиқ ва тунгги совуқдан ҳимоя қилиши, овқат танламаслиги, бошқа ҳайвонлар емайдиган тиканли янтоқни ейиши ва шу янтоқ туфайли ўрқачида ёғ тўпланиши ҳақида болаларга гапириб ўтади. Туя саёҳат чоғида ўша ёғни аста-секин сарф қилиб, бир неча кунгача овқатланмасдан юра олиши ва шу хусусияти туфайли инсон уни қадрлаши ҳақида болаларга ҳикоя қилади. Тарбиячи болалардан туя боласи нима деб номланишини сурайдими?

Шаҳзод: Бўталоқ.

Тарбиячи:

Ўрқач-ўрқач тоғ дедим,
Ўртасида ўтирдим.

Лола: Туя.

Тарбиячи: Тўғри, болажон, бўталоқ туянинг боласи ҳисобланади, бўталоқ ҳам онаси сингари чўлларда юришга мослаша бошлайди. Туя бўталоғини кичиклигида асраб-авайлаб катта қилади. Туяларда бир давлатдан иккинчи давлатга юк, яъни матолар ва бошқа нарсалар ташишган. Уларни «Буюк ипак йўли» транспорти деб ҳисоблашган, шунингдек, сахрода яшовчи одамлар ундан нафақат транспорт сифатида, балки сут, жун ва тери берувчи жонивор сифатида ҳам фойдаланишган.

Шаҳзод:

Туялар, уйинг қайда, туялар?
Бувам айтди, ҳуй, дейди.
Домич тўним қўй, дейди.
Оқсаройга бор, деди.

Оқсаройнинг неси бор?
Учар-учар қуши бор.
Учди-кетди ҳавога,
Борди, тушди дарёга,
Дарё сувин қуритди.
Ҳасан-Хусан уришди,
Қора қонга ботишди.
Қора қонни ким ювар?
Кириг келтир, ювай,
Олтин сочинг ювайн,
Олтин сочинг ювмаса,
Қонга жавоб берайин.
Хоннинг қизи турмади,
Қўл-юзини ювмади.
Хонга салом бермади,
Салом бердик, жон ога.

Тарбиячи: Баракалла, болажонлар, сизлар туя ҳақида кўп шеър билар экансиз. Туялар қатори отлар ҳам жуда катта афзалликларга эга. Инсон отни хонакилаштирар экан, унинг бир қанча ишларни бажаришга мослаштирилган зотларини яратган. Аммо барча от зотларини 2 га бўлишади: биринчиси, мириладиган ва иккинчиси, қандай номланади?

Парда: Юк тортадиган отлар.

Тарбиячи: Отнинг асосий сифати нима?

Беҳзод: Отнинг елдай югуриши ва чопқирлигидадир.

Тарбиячи болаларга машиналар кашф этилгунга қадар мана шу отлар узоқни яқин қилиб, юкларни ташиб, ҳатто қайиқлар, асосан, дарё ва каналларда баржаларни тортишда фойдаланилганлиги ҳақида ҳикоя қилиб беради. Отларни яна қаерда кўпайтиришади?

Беҳруз: Отларни ҳарбий қисмларда кўпайтиришади.

Тарбиячи: Тўғри, болажон, ҳарбий қисмларда отларни кўпайтириб, чегарачилар уларни миниб, чегараларни қўриқлашади. Қадимдан одамлар отдан асосий озиқ-овқат манбаи сифатида фойдаланганлар. Унинг гўшти жуда фойдали озуқа ҳамда шифобахш. Қани, ким айтади, отнинг боласини нима дейди?

Мафтуна: Тойчоқ.

Тарбиячи болаларга туя билан бўталоқ ва от билан тойчоқнинг бир-бирига ўхшаш томони юк ташишида эканлиги, бироқ туя секин юриши, от эса тезроқ югуриши, шунингдек, отлар ҳар хил рангда бўлиши ҳақида тушунчалар беради (оқ, қора, сариқ, малла ва холли отлар).

1. От каттами, туя? (Туя.)

Мақол: От йигитнинг қаноти.

От ойлигин ўйлар, туя йиллигин.

От тепкисини от кўтаради, той тепкисини той кўтаради.

Парда: От чопса гумбурлаб тоғнинг дараси,
Майдонда билинар марднинг сараси.

Тарбиячи машғулот давомида болаларга берган билимларини хулосалаб, яқунлайди.

Мавзу. Эчки билан улоқ, қўй билан қўзичоқ ҳақида
ТУШУНЧА БЕРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат борасидаги билимларини аниқлаб, уларга уй ҳайвонларидан қўй ва эчки ҳақида тушунча бериш, уларнинг ҳаёт тарзи, озикланиши ва фойдали томонлари ҳақидаги билимларини кенгайтириш.

Машғулот жиҳози: Эчки билан улоқ, қўй билан қўзичоқ суратлари, юмшоқ ўйинчоқлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалардан уй ҳайвонларидан қайсиларини билишларини сўрайди (қўй, сигир, эчки, от, қуён...), сўнгра қўй ва эчки тўғрисида суҳбатлашади. Қўй ва эчки қадим-қадимдан ота-боболаримиз томонидан боқиб келиниши, уларнинг қўлга ўргатилиши инсон учун катта аҳамиятга эга эканлиги ва инсонни гўшт, ёғ, сут, кийим-кечак ва пойабзал билан таъминлаши тўғрисида гапиради. Қўй гўштининг мазалилиги, тўйимлилиги, сутидан эса пишлоқ, қатиқ ва бошқа маҳсулотлар тайёрланиши, терисидан эса иссиқ пўстин ёқалари ва қулоқчин тайёрланиши, шунингдек, қўй терисига яхшилаб ишлов берилса, ажойиб пойабзал бўлиши ҳақида гапириб ўтади. Қўйнинг боласи нима деб аталади? (Қўзичоқ.)

Топишмоқ:

Кичкинагина бўйи бор — жингалак пўстин тўни бор. (Қўй.)

Шеър:

Чўпон билан туну кун,
Чўлда юрганим учун.
Шунчалар мўл-қўл бўлди.
Сизга совғам сут ва жун.

Тарбиячи: Қани, болажонлар, эчки ҳақида ким шеър айтиб бера олади?

Зебо:

Гарчи соқолим узун,
Қўйга ўхшайман ўзим.
Ўз ҳолимга қўй чўпон,
Қирларни кўрсин кўзим.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, эчкилар баландга эпчил сак-райдилар, уларнинг боласи улоқча, деб номланади. Улар эпчил-лигидан ҳатто дарахтлар ва уй томларига ҳам чиқишлари мумкин.

Саволлар:

1. Шоҳ эчкида бўладими, қўйдами? (Эчкида.)
2. Қўй ва эчкининг ўхшаш томонлари. (Иккаласи ҳам жун билан қопланган.)
3. Қўйда дум бўладими? (Йўқ.) Эчкида-чи? (Бор.)

Тарбиячи болаларга қўй ва эчкининг озиқланиши ҳақида гапирар экан, улар ўт, беда, ем, арпа, кунжара каби маҳсулотларни истеъмол қилишларини таъкидлайди. Сўнгра болаларга «Икки эчки» эртагини сўзлаб бериб, савол-жавоб ўтказди, болалар билимини хулосалаб, машғулотни якунлайди.

Мавзу. ЁВВОЙИ ҲАЙВОНЛАРДАН – АЙИҚ ВА ЙЎЛБАРС БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, ёввойи ҳайвонларнинг ҳаёт тарзи, тузилиши ва ўзига хос хусусиятлари билан таништириш.

Машғулот жиҳози: Айиқ ва йўлбарс тасвирланган суратлар, тоғ ва ўрмон манзаралари тасвирланган суратлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалардан ёввойи ҳайвонларидан қайси бирини билишларини сўрайди. Сўнгра айиқ ва йўлбарс ҳақида суҳбат уюштиради:

— Айиқ ва йўлбарсларни уйда боқса бўладими?

— Йўқ, чунки улар ўрмон ва тоғларда яшайдиган йиртқич ҳайвонлар сирасига киради.

— Ҳозирги вақтда бу нодир ёввойи ҳайвонларнинг сони камайиб кетганлиги сабабли ҳам «Қизил китоб»га киритилган. Айиқ ва йўлбарсларни бошқа ёввойи ҳайвонлар каби, фақат ҳайвонот боғларида учратишимиз мумкин. Айиқларнинг жуни узун ва сийрак бўлиб, мўйнаси оч рангда товланади. Ҳатто тирноқларининг оқ рангда бўлиши баъзи қўнғир айиқлардан фарқ қилади. Шунинг учун ҳам айиқлар оқ тирноқли қўнғир айиқ деб аталади. Ўлкамизда айиқларнинг уч тури: оқ, қора ва қўнғир турлари яшайди. Айиқнинг бош қисмида иккита қулоғи, икки-

та кўзи, бурун тешиклари ва оғзи жойлашган, тишлари ўткир бўлиб, ҳар қандай қаттиқ овқатни ҳам еяверали. Айиқнинг бурни ҳидни яхши сезади. Қулоқлари доимо «динг» бўлиб, ҳар қандай шарпадан огоҳ. Айиқларнинг танаси катта, бесўнақай бўлишига қарамай, тез ва чаққон югуради. Эпчиллик билан дарахтларга чиқади, сувда сузишда ҳам моҳир.

Қўнғир айиқлар одамлар учун хавфсиз бўлиб, фақат жароҳатланганда хужум қилади. Уяларини одам оёғи етмайдиган горларда, дарахт ковакларида, харсангтошлар ва баъзан қалин бутазорлар орасига, оғзини шамолга тескари қилиб қуради. Айиқ қиш фаслида чуқур уйқуга кетади ва ёз давомида организмда йиққан ёғларни истеъмол қилиб, гордан чиқмайди, шу сабабли, овчилар уларни топа олишмайди. Айиқлар гўшт, баъзи бир ўсимликлардан ташқари асални жуда хуш кўрадилар, ёввойи асалариларнинг уясини топиб, асалини еб, уясини бузиб кетадилар.

Фарида: Айиқ асал ялади, асалари талади.

Тарбиячи «Айигим» шеърини ўқиб беради.

Айигим бор қўнғир тус,
Алпон-талпон юради.
Дарахтларни оралаб,
Баъзан ҳиллаб кўради.
Қайда ковак бор бўлса,
Титкилайди, қўймайди.
Очофатдай ёпишиб,
Асал ейди, тўймайди.
Боларилар таласа,
Ишга солар панжасин
Ерга ётиб, думалаб,
Ўлдирди анчасин.
Ҳай-ҳайлайман шунда мен.
Чақирганча ёнимга.
Боларига тегма, деб
Шерик қилгум нонимга.

Айиқларни ва йўлбарсларни ҳайвонот боғидан ташқари цирк аренасида ҳам учратамиз. Ўргатувчилар уларга велосипед минишини ва бошқа ҳар хил машқларни бажаришни ўргатадилар. Йўлбарсларнинг ҳам яшаш жойлари ўрмонда, тоғларда. Йўлбарс терисининг йўл-йўллиги унинг ўзи яшаётган жой рангига мувофиқ бўлишида. Йўлбарс терисининг бу ранги узоқ даврлар мобайнида шаклланган. Йўлбарс яшаётган ерда қуёш нурлари ерни турлича ёритади: гоҳ тўқ яшил, гоҳ оч яшил, гоҳ жигар ранг ёки қора

соялар пайдо бўлади. Йўлбарс терисидаги тарамлар ҳам шунга монанд тусда бўлади. Йўлбарс жуда йиртқич ҳайвон бўлиб, у билан ёлғиз учрашиш жуда хавфли. Лекин бизнинг кундалик ҳаётимизда йўлбарсга ўхшаган чаққон, зийрак, ҳид билиш қобилияти жуда ривожланган, оёқлари бақувват, панжа тирноқлари жуда ўткир бир ҳайвон борки, унинг номи нима? (Мушук.)

Тўғри, йўлбарснинг тузулиши мушукка ўхшайди, чунки у мушуксимонлар оиласига мансуб. Ўрмонларда, тоғларда, даладашт, чакалакзорларда ўздан кучсизроқ ҳайвонлар, қушлар ва бошқа нарсалар билан озиқланади. Йўлбарснинг мушукдан фарқи нимада? (Мушук йўлбарсдан анча кичкина.)

Машгулот сўнгига тарбиячи болаларга «Айиқ ва йўлбарс» эртагини сўзлаб беради ва болалар билан савол-жавоб ўтказиб, машгулотда олган билимларини хулосалайди. «Айиқлар асал смокда» ҳаракатли ўйинини бажарадилар.

Мавзу. ХОНАКИ ГУЛЛАРАНДАН — ХИТОЙ АТИРГУЛИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машгулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, хитой атиргули ҳақида, унинг тузулиши ва парваришга муҳтожлигини болалар онгига сингдириш.

Машгулот жиҳозлари: Гултувакдаги хитой атиргули, гул суратлари, рангли қоғоз қирқимлари.

Машгулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни гуруҳ табиат

бурчагига бошлаб боради, у ердаги гулларни биргаликда парвариш қилишади ва хитой атиргули ҳақида суҳбат уюштиради. Болаларнинг кактус, фитус, алоэ, герань ва аспарагус, бегония каби гулларни танишларини аниқлайди.

— Уйларимизнинг, боғчамиздаги гуруҳларимизнинг, кўчаларимизнинг, боғларимизнинг кўркига кўрк қўшадиган гуллар сафида хитой атиргули ҳам бор. Хитой атиргулининг бошқа гуллардан фарқи дарахт каби ўсишида, унинг бақувват шохлари, новдалари, барглари ва тўқ қизил рангдаги жуда чиройли гуллари борлигидадир. Хитой атиргули қайси дарахтга ўхшайди?

— Тут дарахтига ўхшайди.

Тўғри, хитой атиргулининг танаси ва барглари ҳам тут дарахтига ўхшайди. Фарқи — гулида. (Тутнинг гули қуртга ўхшайди.) Хитой гулининг икки тури бор. Фарқини очиладиган гулидан аниқлаш мумкин: Биринчисининг гули қават-қават бўлиб очилади ва кўп кун туради, иккинчисининг гули бир қават очилиб, бир-икки кун туради. Барги тут баргига нисбатан бир оз юпқароқ бўлади. Хитой атиргули уйларда қаламчалар ёрдамда кўпайтирилади.

Табиат бурчагидаги гулларни парвариш қилишни тугатиб, болалар столларга ўтиради ва олдиндан қирқиб, тайёрлаб қўйилган рангли қоғозлар қирқимларини оқ қоғозга елимлаб, хитой атиргулини аппликация қиладилар.

Тарбиячи уларнинг маҳоратларини баҳолаб, рағбатлантириб, машғулотни тугатади.

Мавзу. ТАБИАТ ҲОДИСАЛАРИДАН— ҚОР ВА УНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат борасидаги билимларини аниқлаб, қор ва унинг ўзига хос хусусиятлари билан таништириш, қиш фаслининг фусункорлигини болаларга етказиш.

Машғулот жиҳози: Идишларда қор, муз, сув, қиш фасли акс эттирилган рангли расмлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан қиш фаслига оид ҳодисалар ҳақида суҳбат уюштиради (Қаттиқ совуқ тушади, қуёш нурлари совийди, қор ёғади, дарахтлар баргини тўкиб, уйкуга кетади, уларни қор қоплайди.) Болаларнинг билимларини хулосалаб, уларнинг диққатини қиш фаслида ёғаётган қорнинг рангига қаратади. (Оқ.)

1. Пахтадек юмшоқ, момик,
Кўлга олсангиз совуқ,
Айтинг-чи, бу нимадир? (Қор.)

— Тўғри, қор. Пахтадек юмшоқ ва оппоқ бўлганлиги билан жуда ҳам совуқ экан. Қиш биринчи қаерларга тушади ва қор ёғади? (Тоғларда.)

2. Кўриниши зарга ўхшар,
Ерга сингиб, парга ўхшар. (Қор).
3. Туси оппоқ, пахта эмас,
Фирчиллайди, тахта эмас. (Қор).
4. Беш оға-ини, қўраси бир,
Хонаси бошқа. (Кўлқоп.)
5. Ўтда ёнмайди, сувда ботмайди. (Муз).

Қор ва муз ҳақида жуда кўп маълумотга эга экансизлар. Қорлар юлдузча ва гулга ўхшаш шаклга эгадир. Қаттиқ совуқ бўлганда қорлар қуруқ бўлади, бундай қор устида юрганда, «гарч-гарч» деган овоз чиқади. Ҳаво илиқ бўлганда, қор ёпишқоқ ҳолда ёғади ва тез ивиб, эрийди.

Парда: Қиш кечаси гувиллар шамол,
Далада қор, қуш инида қор.
Инграр оғриқ каби қари тол.
Ойналарни безар қиш — гулқор.

— Ҳақиқатан ҳам, қиш кунлари ва тунларида совуқ қаттиқ бўлганда ойналарда қорлар музлаб, ҳар хил гуллар ва юлдузчалар пайдо бўлади. Қишда қор остида қолиб кетган экин, ўсимлик уруғлари зарарсиз туради, музламайди, чиримайди. Қор сувлари ернинг ташналигини қондириб, далалардаги экинларнинг келгусида мўл ҳосил беришига хизмат қилади. Қор ёғаётган пайтда катта ёки кичик ҳажмда бўлиб, енгил учиб ёки шиддат билан нам аралаш ёғиши, қорбўрон бўлиб ёғиши мумкин. Ҳаво жуда совуқ бўлса, қор музлаб қолади ёки қорни қўлимизга олганимизда тана ҳароратимиз таъсирида эрий бошлайди. Қор кўп ёққанда болалар завқланиб, яхмалак ўйнашади, чана ва чанги учиб, қувнашади. Қиш келиб қор ёғиб турганда, бизлар ям-яшил арча атрофида янги йилни нишонлаймиз.

Урол: Етар шунча ёққанинг,
Узоқ дала, қирга бор!
Улар сени кутмоқда,
Ҳар заррангга бўлиб зор.

Сарвиноз: Гуппа-гуппа ёғар қор,
Гўё кўкда ини бор.
Толлар оппоқ, ер оппоқ,
Шоҳ, новдалар арғимчоқ.
Қарга «қағ-қағ» этади,
Кўнглини чоғ этади,
Ол олчангни эй, Фиёс.
Чана учмоқ қандай соз.
Майли вақти кўп ёғсин,
Тўхтатмасин, хўп ёғсин.
Келганида Навбаҳор,
Сув бўлади бегубор.

Тарбиячи болалар билан шеърда ифодаланган қиш тасвирини таҳлил қилади ва хулосалайди, машғулот охирида боғча ҳовлисига чиқиб, яхмалак ўйнашади.

Мавзу. МЕВАЛИ ВА МАНЗАРАЛИ ДАРАХТЛАРНИ ТАҚҚОСЛАШ

Дастур мазмуни: Улкан экологик тизимнинг бир бўлаги бўлган дарахтларнинг фарқини болаларга ўргатиш. Мевали ва манзарали дарахтларнинг табиатда, одамлар ҳаётида тутган ўрнини болаларга тушунтириш. Миллий ва умуминсоний қадриятлардан бири бўлган табиатга ҳурмат ва эҳтиром ҳиссини болаларда шакллантириш.

Жиҳозлар: Мевали ва манзарали дарахтлар муляжлари, гербарийлар, мевалар муляжлари, дарахтлар ва мевалар суратлари.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Болажонлар, бугун сизлар билан она табиатимизнинг, гўзал Бойсунимизнинг, қолаверса, боғчамизнинг кўрки бўлган дарахтларимиз ҳақида гаплашамиз.

Ҳар бирингизнинг уйингизда боболарингиз, дадаларингиз яратган боғи бор. Айтинглари-чи, ўша боғларда ўсадиган қайси дарахтларни биласиз?

Болалар: Терак, гол, чинор, арча, қайрағоч, бодом, ёнғоқ, олма, бодом.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, бу дарахтлар бизлар яшайдиган жойларда энг кўп ўсадиган дарахтлар сарасига киради. Айтинглари-чи, болажонлар, бу дарахтларни яна қаерда кўргансизлар?

Болалар: Кўчаларда, боғларда, паркда, боғчамизда.

Тарбиячи: Тўғри айтингизлар, болажонлар, машғулотимиз бошида мен сизларга «Мевали ва манзарали дарахтларни ўрганамиз», деб айтдим, сизлар-чи, буларнинг фарқини биласизларми?

Болалар: Манзарали дарахтлар уйимизни, кўчамизни, боғчамизни, боғларимизни, шаҳримизни, тоғларимизни чиройли қилиб туради.

Тарбиячи: Бу дарахтлар мева берадими, болажонлар?

Болалар: Йўқ. Бу дарахтларда мева йўқ. Меваларни олма, нок, гилос, ёнғоқ, писта, бодом, дарахтлари беради.

Тарбиячи: Тўғри, демак, арча, терак, тол, қайрағоч, чинор дарахтлари мева бермайди. Лекин барибир уларнинг бизга фойдаси бор. Улар атроф-муҳитни чиройли қилиб туришади. Бу дарахтларнинг яна қандай фойдали томонларини биласиз?

Болалар: Улардан ҳар хил буюмлар ясашади, уйлар қуришади.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, улар мева беришмайди. Лекин бу дегани, кесиб нобуд қилиш дегани эмас. Чунки улар атроф-муҳитдаги чангни ўзларига ютиб, сиз билан биз нафас олаётган ҳавога жуда кўп миқдорда кислород етказиб беради. Ундан ташқари, ёз кунларининг жазирама иссиқларида қанчадан-қанча одамларимиз сояда салқинлайдилар. Манзарали дарахтларни эса қачон бизлар кесиб ишлатишимиз мумкин?

Болалар: Опажон, қачонки дарахтлар қуриб қолса, уларни кесиб бизларга керакли бўлган буюмлар яшаш учун ишлатилади, шунда ҳам битта кесган дарахтимиз ўрнига ўнта дарахт экишимиз керак.

Тарбиячи: Баракалла, болажонлар. Уй қуришда дарахтлардан фойдаланамиз, дедингизлар, бу мақсадда қайси дарахтлар ишлатилади?

Болалар: Терак, тол, арча.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар. Терак дарахти тез ва тўғри ўсганлиги сабабли, ундан уйлар қуришда фодаланамиз. Тол дарахтидан эса бешик ва рўзгор учун керак бўлган бошқа буюмларни ясаймиз. У буюмлар билан ҳаммангиз танишсизлар, гуруҳ хонасида улар бор. Лекин арча дарахтини ўстириш жуда

ҳам қийин, кўпинча тоғда ўсади, ҳавони алмаштириб беришда унинг ўрни беқидсдир. Арча дарахтини сизлар билан богчамизнинг «Қизил китоби»га ҳам киритганмиз, уни асраб-авайлашимиз керак. Арча дарахтлари ҳақида нималарни биласизлар?

Болалар: Ашула, шеър, топишмоқ ва мақоллар биламиз.

Тарбиячи: Яхши, болажонлар, жуда кўп нарса билар экансизлар. Мен сизларга ҳозир топишмоқлар айтаман, сизлар топинглар.

Топишмоқ: Қишин-ёзин бир хилда. (*Арча.*)

Узун терак, ичи ковак. (*Қалмиш.*)

Тарбиячи: Жуда соз, тўғри топдингизлар. Энди олдингизда турган дарахтлар расми акс этган суратлардан, гербарийлардан манзарали ва мевали дарахтларни бир-биридан ажратинг.

Раҳмат, болажонлар, тўғри бажарибсизлар. Энди менга мевали дарахтларни номларини айтинглар.

Болалар: Олма, гилос, ўрик, нок, ёнғоқ, тут, шафтоли, бодом...

Тарбиячи: Мевали дарахтларни жуда яхши билар экансизлар. Нима сабабдан сизлар уларни бунча кўп биласизлар.

Болалар: Бу дарахтлар ширин, мазали мевалар солади. Биз эса уларни териб, маза қилиб еймиз.

Тарбиячи: Яхши, болажонлар, лекин мевали дарахтларни ҳам бизлар жуда асраб-авайлашимиз, шохларини синдирмаслигимиз керак, тош отишимиз ҳам мумкин эмас. Катталар уларнинг тагини юмшатиб суғоришганда, биз ёрдамлашимиз лозим. Энди мевали дарахтлар ҳақида биладиган шеърларингизни айтиб беринг-чи.

Болалар:

1. Лоладек қип-қизилман,
Боғнинг эрка қизиман,
Донларим маржон-маржон,
Ширин, аччиқ ҳам нордон.
2. Олмадир менинг исмим,
Бирам ёқимли ҳидим.
Неъматлар ичра аъломан,
Етмиш дардга давоман.
3. Исмим нокдир азалдан,
Шириндирман азалдан.
Олтин каби сап-сарик,
Тўним жуда ярашиқ.

4. Шафтолининг шохлари,
Камалакдай эгилган,
Бирдан синиб кетса-чи,
Раҳмим келар жуда ҳам.
Бўлмайди қараб турсам,
Ейишвордим мевасин,
Дарахтга бериб ёрдам.

Тарбиячи: Болажонлар, сизлар нафақат дарахтларнинг номларини бир-биридан фарқларини билиб, танир экансизлар, балки улар ҳақида топишмоқ ва шеърлар ҳам билар экансизлар. Сизлар ҳозир ўзларингиз айтиб берган шеърларингизни маъносини, маъзини доимо тўғри чақиб, тушуниб борасизлар, деб ўйлайман. Демак, дарахтларимизнинг қайси турларига мансуб бўлишларидан қатъи назар, уларнинг илдизларини, новдаларини, таналарини, япроқларини узмасдан, синдирмасдан асраб-авайлашимиз, меваларини эса пишмасдан узмаслигимиз керак. Дарахтлар ҳақида яна нималарни биласизлар?

Тез айтишлар:

1. Бир туп турпни, тут туртиб турибдими,
Бир туп тутни турп туртиб турибдими?
2. Жамила жийдани жойига жойлади.
3. Ойгул олмани осмонга отди.

Тарбиячи: Болажонлар, тез айтишни ҳам маромига етказиб айтдингизлар. Энди сизлар билан «Баргига қараб дарахтни топ» мавзусида ўйин ўйнаймиз.

Гербарийда берилган барглар қайси дарахтга тегишли эканлигини топишингиз керак. (Болалар шафтоли, олма, нок, олча, гилос, ўрик, анор, тут, ёнғоқ, терак, тол, арча, қайрағоч каби дарахтларнинг номларини тўғри топшилади.)

Болажонлар, топган меваларингизнинг номларини айтиб, уларнинг ранглари ва шакллари ҳам биласиз, деб ўйлайман. (Болалар бу саволларга ҳам жавоб топишади, масалан: олма — думалоқ ёки узончоқ бўлади, ранги сариқ, кўк, қизил.)

Машғулотнинг якунида тарбиячи болаларни боғчанинг боғига сайр қилишга ва машғулотни хулосалаш учун олиб боради.

Мавзу. БОҚҚА САЁҲАТ. БАРГИГА ҚАРАБ МЕВАЛИ ДАРАХТЛАРНИ АНИҚЛАШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат борасидаги билимларини аниқлаб, дарахтлар ҳақидаги тасаввурларини бойитиш ҳамда дарахтларнинг бир-биридан фарқлари, фойдали томонларини ўрганиш.

Машғулот жиҳози: Гербарийлар, дарахт япроқлари, мевалар, дарахт гуллари.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни боғча боғига сайрга олиб чиқиб, боғда қандай мевали дарахтлар борлиги тўғрисида савол-жавоб ўтказди. (Болалар боғда мевали ва мевасиз дарахтлар борлигини айтишади.) Тарбиячи боғбоннинг боғда сабзавотлар, гуллардан ташқари, мевали ва мевасиз дарахтларни парваришлаб, етиштиришини болаларга гапириб беради. Болалар боғбонга парвариш ишларига ёрдам бериб, ўсимликларни ўт-ўланлардан тозалаш, дарахтларнинг қуриган шоҳларини олиб ташлашга кўмак беришга ундайди.

Анвар:

Бог яшнайти боғбон билан,
Дала яшнаит деҳқон билан.
Уй яшнайти бола билан,
Тоғ яшнайти лола билан.

Тарбиячи: Тўғри, ҳар нарсанинг ўзига яраша гашти бор. Мана, менинг қўлимда япалоқдай ям-яшил барг бор. Қани, ким айтади, бу қайси дарахтнинг барги?

Парда: Ёнғоқ.

Тарбиячи: Тўғри, болажон, энди топишмоқ топинг-чи.

Қўшалоқ товоқ — ичи тўла ёғ.

Шаҳзод: Бу ҳам ёнғоқ.

Тарбиячи ёнғоқ баргига ўхшаш, бироқ нисбатан кичикроқ баргли дарахтни кўрсатиб, қайси дарахт эканлигини сўрайди.

Чарос: Гилос.

Шундан сўнг тарбиячи болажонлардан гилос ҳақида шеър айтиб беришларини сўрайди.

Акмал:

Билурсан отим Гилос,
Суяр мени ҳамма соз.
Мени кўрган кишилар,
Ўзга мева хоҳламас.

Шириндурман асалдан,
Доридурман азалдан.
Мени севиб еганни,
Қутқазаман касалдан.

Тарбиячи: Эшитдингизми, болажонлар, гилос жуда ҳам фойдали мева экан. Энди стол устидаги барглардан қайсилари мевали дарахтларники эканлигини ажратиб кўрсатинглар ҳамда уларга оид топишмоқ ёки шеър айтиб беринглар.

Шерзод: Бу барг шафтоли дарахтиники.

Шафтолининг турфа рангдир меваси,
Шифо бўлар мағзи, барги, гуллари.
Бу мевани бизга она табиат,
Тортиқ қилди, дори дея йўллади.

Самандар: Олча.

Глюкоза, мой ва оқсил олчада,
Магний, натрий, темир, кальций тузида.
Кўп дардларда даво хислат ўзида,
Бемор шифо топув касал кезида.

Шаҳбоз: Олма.

Олмадир исмим менинг,
Бирам ёқимли исим.
Неъмат ичра аъломан,
Етмиш дардга давоман.

Жавоҳир:

Меваларнинг уруғин экиб, асранг ўртоқлар,
Келажакда улардан яратилар гул-боғлар.

Тарбиячи: Баракалла, болажонларим, меваларнинг уруғларини экиб, асрашимиз лозим. Агар уларни асраб-авайласак, келажакда бундан ҳам кўркамроқ боғ-роғлар яратамиз. Болажонлар, барглар ичидан мевали дарахтларни жуда тўғри топдингиз. Кўриб турганингиздек, бу дарахтларнинг меваси минг дарахтга даво экан. Болажонлар, сизлар мақол ва тез айтишлар ҳам биласизларми?

Парда: Бир туп тут эккан киши — юз йил гавҳар теради.

Лола: Дарахт япроғи билан кўркам — одам меҳнати билан кўркам.

Камола: Носир новвоти нокни олди — новвоти нокни Носир олди. (*Тез айтиш.*)

Тарбиячи болаларга «Боғчамиз боғида» шеърини ёд олдиради.

Боғчамизнинг боғида,	Сават-сават тердик биз.
Меҳнат қилдик ҳаммамиз.	Узум, шафтоли, анор.
Нақд олтин куз чоғида,	Ҳосилидан ёруғ юз,
Пишди беҳи, олмамиз.	Диллар яйраб қувонар.

Шундан сўнг болажонлар «Ҳамма тезда ўз баргига» ҳаракатли ўйинини бажариб бўлгач, боғдаги дарахтлар ва гулларга сув куйишади ва тагини юмшатишади.

Машғулотнинг якунида тарбиячи болаларни боғчанинг боғига — сайрга ва машғулотни хулосалаш учун олиб боради.

Мавзу. СУДРАЛИБ ЮРУВЧИЛАРДАН ИЛОН ВА КАЛТЕКЕСАК БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, болаларга судралиб юрувчиларнинг ҳаёт тарзи, ташқи кўриниши, хатти-ҳаракати, тана тузилиши ва ривожланиши ҳақидаги билимларини кенгайтириш.

Машғулот жиҳози: Илон ва калтекесак суратлари.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга ота-боболаримизнинг қадим замонлардан турли ҳайвонларни қўлга ўргатишганига қарамасдан калтекесак ва илон каби жониворлардан ҳамиша кўрқиб келишгани ҳақида гапириб ўтади. Сўнгра илон билан калтекесакнинг яшаш, ҳаёт тарзи ҳақида болалар билан

суҳбат уюштиради. (Болалар илон ва калтакесакларнинг ер ва деворларда учратиш мумкинлигини гапиришади.)

Тарбиячи болаларга илонларнинг турфа турлари борлиги, уларнинг танаси узун бўлиши, тана қисми бош, узун тана ва думдан ташкил топганини айтиб ўтади. (Сариқ илон, чипор илон, оқ илон, кобра.) Шунингдек, тарбиячи илонларнинг инсонларга фойдаси катталиги, шу сабабдан баъзи мамлакатларда илон кўриқхоналари ташкил этилганлиги ва таботатда улардан кенг фойдаланиши ҳақида батафсил тушунча беради. Илонлардан кобра — кўзойнакли илон машҳур бўлиб, унинг терисидан ажойиб ва антиқа буюмлар, заҳаридан эса дори-дармонлар тайёрланиши, жумладан, илон гўшти ва баъзи аъзолари ҳам шифобахш восита сифатида қўлланишини гапириб ўтади.

— Инсонлар илондан нимага кўришади?

Болалар: Чунки чақади.

— Илонлар қаерларда яшайди?

Болалар: Форларда, ер остида.

Тарбиячи: Тўғри, болажонлар, бундан ташқари, дарахт коваклариди, ўрмонларда ва тоғларда ҳам яшашади. Ҳозирда эса айтиб ўтганимдек, махсус илон кўриқхоналарида ҳам топишимиз мумкин. Судралиб юрувчилардан калтакесаклар ҳам илон каби горларда, жарларда яшашади. Уларнинг тана ҳарорати дои-

мий бўлмай, ташқи шароитга қараб ўзгариб ва мослашиб туради. Шу сабабдан калтакесак ва илонлар ўз тана ҳароратини ўзгаришсиз сақлашга уринишади. Эътибор берган бўлсангиз, қишнинг совуқ кунларида ва шамолдан қочиб, иссиқроқ жой ва аксинча ёзнинг иссиқ кунларида эса салқин жой қидиришади.

Савол:

1. Калтакесакларнинг тузилиши қандай бўлади? (Калтакесакнинг боши, танаси ва думи бор).

2. Илондан фарқли жиҳати нимада? (Калтакесакларнинг оёқчалари бор.)

3. Сизлар калтакесакларни қаерда кўпроқ учратасизлар? (Деворларда.)

— Тўғри, болажонлар, бизлар доим учратадиган калтакесакларнинг номи гекконлар деб аталади. Улар жуда антиқа бўлиб, боши ва танасининг устида бўртма тангачалар, думи ва бўйни эса уч қиррали тангачалар, дум ости бир қатор қалқонлар билан қопланган, тўқ кулранг ёки қорамтир рангдаги калтакесаклардир. Уларнинг кўриниши кўрқинчли бўлгани билан хонадонларимизга фойдали томонлари ҳам бор, чунки улар уй ва айвонлардаги пашша, чивин, майда сувараклар, ўргимчак, кана ва бошқа зараркунанда ҳашаротлардан тозалашади.

Тарбиячи болалар билан савол-жавоб ўтказиб, «Яхшиликка ёмонлик» эртагини сўзлаб беради ва жониворларга нисбатан яхши муносабатда бўлишни болаларга уқтиради ва машғулотни хулосалаб, якунлайди.

ТАЙЁРЛОВ ГУРУҲЛАРИ УЧУН МАВЗУЛАР

Мавзу. БУҒДОЙ УРУҒИНИ СЕПИШ

Дастур мазмуни: Деҳқонлар меҳнати билан таништириш, болаларнинг ғаллакорлар меҳнати ҳақидаги тасаввурларини кенгайтириш. Нон қадр-қиммати ҳақидаги билимларни болалар онгига етказиб, уни эъзозлаш туйғусини тарбиялаш.

Жиҳозлар: Буғдой бошоқлари, ун, элак, жува, чўмич, чакич, рапида, энглик, супра, тандир. Нон — ширмой нон, пиёзли нон, лочира.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Буғдой олиб сараланади, қуритилади, шудгорланган ерга буғдой уруғини деҳқонларимиз экадилар. Буғдойни деҳқон баҳор, ёз, куз фаслларида етиштиради. Буғдой униб-ўса бошлайди. (Тарбиячи болаларга майса буғдойни кўрсатади.) Буғдой гуллаб, бошоқ тугади ва олтин каби етилади. Буғдой ўриб олингандан сўнг заводларда, теғирмонларда ун қилиб тортилади, қопланади ва нон заводларига юборилади.

Заводларда, новвойхоналарда ишлайдиган новвойларимиз биз ҳали ширин уйқуда бўлганимизда, ширин ва мазали нонларни ёпиб, бизларга етказадилар. Болажонлар, кўрдингизми, биз ҳар куни севиб истеъмол қиладиган нонимиз учун қанча меҳнат сарф қилинар экан. Қани, бизларга ширин нонларни етказиб бераётган деҳқонларимиз ва новвойларимиз меҳнати ҳақидаги биладиган шеърларимизни айтамыз:

Камола: Қадоқ қўлли деҳқонлар
Терлар тўкиб экишган.
Шу сабабли ҳар бошоқ
Олтин бўлиб етишган.

Сарвиноз: Ҳар уйда хизмати бор,
Яша азиз ғаллакор.
Оппоқ ноннинг ҳурмати,
Ғалла юртнинг ҳурмати.

Азиз: Инсон нонни яратар,
Нон инсонни яшнатар.
Нон кўнгилга ҳеч тегмас,
Энг азиз, энг муқаддас.

Тарбиячи: Азиз болажонлар, қаерда бўлмайлик дастурхон ёзаётганимизда кўз ўнгимизда дунёда барча ноз-неъматлардан олдин нон, табаррук нон келади ва биринчи навбатда, бир жуфт нонни дастурхонга қўямиз. Болажонлар, дастурхонга яна нималарни қўяр эдик.

Болалар: Конфет, шоколад, ҳолва, асал, ёнгоқ, бодом, қаймоқ, сарийёғ, овқат...

Тарбиячи: Ҳа, болажонлар, дастурхонга қўядиган ноз-неъматларимиз жуда кўп экан, лекин дастурхонимизда уларнинг бирортаси бўлмаса, билинмаслиги мумкин, фақат бир нарса борки, у бўлмаганда дастурхонимиз жуда камбағал бўлар эди. Қани, топинг-чи, у нима? (*Нон.*)

Ҳа, болажонлар тўғри топдингиз, нонсиз ҳаёт йўқ.

Болажонлар, нон ҳақида ашула айтаимизми?

Болалар: «Нон ёпганда» деган ашулани айтишади.

Ашула:

Нон ёпганда, нон ёпганда,
Менинг ойим, менинг ойим.
Иссиқ кулча, иссиқ кулча,
Ёпар доим, ёпар доим.
Кулча жуда мазали,
Седанали, жиззали,
Еган сайин егим келар,
Раҳмат ойи, дегим келар.

Тарбиячи: Болажонлар, кўрдингизларми, нонни улуғлаш азал-азалдан ота-боболаримиздан давом этиб келмоқда. Нонни табаррук билиб, унинг ушоғи ҳам ерга тўкилса, дарров териб олишимиз керак. Чунки ноннинг ушоғи ҳам нон.

Қани, болажонлар, нон ҳақида ким қандай топишмоқ ёки мақол билади?

Мақоллар: Меҳнат қилсанг — дон бўлур, донни янчсанг — нон бўлур.

Баҳорда ҳаракат — кузда баракат.

Бирин сочсанг — минг берар элга.

Нон ердан унади, куч нондан ҳосил бўлади.

Топишмоқлар: Ҳар кун еб турамиз, соғ, яшнаб, ўсамиз,
Ерга тушса кўтариб, кўзимизга суртамиз.

* * *

Кекса-ю ёш, уни деб
Тер тўкишар ўйласак.
Ким нима дер,
Биз уни ҳўллаб отиб ўйнасак.

Ҳар кичик ушоқ ҳам нон,
Ҳеч тўкиб сочмайлик.
Нон — ширинлик, нон — ҳаёт,
Тугамас бахт ва бойлик.

Тарбиячи: Раҳмат, болажонлар. Нон ҳақида шунча шеър, ашула, мақоллар ва топишмоқлар билар экансизлар. Нонни қанчалик меҳнат ва қийинчиликлар эвазига бунёд бўлишини, ҳозир ўзимиз тажриба қилиб кўрамиз ва албатта, бундан кейин ҳам дастурхонимиз кўрки бўлган нонни авайлаб, эъзозлаймиз.

(Тарбиячи болалар билан биргаликда гуруҳ майдончасига чиқиб шудгорлаб, тайёрлаб қўйилган ерга буғдой уруғини сеппиб, гуруҳга қайтиб келишади. Бу ерда тарбиячи, болалар билан биргаликда унни элаб, хамир қориб, пишириб, дастурхонга тортгунча бўлган жараённи болалар билан биргаликда бажаради. Ошхонада пишириб келишган нонни тушликда дастурхонга тортиб, истеъмол қилишади.)

Мавзу. гул кўчатларини полизга ўтказиш

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиатга оид билимларини аниқлаб, баҳор фасли тўғрисидаги тушунчаларини бойитиш, кўкламда табиат уйғониши ва бу даврда кўчат экиш, парвариш-лаш ишлари авж олишини тасавурларида шакллантириш. Болаларга хона ўсимликларига оид тушунча бериш (фикус, Хитой атиргули, гуллар баргини катта-кичиклиги, уларнинг номи билан таништириш, барглари қандай парваришлашни ўргатиш). Жамоа бўлиб меҳнат қилиш афзалликларини тушунтириш.

Машғулот жиҳози: Тувакда фикус, Хитой атиргули, кетмон ва хаскаш.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга гулларни кўрсатиб, номланишини айтади (фикус, Хитой атиргули). Унинг дарраҳтга ўхшаши, пояси баланд ўсиши, барглари калта, шакли тухумсимон, ранги тўқ яшил бўлиши ҳақида тушунча беради.

— Қани, болалар, унинг баргини ушлаб кўринг-чи! У қанақа экан? (Барги силлиқ ялтироқ.)

— Тўгри, болалар. Бу гулнинг номи Хитой атиргули. Пояси қинғир-қийшиқ, у катта тут дарахтига ўхшаб шохлари узун-узун барги билан кўркамдир. Баргининг ранги оч яшил рангда бўлиб, қизил рангда гуллайди. Очилган гули бир неча кунгача туриб, қизил, пушти ранг, сариқ бўлади.

Тарбиячи болаларни боғча боғига сайр уюштириб, боғбон билан суҳбат ўтказди.

Боғбон бобо: Қани, болажонлар, олиб келган гул кўчатлари-мизни экишга ёрдам берасизларми?

Болалар: Ҳа, бобожон. Мана шу ариқчаларга гул кўчатларини экиб чиқамиз, теша билан тупроқни яхшилаб соламиз ва суғорамиз. (Ҳар бир ҳолат кўрсатилади.)

Тарбиячи: Болажонлар, сизлар билан гуллар ҳақида суҳбатлашиб олдик. Келинглр, сизларга улар ҳақида шеър айтиб берайин:

Мен лоламан, лоламан,
Ёкутдай пиёламан.
Зумрадир япроқларим,
Олтиндан тупроқларим.
Қисқаси, мен зўр гулман,
Сотсангиз, роса пулман.

Анвар: Бойчечагим турар тик,
Барглари яшил, тетик.
Унинг ранги сариқ, оқ,
Бошида кумуш япроқ.

Тарбиячи болалар билан «Гуллар ўсаяпти» мавзусида расм чизади. Доскада кўргазма тарзида расм осилган.

Тарбиячи болаларнинг расмларига йўналиш бериб, хулосалайди, сўнгра Рауф Толибнинг «Гуллар ва шамол» эртагини сўзлаб беради.

— Қадим замонларда бир-биридан хушбўй гуллар бор экан, тонг чоғида майин шабада эсганда улар аста-секин тебранишиб, рақсга тушар экан. Куёш бобо кўкда жилмайиб кўринганда гуллар янада очилиб кетар экан. Йўловчиларнинг уларга ҳаваслари келар, бироқ улар ўртасидаги баҳдан ҳеч кимнинг хабари йўқ экан.

— Гуллар ичида энг сараси ўзимман, — дебди олтиндай ярақлаган сариқ гул товланиб, — шуъла сочишда куёшга ўхшайман, шунинг учун куёшнинг менга ҳаваси келади.

Гулсалсар бу гапларни эшитиб, чидаб тура олмади.

— Бу ерда биз ҳам бормиз. Одамлар бизга бекорга қарашмайди.

— Гузалликда танҳо мен ўзимман, — дебди Пуштигул.

Атиргул бу гапларни эшитиб, юзлари қип-қизил бўлиб кетибди, Райҳон эса уялганидан ўзини гуллар панасига тортибди. Шу пайт дарё томондан эсган шамол боғга кириб келибди-да, гулларнинг гапларини эшитибди ва ҳайрон бўлибди.

— Гулларжон, — дебди шамол, — айтинг-чи, ким ўзини мақтайди. Наҳотки сизлар уялмасангизлар?

Гуллар жим бўлиб қолишибди.

Бир-бирингизга «мен чиройлиман», деб гал бермайсиз-а! Райҳонга қаранг, у хунукми?

Ҳамма Райҳонга ялт этиб қаради. Мақтовга ўрганманган Райҳон қимтиниб, яна ҳам ўзини панага олибди.

— Тўғри, — дебди шамол, — у бир оз кўримсиз, лекин хушбуйликда сиздан қолишмайди. Сизларга айтсам, ҳар бирларингизни ўз ўрнингиз бор. Унутмангки, мақтаниш яхшиликка олиб келмайди.

Гуллар оҳиста тебранишиб, шамолнинг гапларини тасдиқлашибди. Шамол ҳам хурсанд бўлибди-да, уларнинг хушбуй ҳидини узоқ-узоқларга олиб кетибди.

Тарбиячи болалар билан «Боғбон ва гуллар» ҳаракатли ўйинини ўйнашади.

Мавзу. МУСИЧА, ЧУМЧУҚ, КАКЛИК БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини аниқлаб, Ўзбекистонда куз фаслида яшовчи қушлар тўғрисида маълумот бериш, қушлар ҳақида тасаввурларни бойитиш, уларни парваришлаш ва асрашга ўргатиш.

Машғулот жиҳози: Қуш ини, мусича, каклик расмлари, рангли фотосуратлар. Табиатга сайр машғулот сифатида ўтказилади. Унда қушлар яшаш тарзи, озиқланиши кўзатилади.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Болажонлар, Сиз қушларни яхши биласиз, ҳозир мен сизларга уларнинг расмларини кўрсатаман ва номларини айтасиз. (Болаларга тарбиячи қушларнинг расмларини кўрсатиб, уларнинг жавобини тинглаб, билимларини бойитишга ёрдам беради.)

Болалар билимларини мустақамлаб олишлари учун «Учди, сакради, чопди» ҳаракатли ўйинини ўйнашади.

Тарбиячи: Ҳозир ўлкамизда қайси фасл?

Болалар: Куз фасли.

Тарбиячи: Мана бу расмда куз фасли тасвирланган. Атрофимиздаги дарахтларга эътибор беринг. Кузда уларнинг барглари сариқ тусга киради. Сабзавотлар, мевалар фарқ пишади. Бу фаслда узоқларга учиб кетган айрим қушлар яна ўлкамизга келиб, макон қурадilar. Қани, болажонлар, иссиқ ўлкаларга учиб кетмайдиган қушлар номини ким билади?

Мафтуна: Мана бу дарахтдаги қушнинг номи — чумчуқ. У бизнинг ўлкамизда куз ойларида ҳам яшаб қолади.

Тарбиячи: Баракалла, сен бу қушни яхши билар экансан. Мен сизларга қушлар ҳақида шеър айтиб бераман.

Мусича мўмин экан,
Ўзича эркин экан,
Чумчуқ келди пир этиб,
Шамол елди, гур этиб,
Олиб кетди донини,
Ризқи рўзи нонини.

Сайид:

Мен қушларга дон сепдим,
Учиб келди гужурлаб.
Чўқилашиб донларни,
«Раҳмат», деди чуғурлаб.

Тарбиячи: Ана, болажонлар, қушлар шундай қилиб аста-секин инсонларга дўст бўлиб қолишади. Табиатни севиш, ундаги ҳамма жонзотларни, шу билан бирга, қушларни парвариш қилиш лозим. Қани, болажонлар, яна ким қушлар ҳақида шеър билади?

Фарангиз:

Мен чумчуқ хат ташувчи,
Эшик чертаман: тақ-тақ.
Шамол бирла учувчи,
Мактуб бор сизга фақат.
Олиб келдим хат-хабар,
Эшик очинг, тақ-тақ.
Суюнчини чўзинг-да,
Сизни қилай хушчақчақ.

Тарбиячи: Азиз болажонлар, биз қушлар ҳақида қанча шеър, қўшиқ, эртаклар айтсак ҳам озлик қилади, лекин вақтимиз тигиз бўлганлиги сабабли, ҳозир гуруҳга қайтамыз ва табиатда кузатган қушларимизнинг расмларини чизамиз. Шунингдек, картондан уларнинг шаклларини қирқиб ясаймиз. Қушлар ҳақида олган билимларимизни уйга бориб, укаларимизга сўзлаб берамиз.

Тарбиячи болаларни гуруҳ хонасига олиб киради ва болалар қушлар расмини чизадилар. Сўнгра болаларга «Ўзбошимча чумчуқ» ҳақида шеърини эртакни сўзлаб бериб, биргаликда тарбиявий аҳамиятини таҳлил қилиб хулосалайди.

Мавзу. ДАДА ГУЛЛАРИ — ҚОҚИГУЛ ВА БИНАФША
БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиатга оид билимларини аниқлаб, ўсимликларни вегетатив йўллар билан кўпайтириш ҳақида тунунча бериш. Ўсимликларни қаламчасидан, пишдан, бутасидан ажратиб экишни ўргатиш. Ўсимликлар ўсиши зарур бўлган шароитлар яратишни, гулларни тузилишига қараб таққослашни болаларга ўргатиш.

Машғулот жиҳозлари: Гербарий, рангли фотосуратлар, меҳнат қуроллари (кетмон, белкурак, хаскаш, маҳаллий ўғитлар).

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Болажонлар, Ўзбекистон табиати ниҳоятда хилма-хил. Табиатда ажойиб нарсалар кўп. Фақат уни кузата билиш керак. Ўсимликларни олиб қарайдиган бўлсак, уларнинг баъзилари намни ёқтирса, бошқалари эса қуруқликни ҳуш кўришади. Болажонлар, ким менга айтади, ариқ бўйида қандай ўсимликлар учрайди?

Тарбиячи болаларни ариқ бўйига олиб боради. Ариқ бўйида, боғларда, жилғаларда қоқи ўт ўсиши тўғрисида маълумот беради. Қоқи ўтнинг тузилиши, сариқ гули, оқ момик шарсимон бошини кузатишади. Бу ўсимликнинг дармондорилик хусусияти, ҳар бир баргларини овқатга ишлатиш мумкинлигини айтиб ўтади.

Бинафшалар очилди,
Чаккангга тақ, чаккангга.
Атир ҳиди сочилди,
Чаккангга тақ, чаккангга.
Лаззат олиб ҳидидан
Боларилар учади,
Ипак қанот капалак
Баргларини кучади.

Зебо: Ўтган йили баҳорда
Бир гул кўчат ўтқаздим,
Япроқ ёзди, гул очди
Ҳусн қўшди боғимга.
Тонг шамоли келтирди
Атрини димоғимга.

Лобар: Баҳор чоғи боғимда
Турли гуллар кулганда,
Атроф унинг ёқимли
Ҳиди билан тўлганда.

Тарбиячи: Баҳорда бинафша, қоқигуллар очилади. Улар табиий ўсимликлардир. Қоқи ўти — доривор хусусиятга эгадир. У инсон саломатлиги учун фойдалидир. Қоқи ўтдан баҳорда кўк сомсалар тайёрланади. Қоқи ўтни тозалаб, илиқ сув билан ювиб, туз сепиб, истеъмол қилинса, меъда-ичак касалликларига йўлиқмайди киши. (Тарбиячи болаларни табиат қўйнига олиб чиқиб, кўклам кўкатларини теришни ўргатади. Богбон ёрдамида болаларга белкуракча, хаскаш каби меҳнат асбобларини ишлатишни ўргатади. Ишлов берилган ерга биргаликда райҳон, намозшомгул, гулсапсар, гулбеор каби гул кўчатларини ўтқазишади.)

Мавзу. ТУТ, ТЕРАК, ЧИНОР, ТОЛ ДАРАХТЛАРИ
БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машгулот мақсади: Болаларнинг табиатга оид билимларини аниқлаб, дарахтлар тўғрисидаги тасаввурларини кенгайтириш. Манзарали дарахтларнинг одамлар ҳаёти, экологик тизим, халқ хўжалиги учун аҳамиятини тушунтириш. Мевали дарахтларнинг фойдали томонлари ҳақида тушунча бериш. Болалар онгига табиатни қадрлаш ҳиссини сингдириш ва тарбиялаш.

Машгулот жиҳози: Тут, тол, терак, чинор дарахти расмлари. Тут меваси етиштирилган дарахтлар пилла, қурт, ғўза муляжлари.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Азиз болажонлар, биз аввалги машғулотимизда мевали дарахтлар ҳақида суҳбатлашгандик. Бугун эса манзарали дарахтлар тўғрисида суҳбатлашиб оламиз. Ким манзарали дарахтларни билади? (Терак, тол, чинор, қайрағоч.)

— Жуда тўғри. Манзарали дарахт баргларини териб, гербарийлар тайёрлагандик. Улар биз нафас олаётган ҳавони тозалаш беришади. Чиройли манзаралар касб этиб, руҳий кўтаринкилик бахш этадилар. Тут дарахти ариқ бўйларида, катта плантацияларда экилади. Ипак қуртлари тут барги билан озиқланади. Пилла ўрайди. Ундан ипак олиниб, хонатласлар тўқилади. Демак, пилла юртимиз бойлигидир. Пилланинг вужудга келишида эса тут дарахти ўзига хос ўрин тутар экан. Бундан ташқари, онахонларимиз, бувиларимиз тут майизлар тайёрлашади. Тиббиётда эса тут барги ва меваси даъво ҳисобланади.

Болажонлар, ота-боболаримиз терак дарахтини кўп экишган. Терак дарахти тик ва текис ўсгани сабабли ундан иморат қуришда фойдаланишган. Ҳар бир ўзбек хонадониди ўғил фарзанд дунёга келганида шу болага атаб терак кўчати экиш қадимдан расм бўлиб келган. Бу одат авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда. Бола вояга етгунча тераклар ҳам улгайиб, бақувватлашиб, иморатга ярайдиган бўлади. Иморатни ота-боболаримиз мана шу дарахтлардан, ҳашар усулида қурганлар.

Эътибор берган бўлсангиз, катта кўчалар ёқасида қатор экилган тераклар шаҳар ва қишлоқларимиз кўркига кўрк қўшади. Кўзни қувнатади. Кўм-кўк баргларни шитирлаши дилларга ором бағишлайди. Болажонлар, терак дарахти ҳақида ким шеър билади?

Шодия:

Тол тагида ўтирар эдим,
Дарахтларим гуркирар эди.
Сайрар эди сайроқи булбул,
Яйрар эди мендаги кўнгил.
Шунда дадам чақириб қолди,
«Дониёржон ош совуб қолди».
Югурдим уйга худди бир тўйга.

Тарбиячи: Қоратол ёғочи мустаҳкам, пишиқ, эгилувчан бўлади. Ундан бешик, беланчак, арава, тароқ, тахта, жува, ўқлов, дасталар, эшик, ром каби рўзғорга зарур кўпгина нарсалар ясалади. Тол дарахти новдаларининг ерга эгилиб туриши, баргларининг майда ва узун-узунлиги ўз гўзаллиги ва жозибаси билан кишини мафтун этади.

Чинор дарахтига келадиган бўлсак, у жуда узоқ умр кўрадиган дарахт. Унинг соясида одамлар дам оладилар. Азим чинорлар шунчалик ўсиб, йўғонлашиб кетганки, бир неча киши дара тузиб, қулочини ёйганларида ҳам унинг танасини қучиб олмайдиган даражага етган. Чинор экилган ерлар файзли, тароватли, оромбахш, ўзига тортувчи масканлар ҳисобланади. Узоқ умр кўрган серфарзанд, пиру бадавлат отахонларни чинор дарахтига ўхшатишади. Эрта баҳорда кўчат экишнинг хосияти, улуғлиги, айниқса, мевали, манзарали дарахтлар етиштириб, боғ яратиш улкан савоб иш эканини кўп эшитгансиз. Қани, болажонлар, боғ барпо қилиш хислати тўғрисида қандай мақоллар ўргандик, айтиб беринг-чи?

Исмоил: Бобомнинг тол эккани, ўзига ном эккани.

Азиз: Яхшидан боғ қолади, ёмондан доғ қолади.

Азиза: Боғ жамоли — боғбондан.

Олтинбой: Боғни боқсанг боғ бўлур,
Ботмон дахсар ёғ бўлур.
Боқимсиз боғ тоғ бўлур,
Юрак-бағринг доғ бўлур.

Норбек: Ёз дер: Сувим беғубор, сув балиқ мисол!
Куз дер: — Мевам, болим, бор,
Бари сенга, ол!
Демак, она табиат
Бизни дер ҳар вақт.
Қиш дер: Кумуш қорим,
Қорбобо ясанг!
Баҳор дер: Гулим кўркам,
Гулдаста ясанг!

Ким синдирди бу ниҳолни?

Ким синдирди бу ниҳолни?
Кўрмагандим оғир ҳодни.
Қайси бола, хулқи ола
Синдирдийкин қайси қўли?
Нималарни ўйлаб қўйган?
Ҳеч зот йўғин пойлаган-да,
Ботирман деб ўйлаган-да!
Ёки кучин кўрсатганми?
Бир ғаламис ўргатганми?

Қани ўша синдирувчи,
 Ниҳол умрин тиндирувчи?
 Ўлгудайин қўпол экан,
 Ёмонларга ўртоқ экан...
 Ерда ётар ниҳол шохи,
 Нима экан айб-гуноҳи?
 Бола йўлин тўсганмикан?
 Ё ножўя ўсганмикан?
 Йўл четида ўсиб ниҳол,
 Менга салом берган мисол.
 Шохчалари тебранарди,
 Барги, гули товланарди.
 Катта бўлса ниҳол агар,
 Мева тугса ширин-шакар,
 Ўтган-кетган еб ўтарди.
 Дилдан раҳмат, деб ўтарди.
 У бола ҳам балки ниҳол?
 Ўз бошидан кечса бу ҳол...
 Сал қайирса, қўлин биров.
 Ширин жони сезарди-ёв
 Кўрган борми
 У беорни?!

Шеър мазмуни юзасидан тарбиячи болалар билан савол-жавоб ўтказди ва унинг тарбиявий аҳамиятини мустаҳкамлайди.

Мажнунтол

- Сарвинисо:* Оҳиста елади тун шаббадаси,
 Совуқдан титрайди ўйчан мажнунтол.
 Ер узра силкинар унинг сояси,
 Шамолда тебраниб сурали хаёл.
- Камола:* Узоқ бир хаёлга чўмар бир хаёл,
 Эгилар япроқсиз қолган шоҳлари.
 Уни олисларга бошлайди хаёл,
 Баҳорни чорлайди чеккан оҳлари.

Тарбиячи болалар билан «Оқ теракми-кўк терак» ҳаракатли ўйинини ўйнаб, машғулоти яқинлашди.

Мавзу. Ұрмон ҳайвонларидан — фил билан танишиш

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиатга оид билимларини аниқлаб, ёввойи ҳайвонлардан бири фил билан таништириш, уларнинг номи, тана қисмлари, яшаш шароити, озиқланиши тўғрисида маълумот бериш. Ҳайвонларнинг ташқи кўринишидаги ўзига хос ва умумийликни ажратишни ўргатиш.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларга фил фақат Африка ва Жануби-шарқий Осиёда яшаши, Африка ва ҳинд филлари турига бўлиниши, уларнинг бир-бирига ўхшашлиги, фақат Африка филлари кичикроқ эканлиги билан фарқланиши, филларнинг бироз букрисимон, елкали, баҳайбат қиёфаси йўғон, худди устундек, оёқлари кичкина, кўзлари, дўнг пешанали улкан боши, супрадек қулоғи ва узун қозиқ тиши борлиги тўғрисида маълумот беради.

— Африка филларининг қозиқ тиши икки ярим метргача етади. Бу ниҳоятда даҳшатли қурол ва ҳимоя воситасидир, бироқ энг қизиғи — бу филнинг хартумидир. Бирорта ҳайвонда бундай аъзо йўқ. (Тарбиячи филнинг нима билан озиқланиши, хартуми орқали сув олиши, фарзандига бўлган муносабати ҳақида болаларга гапириб беради).

Ҳозирги кунда филлар ақли ва фаросатли бўлганлиги учун қўлга ўргатилаётганлиги ва болажонлар уларни томоша қилиш учун циркка боришлари мумкинлигини гапириб ўтади.

— Азиз болажонлар, мана фил ҳақида тушунчага эга бўлдиларинг. Ким фил ҳақида шеър айтиб беради?

Фирдавс: Тиним билмас ҳар куни,
Сув пуркайди ҳар куни,
Қулоқлари супрадай,
Оёғи бор ғўладай.
Тишлари қилич мисол,
Номи филдир, билиб ол.

— Энди, болажонлар, топишмоқлар айтамиз:

Қани топ, чангалзорнинг шохи деб аташади,
Лофчилар эса уни пашшадан ясашади. (*Фил.*)

Уйдаи жойни олар,

Сичқондан қўрқар. (*Фил.*)

— Азиз болажонлар, ҳозир мен сизларга «Фил билан хўроз» эртагини сўзлаб бераман. Қадим замонларда дакан хўроз билан фил бор экан. Кунлардан бир кун дакан хўроз филнинг олдига келиб, қаттиқ қичқирибди: Ку-ку-ку!

Фил ҳайрон бўлибди: «Мунча чиранади бу хўроз»? Хўроз эса парво қилмасдан ҳамма ёқни титиб, дон чўқиб юраверибди ва яна: «Ку-ку», деб қичқираверибди. Унинг овозини эшитиб, бир боплай буни деб:

— Ким кўп овқат ейди, сенми ёки менми? — сўрабди фил.
Хўроз:

— Мен кўп ейман! — дебди чираниб. Шундай қилиб, гаров боғлашибди. Фил жуда кўп овқат ебди, сўнгра уйқуга кетибди. Уйғонсаки, хўроз ҳали ҳам дон териб еяётган экан. Бу ҳол бир неча мартаба такрорланибди. Кеч тушгач, фил: «Хўроз еб тўймас экан», деб ўйлабди. Бунақа жониворни ҳеч кўрмаган экан, хўрозга тан берибди. Хўроз гаровга ютгач, ўзича филнинг устига бир чиқиб атроф-оламни томоша қилай, деб ўйлабди ва «Пирр» этиб филнинг устига чиқибди. Филнинг ўтакаси ёрилиб: «Вой-дод, хўроз мени ҳам еб қўяди», деб бақирибди ва ўрмонга кириб кетибди. Хўроз эса бунинг орқасидан қараб қанотларини таққиллатиб:

— Ку-ку-ку-ку-ку! Мен зўрман, — дея қичқирибди.

Тарбиячи болаларни савол-жавоб жараёнида эртакни тарбиявий аҳамиятини болалар онгга сингдиради ва машғулот якунида болаларни боғча ҳовлисига олиб чиқиб, илгаридан тайёрлаб қўйган лойдан фил ясашни ўргатади.

Сичқонларни тутаман,
Лиққа-лиққа ютаман. (*Мушук.*)

Тўқнашув

Қувлаб қолди Кучуквой,
Жон ҳовучлар Мушуквой.
Дарахга чиқиб олди,
Кучук-чи, пастда қолди.
Нафас ростлаб Мушуквой
Дейди: — Эй, ҳолингга вой!
Роса чопиб, лўпиллаб,
Қолдинг-ку, а, лақиллаб?
Кучук дер тишин қайраб:
— Сенга ҳам бормиди гап?
Сенга берган ўткир тил.
Эгаллаган жойинг бил.
Баланд бўлмаса ўрнинг,
Кўтарармидинг бурнинг?

Тарбиячи: Камола айтган шеърни яқунлаб, мушук ва кучукнинг доимо бир-бири билан қарши эканлигини айтиб тушунтиради. Болалар кўрадиган мультфильмлардан мисол келтиради. Тарбиячи болалар билан «Мушук уйқуда» ҳаракатли ўйинини ўйнайди ва шеърхонликни давом эттиради.

Мушугим

Мушугим ўйинқароқ, кўзлари ўткир чироқ.
Юнглари бароқ-бароқ, мен билан қалин ўртоқ.
Қўшиқ айтар миёвлаб, сўзлашга тилин товлаб,
Уйда хизмати катта, сичқон овлар, албатта.
Ўзи ҳам жуда ёш, меҳнат қилиб, топар «ош»!

Кучугимиз болалади

Биласизми,
Биласизми,
Кучугимиз болалади.
Сиз тасаввур қиласизми,
Қандай ширин болалари?

Акам Толиб, қопга солиб,
 — Чўктираман сойга, деди, —
 Нега керак шунча кучук,
 Каталакдек жойга, деди.
 Биз қўймадик,
 Биз йиғладик.
 Айтиб бердик бувимизга
 «Қопни қайга беркитдинг?!» деб
 Ўқрайди Толиб бизга.
 Биз айтмаймиз.
 Битта- битта
 Олиб кетсин дўстлар бари.
 Чўктирмоқ-чун туғилмаган,
 Ахир кучук болалари.

Тарбиячи болалар билан биргаликда кучук ва мушукни овозларини имитация қилишади (Вов-вов, миёв-миёв) ва машгулотни тугатишади.

Мавзу. ПАРРАНДАЛАРДАН — БЕДАНА БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машгулот мақсади: Болаларнинг табиатга оид билимларини аниқлаб, паррандалардан бедана, унинг тузилиши, ҳаёт тарзи, ўзига хос хусусиятлари билан таништириш.

Машгулот жиҳозлари: Қафасдаги бедана, дарахтлар муляжлари, қушлар ини, донхўрақлар, донлар, сув идишлари, қушларнинг рангли расмлари.

Машгулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни гуруҳ табиат бурчагига бошлаб боради ва бедана ҳақида суҳбат уюштиради. Кузда бедапоядан ўтаётганимизда кўпинча оёқ остидан кичкина кулранг қушча «пар-пар» этиб, учиб чиқиб, чўчитиб юборади. Бу қушча ўлкамизда яхши маълум бўлган беданадир. Бедана бемалол ва тез йўрғалайди. Овқат топиб, панжалари билан тиштишни яхши кўради, тупроққа роса ағанайди. Тунлари ва қош қорайганда серҳаракат бўлади, кундузи дам олади. Беданалар апрель, май ойларида тўда-тўда бўлиб, тез учишади. Кузда августдан ноябргача иссиқ ўлкаларга учиб ўтадилар. Шу даврларда бедапоялар, пахтазорлар, маккажўхоризор, полиз, дарё бўйларида, чўл ва тўқайларда беданалар кўп бўлади. Беданалар тухум қўйишади. Бунинг учун буғдойзор ва ўтлоқларда чуқур жойларни хас ва чўплар билан ёпиб, ин қурадилар. 9 тадан 20 тагача тухум қўйиб, 15—17 кун ичида жўжа очади. Жўжалар-

нинг огирлиги 5—6 ғр келади, лекин улар жуда тез ўсишади ва бир ой ичида катта беданалар билан тенглашади. Ёз бўйи жўжалар онаси билан бирга юриб, кузда жанубга учиб кетадилар. Беданалар кўпинча ўсимликларнинг уруғи ва новдалари, ҳашарот ва умуртқасиз жониворларни ейди. Бедана сайроқи қушлар турига киради. Лекин гўшти ширин бўлганлиги сабабли одамлар уларни нобуд қилиб овлашади. Бедананинг ўткир тумшуғи бўлиб, улар ёрдамида озуқа топиб ейди. Танаси пат билан қопланади. Кучли ва чаққон бир жуфт оёғи бор.

Азиза:

Бедана у,
Бедана,
Териб ейди
Седана.
Қўлга келиб
Қўнади.
Айтганимга
Қўнади.

Камола:

Бедана, бедана,
Сайра, бедана.
Сен каби хуш овоз
Қайда бор, бедана.

Мавзу. МЕВАЛИ ДАРАХТЛАРДАН — ГИЛОС ВА ШАФТОЛИ ДАРАХТИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машгулот мақсади: Болаларнинг табиат ҳақидаги билимларини аниқлаб, мевали дарахтлар, уларнинг тузилиши, мевалари, фойдали хусусиятлари билан таништириш.

Машгулот жиҳози: Дарахтлар муляжлари, расмлар, гербарий, шафтоли ва гилоснинг қуритилган мевалари ва данаклари.

Машгулотнинг бориши: Тарбиячи болалар билан мевали дарахтлар ҳақида суҳбат уюштириб, уларнинг билимларини аниқлайди. Манзарали ва мевали дарахтларнинг фарқларини таққослаб аниқлашади.

Тарбиячи болалар билан баҳорда табиатда юз берадиган ўзгаришлар ҳақида суҳбат уюштиради. (Куёш иссиқ нур сочади, қорлар эрийди, ёмғир ёғади, момақалдироқ чақади, юмшоқ ерлар ўт-уланлар билан қопланиб, гилос ва шафтоли дарахтлари оқ ва пушти гулларга бурканиб, барг чиқаради.) Гуллар тўкилгандан сўнг, дарахтлар мева тугади, мевалар, асосан, 3 қисмдан иборат:

1. Устки (сиртқи) қисм — пўст.
2. Оралиқ қисм — мева эти.
3. Ички қисм — данак.

Шафтоли ва гилос данакли мевалар турига кириб, раънодошлар оиласига мансуб. Шафтоли меваси чиройли, тўйимли, таркибида одам организми учун зарур жуда кўп фойдали моддалар бор. Мағзидан тиббиётда ва халқ табobatiда кенг фойдаланилади, барги ва данаги ички касалликларга даъводир. Шафтоли дарахти жуда мўрт бўлади. Тез қуриши ёки синиши мумкин. Гилос дарахти ҳам ўзларига азалдан маълум бўлиб, халқ томонидан кўп йиллардан буён экиб келинади. Гилос меваси сариқ касаллиги ва қизамиққа даъводир.

Шафтоли ва гилос меваларидан шарбатлар, мураббоблар тайёрланади ёки қоқи қилиб олинади.

Камола: Гилос ҳаддан ошиқиб,
Хафаликлан толиқиб,
Келди ўрик бошига
Мушт кўтариб, шошиқиб.

Азизбек: Эй, ўрик, сен сўзлама,
Мақтанмоқни кўзлама!
Ёнбошингга бир тепай,
Меванг тўкилар тутдай.

Сарвиноз: Ғуранг курсин, кеч битар,
Еган киши ич кетар.
Пишганинг шалпайтириб,
Қуруғингдан бот етар.

Сабрина: Билурсан отим Гилос,
Суяр мени ҳамма қиз.
Мени кўрган кишилар
Ўзга мева хоҳламас.

Азиза: Шириндурман асалдан,
Доридурман азалдан,
Мени севиб еганни,
Тузатаман касалдан.

Норбек: Қалтароқ қилай сўзим,
Мақтасам арзир кўзим.
Боққа кирган кишига,
Ёқутдек ёнар юзим.

Камола: Энди шафтоли ҳақида шеър айтамыз.
Кўплигидан шафтоли, шохи ерга букилар,
Тирговучлар ушлолмай, шамол турса, тўкилар.

Сабрина: Шафтолининг турфа рангдир меваси,
Шифо бўлар, мағзи, барги, гуллари.
Бу мевани бизга она табиат
Тортиқ қилди, дори дея йўллади.

Топишмоқлар:

1. Ўзи ширин, туклигина,
Мазаси ҳам тотлигина. (*Шафтоли*)
2. Мунчоқ десам, юмшоқ-ку,
Дум-думалоқ қўшоқ-ку.
Ранглари дир – қип-қизил,
Есанг мазза, кўп асал. (*Гилос*)

Тарбиячи мевалар тасвирларини болалар билан тугатгандан сўнг, доскага уларнинг геометрик шаклини чизади. Тарбиячининг кўлидаги шафтоли ва гилосларни таҳлил қилиб, болалар уларнинг доира шаклида эканлигини топадилар. Квадрат ичида танаси сариқ шафтолини сифдириб, қалам билан квадрат учла-

рини кесишади. Шафтоли шакли пайдо бўлади. Тарбиячи қўлидаги каттароқ айланалар шаклини болаларга кўрсатиб, уларнинг тарвуз, помидор ва бошқаларга ўхшашлигини аниқлаштиради. Кичик доирачалар бурчакларига чизиқ билан тортиб бирлаштирилса, олма ва гилос шакллари ҳосил бўлади. Чизилган барча мева расмларини битта умумий расм ичида жойлаштириб, **натюртморт** ҳосил бўлади. Машғулот якунида тарбиячи болаларга шафтоли ва гилос қоқиларини ким кўпроқ ва тезроқ ажратади, деган топшириқ беради.

Топшириқни тез ва чаққон бажарган болаларни рағбатлантириб, машғулотни тугатади.

Мавзу. Йил фасллари ҳақида суҳбат

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиатга оид билимларини аниқлаб, йил фасллари ҳақидаги билимларини мустаҳкамлаш. Она табиатга меҳр-муҳаббат ҳиссини шакллантириш.

Машғулот жиҳозлари: Йил фасллари тасвирланган расмлар, аппликациялар.

Машғулотнинг бориши: *Тарбиячи:* Азиз болажонлар, гуруҳимизга Йил бобо меҳмонга келибди.

Йил бобо: Ассалому алайкум, қароқларим, дилбандларим, мени танийсизларми? Менинг бир йилда 4 та отим бор, уларни ким айтиб беради?

Болалар: Қиш, баҳор, ёз, куз.

Йил бобо: Бир йилда 4 та фасл бор, 12 ой бор, улар доим бирин-кетин келадилар: Қиш бўлмай туриб, баҳор келмайди, баҳор бўлмай ёз келмайди, ёз бўлмай туриб, куз келмайди, кузсиз эса қиш келмайди. Мен ҳозир ўз фаслларимни сизларнинг уйларингизга таклиф этаман. (Ҳассасини ерга қаттиқ уради.) Кетма-кет фасллар кириб келадилар. Кўм-кўк арча кўтарган қиш фасли кириб келади ва топишмоқ айтади.

Қиш: Ерни қор қоплар,
Сойни муз ёпар,
Аёз — беҳазил,
Бу қайси фасл?

Сарвиноз: Қор ёққан чоғи мисли капалак,
Янги йилингиз бўлсин муборак.

Пушти либосда гулчамбарлар тақиб, Баҳорой кириб келади:

Қор эриб, шошар,
Ариқлар тошар,
Гуллар кўп асал,
Бу қайси фасл?

Камола: Атрофда баҳор, эриб кетди қор.
Турналар келди, гуллар очилди.

Яшил рангли либосда мевалар солинган сават кўтариб, Ёз кириб келади:

Қиздирар куюш, чўғдек ёнар тош.
Далада ҳосил, бу қайси фасл?

Азизбек: Келди олгин ёз, мевалар пишди
Дарахтлар шохи эгилиб тушди.
Олдик кўп ҳосил: ўрик, олма, нок.
Шакардан асал узум қилди ток.

Тўқ сариқ либосда бошида қизил, сариқ барглاردан гул-
чамбар тақиб, саватда сабзаёт-мевалар кўтариб, Куз келади:

Бўм-бўш дала, қир,
Ёғади ёмғир,
Тинмай мутгасил,
Бу қайси фасл?

Сабрина: Қушлар учдилар,
Барглар тушдилар,
Сариқ дала, қир,
Ҳамма ёқда куз.

Йил бобо таёғини ерга уради, 3 та қуш учиб чиқади.

Тарбиячи: Булар оддий қушлар эмас, балки сеҳрли қушлар — Қиш фаслидаги ойлар учиб келишди. Уларнинг номларини ким билади.

Норбек: Декабрь, январь, февраль.

Шу тариқа Йил бобо яна 3 марта таёғини ерга уради. 3 марта 3 тадан қуш учиб келадилар.

1. Баҳор ойлари — март, апрель, май.
2. Ёз ойлари — июнь, июль, август.
3. Куз ойлари — сентябрь, октябрь, ноябрь.

12 ой кириб келади ва Абдулла Шер қаламига мансуб «Ойлар» шеърини ўқийдилар.

Январь: Бошлаб бераман йилни, далаларда қорлар мўл,
Армия байрамини ўтказишга тайёр бўл.
Хўш, мен зўрми, Февраль зўр?
Ёш дўстим, бир ўйлаб кўр!

Февраль: Мен ерни тайёрлайман, етаклайман кўкламни,
Халқим яшнатсин дейман, ҳур мустақил ўлкамни.
Хўш, мен зўрми, ё Март зўр?
Ёш дўстим, бир ўйлаб кўр.

Март: Мен баҳорнинг бошиман,
Олам кўклами менда.
8-март билан Навруз байрами менда,
Хўш, мен зўрми, Апрель зўр?
Ёш дўстим, бир ўйлаб кўр.

Апрель: Гуллар очилиб, менда чигитлар қадалади.
Огим ҳам хўп чиройли — Апрель деб аталади.
Хўш, мен зўрми, ё Май зўр?
Ёш дўстим, бир ўйлаб кўр.

Май: Менда қизгалдоқ яшнаб,
Кунлар қизиб боради.
Чақин-у қалдироқлар кўк бағрини ёради.
Хўш мен зўрми, ё Июнь зўр?
Ёш дўстим, бир ўйлаб кўр!

Июнь: Болалар байрам қилиб, даврага тушар менда.
Ўт-ўланлар қулф уриб, бугдойлар пишар менда.
Хўш мен зўрми, Июль зўр?
Ёш дўстим, бир ўйлаб кўр!

Июль: Ям-яшил далаларга тафт пуркайди Саратон.
Ғўзага ишлов берар — тер тукиб бобо деҳқон.
Хўш мен зўрми, Август зўр?
Ёш дўстим бир ўйлаб кўр!

Август: Ғўзалар кўсак тугиб, ғарқ пишар қовун-тарвуз,
Мен йўл очиб бермасам, келолмайди олтин куз.
Хўш менми, Сентябрь зўр?
Ёш дўстим, бир ўйлаб кўр!

Сентябрь: Боғча болалар менда мактабга йўл олади,
Мустақиллик байрами юртга довруқ солади.
Хўш менми, Октябрь зўр?
Ёш дўстим, бир ўйлаб кўр!

Октябрь: Мен кузнинг ўртасиман, йиғим-теримнинг
авжи,
Менда дарёлар тиниб мовийлашади, мавжи.
Хўш менми, Ноябрь зўр?
Ёш дўстим, бир ўйлаб кўр!

Ноябрь: Мен сарҳисоб ойиман, менда уйилар хирмон,
Пешана тер сидириб, енгил тортади деҳқон.
Хўш менми, Декабрь зўр?
Ёш дўстим бир ўйлаб кўр!

Декабрь: Бахтимиз Қомусининг байрами мендадир, бил,
Мен йилнинг сўнги ойи, менсиз келмас, Янги
йил.
Хўш менми. Январь зўр?
Ёш дўстим, бир ўйлаб кўр!

Ойлар 3 тадан бўлиб. Ўз фасллари ёнига бориб турадилар.

Тарбиячи: Болалар, ҳозир мен сизларга вақт ўлчовлари ҳақида топшимоқлар айтаман.

Бир катта дарахт (бир йил).

Унда бор 4 та шох (4 та фасл).

Ҳар шохда 3 тадан бутуқ (3 ой).

Ҳар бутуқда 4 тадан новда (1 ойда 4 ҳафта).

Ҳар новдада 7 тадан барг (ҳафта кунлари).

Баргнинг бир томони оқ, бир томони қора (тун ва кун).

Машғулот сўнгида тарбиячи болалар билан «Жонли ҳафта-лар» ўйинини ўйнайди. Ҳар ҳафта кунлари бир рангда белги-ланган.

7 та қатнашчининг бошларидаги чамбаракларига турли хил рангдаги доиралар ёпиштирилган. Душанба — кўк, Сешанба — сариқ, Чоршанба — яшил, Пайшанба — жигар ранг, Жума — пушти, Шанба — оқ, Якшанба — қизил. Болалар бир қатор бўлиб турадилар. Ўринлари алмашадилар, бири бекинади, ўртоқлари қайси ҳафта кунни ўрни алмашганини топадилар.

Йил бобо: Раҳмат сизга, фарзандлар, тилида асал қандлар. Сизларга олиб келган совғаларни улашамиз. (Мусиқа янграйди ва машғулот тугайди.)

Мавзу. гул кўчатларини ўтқазिश

Машғулот мавзуси: Болаларнинг табиатга оид билимларини аниқлаб, гуллар экиш жараёни билан таништириш, парвариш қилишни ўргатиш.

Машғулот жиҳозлари: Туваклагги фикус, Хитой атиргуллари, ҳар хил гул кўчатлари, меҳнат куроллари.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи болаларни гуруҳ табиат бурчагига бошлаб бориб, бу ерда ўсаётган фикус ва Хитой атиргуллари билан таништиради. «Бу гул дарахтларининг бошқа гуллардан фарқи дарахтга ўхшаб ўсиши, пояси тўғри, баланд ўсади. Фикуснинг баргларининг шакли овал шаклида бўлиб, ранги тўқ яшил, силлиқ ва ялтироқ бўлади. Хитой атиргулининг барглари тут дарахтининг баргларига ўхшайди, пояси қингиркийшиқ бўлиб, шохлари узун, барги оч яшил рангда. қизил (пушти ранг ёки сарик) гуллайди. Гуллари бир неча кунгача сақланиб туради. Баҳор фаслида бу гуллар авж олиб ўсади. Шу вақтда уларни қаламчалар қилиб кўпайтириш мумкин». (Тарбиячи болалар билан аввалдан тайёрлаб қўйилган гул тувакларга бу гулларнинг қаламчаларини экади, сув қуйиб, банка ёпиб қўяди.)

— Болажонлар, ҳозир гулларни қаламча ёрдамида кўпайтириш усулини ўргандик. Энди боққа чиқиб, гуруҳимиз майдончасида гулларни кўчат, пиёз ва картошкалар ёрдамида кўпайтиришни ўрганамиз. (Тарбиячи болаларни боғбон ёнига, боғча боғига олиб боради.)

— Ассалому алайкум! Боғбон бобо, бугун бизлар сиз билан бирга гуллар экиш учун келдик. Ўзимиз билан гул кўчатларни олиб келдик.

— Ва алайкум ассалом! Хуш келибсизлар! Мен гуллар экиш учун тупроқларни тайёрлаб қўйибман (ерни ағдариб, ўғит солиб, пушталар очганман), бу пушталарга теша билан 10—12 см чуқурчалар қилиб, гул кўчатларини, картошка, пиёзларини жойлаштириб, тупроқ билан ёпамиз ва сув қуямиз (биргаликда ҳар бир ҳолат намойиш этилади, тарбиячи болалар билан олиб келган барча кўчатларни экиб тугатади).

— Раҳмат, болажонлар! Бугун жуда унумли ва самарали меҳнат қилдингизлар. Бугун эккан кўчатларимизни парвариш қилиб, ўстирганимиздан кейин жуда чиройли гуллаб, баҳри дилимизни очади. Энди сизлар билан гуллар ҳақида шеърлар айтамыз.

Сабрина: Мен лоламан, лоламан,
Ёқутдан пиёламан.
Зумрадир япроқларим,
Олтиндай япроқларим.
Қисқаси, мен зўр гулман,
Сотсангиз роса пулман.

Азиза: Бойчечагим тик турар,
Барглари яшил, тетик.
Унинг ранги сариқ, оқ,
Бошида кумуш қалпоқ.

Тарбиячи болаларга Рауф Толибнинг «Гуллар ва шамол» эртагини айтиб беради, савол-жавоб тарзида эртак мазмунини болалар онгига сингдиради. (Мақтанчоқ бўлмаслик керак.)

Машгулотнинг кейинги босқичида тарбиячи болаларнинг «Гуллар ўсаёпти» мавзусида расм чизишини ташкил этади. Машгулот охирида «Боғбон ва гуллар» ҳаракатли ўйинини ўйнашади.

Мавзу. КУЗ ФАСЛИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР — ДАРАХТ БАРГЛАРИНИНГ ТЎКИЛИШ ҲОДИСАСИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Машғулот мақсади: Болаларнинг табиатга оид билимларини аниқлаш. Куз фаслида табиатдаги ўзгаришларни ажратишни ўргатиш ва уларни тасвирлаш кўникмаларини шакллантириш.

Машғулот жиҳози: Манзаралар тасвирланган расмлар, гербарий, акварель, гуашь, мўйқаламлар.

Машғулотнинг бориши: Тарбиячи бу машғулотдан бир неча кун илгари боғча боғида хазонрезги, барглар тушиши жараёнини болалар билан биргаликда кузатишган.

Машғулот бошида тарбиячи болаларга баргларнинг юқоридан-пастга қараб секин-аста сузиб тушишини намойиш қилишади.

— Барглар тўкилаяпти.

— Тўғри, болалар, сизлар бу жараённинг номини тўғри аниқладингиз. Демак, куз фасли келганда қуёш нури сусайиб, иссиқлик миқдори ҳавода камайиб, дарахтлар ва гулларда барг тўкиш жараёни бошланади. Ҳозир сизлар билан бу жараённи қоғозга туширишни ўрганамиз. (Тарбиячи болаларга мўйқаламни қўлда тўғри ушлаб, бўёққа ботириб, қоғозга бир маромда қўйиб олишни кўрсатади ва уларнинг бажаришини назорат қилади.)

Машғулот охирида тарбиячи болаларнинг чизган расмларини йиғиб олади ва гуруҳнинг ҳар жойида уларни илиб, «Гуруҳда куз фасли келди. Қаранглар, қанча кўп барглар ҳавода айлашиб, ерга тўкилаяпти», деб болалар билан ситуатив мавзули ўйин ташкил этади.

Баҳор

Лайлак

Тутиқуш

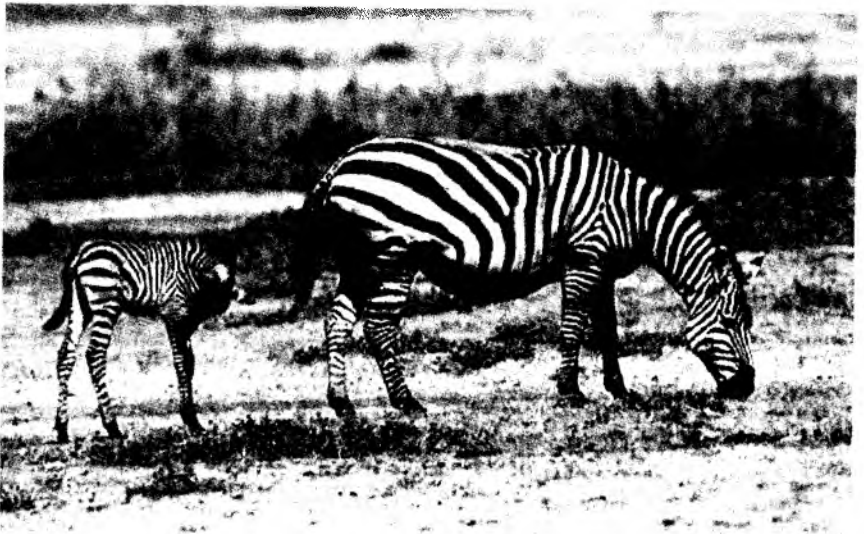
Чумчуқ

Читтак

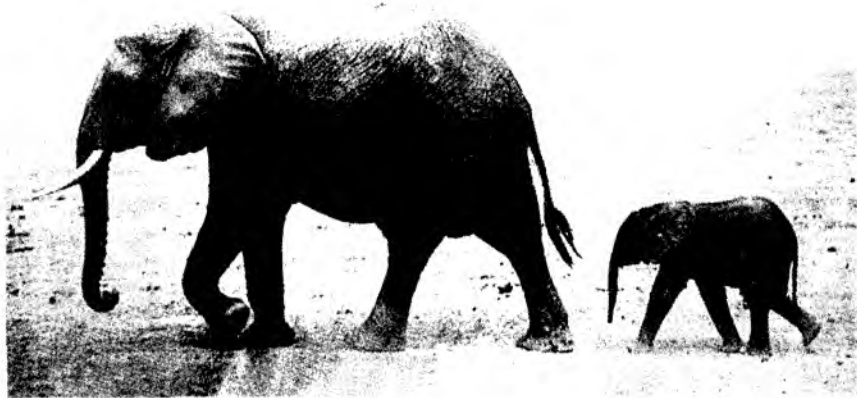
Балиқ

Зебра

Оқ айиқ

Фил

Тулки

Бӯри

Шер

Қоллон

Фойдаланилган адабиётлар:

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т., «Ўзбекистон» нашриёти, 1993 йил.

Ш. Саъдулла, Пулат Мўмин, Иброҳим Дониш, Маъмур Қаҳҳор, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий каби шоирларнинг шеърларидан фойдаланилди.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
Табиат ҳақидаги тасавурларни шакллантириш йўллари	5
Кичик гуруҳлар учун мавзулар	29
Ўрта гуруҳлар учун мавзулар	60
Катта гуруҳлар учун мавзулар	94
Тайёрлов гуруҳлари учун мавзулар	133
Фойдаланилган адабиётлар	166

P13 Равшанова Н. Мактабгача таълим муассасаларида экологик таълим-тарбия (Методик қўлланма). Т.: «ИЛМ ЗИҲО», 2006,—168 б.

ББК 74.100.5

НОДИРА РАВШАНОВА
МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА
ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ

Методик қўлланма

Муҳаррир *Н. Зойиров*
Рассом *Ш. Қаҳҳоров*
Мусаҳҳиҳ *М. Иброҳимова*

Босишга рухсат этилди 29.09.2006. Бичими 60x90^{1/16}.
«Таймс» ҳарфида теришиб, офсет усулида чоп этилди. Босма табағи 10,5.
Нашр табағи 13,0. 7000 нусха. Буюртма №190

«ИЛМ ЗИҲО» нашриёт уйи. Тошкент. Навоий кўчаси, 30-уй.
Шартнома 33—2006.

Ўзбекистон Республикаси Мағбуот ва ахборот агентлигининг
Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди.
У. Юсунов кўчаси, 86-уй.